

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

13356

13357

13358

13359

13360

342

W. 23

1	1875
2	1875
3	1875
4	1875
5	1875
6	1875
7	1875
8	1875
9	1875
10	1875
11	1875
12	1875
13	1875
14	1875
15	1875
16	1875
17	1875
18	1875
19	1875
20	1875

342

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ

ՃՂՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՈՒ

ԱՆՈՆՑ ՊԱՐՏԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԳՐԵԸՑ

Յ. ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԻԻՀԵՆՏԻՍԵԱՆ

1863

7409

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՄԱՐԿՆԵՐԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Մենք ունեցաւ Սահմանադրութիւն մը. ես կը կարծեմ որ շատերը տակաւին չեն գիտեր անոր ինչ ըլլալը, ուրիշ գալը և ուր երթալը. անոր համար գրեցի:

Թող ամեն Հայ կարգայ ասիկայ, և կողմնակցութիւնը լռէ, երբ ճշմարտութիւնը կը խօսի:

6510-57

ՄԱՐԿՆԵՐԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

1868

Ս Ը Ն Ս Ը Ն Ը Գ Բ Ը Կ Ը Ն Ճ Շ Ս Ը Բ Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Բ

Գ Լ Ո Ւ Ի Ը :

Ս և Ն անարդար ի նաև ծագուել :

Ք. զգ այսին փոփոխութիւններն ալ ունին իրենց տըրամուր անական և զբախտացու թիւնները :

Այսպէս, և թէ միապետական իշխանութիւնները շարաշար չ'գործածուէին, Սահմանագրութիւն չէր ծընաներ :

Աշխարհս չ'տեսաւ մինչև հիմայ միապետական իշխանութիւն մը որ երկար ժամանակ տևողութիւն ունենայ և շխանգարի, և խանգարեալ միապետութեան բնական յաջորդը Սահմանագրութիւնն է :

Մարդկային ընկերութեան մեծամեծ օգուտներ ընող, վեհանձն արդար և առաքինի ինքնակալներ եղած են անշուշտ, բայց առաքինութիւնը կ'ստացուի, և չի ժառանգուիր : Այնպէս տեսնուեցաւ ինքնակալ մը որ իր գահակալութեան փայրկեանէն մինչև դադարը, միօրինակ բարի, միօրինակ առաքինի մնաց. անիկայ բացառութիւն մը եղաւ. բայց միապետական ազգաստան մի գարուց ՚ի գարս, առաքինի ժառանգներ ունենալը, Տիեզերական պատմութեան մէջ արձանագրութիւն չ'ունի :

Մարդիկ բարի և արդար միապետի մը տակ որչափ երջանիկ կ'ըլլան, մօլի և անիրաւ միապետի մը տակ ալ այնչափ թշուառ և հարստահարեալ կ'ըլլան :

Բայց այս թշուառութիւնը և հարստահարութիւնը, ժողովրդեան մը մէկէն ՚ի մէկ զգայի չըլլար, երկու գլխաւ որ սրտածառաւ :

Սէսը որ արդար կամ անիրաւ միապետ կրնան հետ

զհետեւ իրարու յաջորդել, և առանկալ մեկուհի մտաբանութեամբ միմեանս շարժուիլ, և ժողովուրդը փոխադարձաբար երջանկութեան կամ թշուառութեան մէջ թաք թափելով, մեկուհի կամ միւսոյն բաւական երկար ժամանակ տեղու թիւնը չ'կրնար տեսնել, որ սթափի. և իր երջանկութեան կամ թշուառութեան սկզբնապատճառը հետազօտել:

Աշխարհ, նաև իրարու ետեւէն շարու նախարար աւերա միապետներ ալ յաջորդեն, թշուառութիւնը մինչեւ որ ընդհանուրին զգալի բոլոր շատ ժամանակի կարօտ է: Արտհետեւ ընկերութիւն մը ալ մեկէն 'ի մեկ կերջանկանայ և ալ մեկէն 'ի մեկ կը թշուառանայ:

Անիրաւ միապետի մը բռնութեան սահմանը 'ի բուկրգրան խիստ նեղ է, և իր վերջին ընդարձակութեանը այն ժամանակ կը հասնի, երբ առաջ որեւորը այն շափ կը նուազանայ, որ ինքնակային մոլութիւնն ըր իր բեւաւարինութիւն կը ծախահարել:

Ասանկ վիճակի մը մէջ, ինքնակայի մը անիրաւութիւնը անտահման է, և ասոր բնական հետեւութիւնը եզոզ ընդհանուր թշուառութիւնը նմանապէս անշափ:

Բայց այս համակործան թշուառութենէն ալ ժողովուրդ մը մինչեւ որ սթափի, առկա ինչ շատ ժամանակի կարօտ է:

Ժողովուրդ մը միշտ կը սիրել հաւատալ, որ զինքը Զնչոզ հարստահարութիւնը, իրեն երկնային հարուած մընէ 'ի զգաստութիւն: Աւստի միշտ կը յուսայ, որ Աստուածային սղորմութիւնը օր մը չէնէ օր մը իրեն այցելութիւն պիտի ընէ: Բայց երբ անիրաւութեան շափը լցուի, Աստուածային արդարութիւնը միապէս կը պատժէ, թագաւորը և հպատակը:

Աւստի ժողովուրդը բաւական ժամանակ հարստահարութիւնն ետք, երբ կը տեսնէ որ պատիժը կը մըշարնինաւորի, յայնժամ միայն կ'սթափի և իր կացութիւնը կրաւ որականէն 'ի ներք օրձական կը փոխէ, և

բա՛վ փոխանակ պատժեալ ըլլալու , կ'ըլլայ պատժող , և այն ձեռքը որ թագով զմածը կը պատժէ , մածով ալ զթագը կը պատժէ :

Այն ժամանակը կը տեսնուի ժողովուրդ մը , որ բուռն զգուծեամբ կերբայ և ինչ միջոցով որ ըլլայ , զինքը յանիրաւի հարստահարող իշխանութիւնը կը տապալէ :

Այլ տհա պայտէս , միապետութեան շարաշար գործածութիւնը բնականապէս 'ի Սահմանադրութիւն կառավարդէ , որ ուրիշ բան չէ , բայց եթէ անսահման իշխանութեան մը շափաւորութիւնը :

Աստի ժողովրդեան մը սահմանադրական զգացումը այնչափ սաստիկ է , որչափ որ իր հարստահարութեան և ճնշման դարերը բազմութիւնն :

Մանկ գիպուածի մը մէջ ժողովուրդ մը , հասարակօրէն երկու կերպով կը շափազանցէ : Այն մը զինքը հարստահարող միապետներուն անիրաւութիւնը յիշած ասեմը , զինքը երջանկացունող միապետներուն բարեբարութիւններն ալ բոլորովին մոռնալով , որ է աստեղծութիւնն : Այլ մէյ մընալ , իրենց թշուառութեան բուն պատճառը , միապետութեան շարաշար գործածութեան տալու տեղ , անոր սկզբանցը տալով . որով այն սկզբանց հաւատարիմ , բայց անոր շարաշար գործածութեան անմասն եղող անմեղներն ալ հարուածելով կը հարուածէ , և որ է անիրաւութիւնն :

Աթէ ժողովուրդը այս երկու շափազանցութիւնը շունենար , զինքը միապետութենէ 'ի սահմանադրակաւնութիւն տանող ճանապարհը իր առջեւը խիստ գիւրին և խիստ արահետ կ'ըլլար :

Նոյնալը ներկային , և ներկայն ապագային հետ շարունակ յարաբերութիւն և կապակցութիւն պիտի ունենայ : Աթէ մարդկային գործողութեանց շարունակութիւնը շղթայի մը նմանցընենք յայտնի կը տեսնանք ինչպէս անոյնալը ներկային և ներկայն ապագային կը թափանցէ : Շղթայի մը նախընթաց օղակը , իր

յետագայ օղակին մինչև կէսը կը յառ աջանայ, և յետագայ օղակն ալ իր նասննթաց օղակին մինչև կէսը կը յետագիմէ, եթէ իւրաքանչիւր օղակ այս կերպով իրարու շիթափանցէին և զիրար միայն շոշափէին, չղթայիտ շարունակութիւնը անհնարին կ'ըլլար, այսպէս է ըստ ամենայնի նաև մարդկային գործողութեանց շարունակութիւնը: Այժմէ անցեալը ներկային և ներկայն անցեալին շիթափանցեր, շարունակութիւնն անհնար է:

Պատմութիւնը, որ անցեալին արձանագրութիւնն է, չուրացու իր, Վազգիացիք իրենց մեծ յեղափոխութեան ժամանակը թեպէտև թագաւորական արձանները և յիշատակները շարգուրուրդ ըրին, և արքայական գամբաններն անգամ անհետ ըրին, բայց պատմութեան արձանագրութիւնը չ'կրցան եղծել:

Աւստի եթէ միապետութեան շափաղանցութիւնը Սահմանագրութիւն կը ծնանի, Սահմանագրութեան շափաղանցութիւնն ալ հարկաւ դարձեալ միապետութիւն կը ծնանի: Պատմութիւնը շատ մը ազգաց համար յայտ մասին կենդանի վկայ մըն է: Աւր կը տեսնուի ազգի մը կամ տերութեան մը, շափաղանցութեամբ հեռոջեակ միապետութենէ 'ի աւսկապետութիւն և աւսկապետութենէ 'ի միապետութիւն անցնիլը, և անոր պատճառները:

Սոցյգ է, հին և նոր ժամանակները, ասոյիէն անդիէն երևան ելած աւսկապետութիւնները, միապետութեանց հետ բազմատեսլով, քիչ տեղուցութիւն անեցան, բայց նորերը կը պնդեն և կը յուսան, որ կարգաւորեալ աւսկապետութիւն մը պիտի կրնայ երկար ժամանակ տեսել:

Սոցյ ըստաւորեալ Աւրոպայի հիմնական ընդունած կառավարութեան ձևը, շափաւորեալ, կամ որ նայն է Սահմանագրական միապետութիւն է, Այս ըսկրդութեամբ կը վարուին հիմայ Աւրոպայի տերութեանց մեծագոյն մասը, և պատճառ մը չունինք տարակուսե-

բաւ որ միւս մասն ալ որոշեալ ժամանակի մը մէջ աւանդ չ'հետեւին :

Սահմանադրական միապետութիւնը, ունի բուն միապետութեան բոլոր երևոյթը, բայց իր կառավարութիւնը ունի աւանդապետութեան բոլոր պահանջ մանքը : Ընն թագաւորը կը թագաւորէ բայց չ'կառավարէր, հան ժողովուրդը կը կառավարէ բայց չի թագաւորէր : Ընն միապետականը կը գահանայ իր երևոյթովը և հան սահմանադրականը կը գահանայ իր գործքովը, և ասանկ երկու հակառակ ծայրերը իրարու հետ միացընող դրութիւն մը ստուգիւ խիստ մեծ անողութիւն կը խոստանայ :

Բայց որպէս զի թագաւորը թագաւորէ բայց չ'կառավարէ, և ժողովուրդը կառավարէ բայց չ'թագաւորէ, հարկ կ'ըլլայ որ երկու կողման իրաւունքները և պարտաւորութիւնները, որոշուին և հաստատուին, որն որ կ'ըլլայ Սահմանադրութեամբ, և որուն վրայ պիտի խօսինք՝ հետեւեալ գլխոյն մէջ :

Գ Լ ՈՒ Խ Բ .

Սահմանադրութեան հաստատութիւնը և նպատիւը :

Աւերապայտի խիստ երևեցի քաղաքագէտները այսպէս կը վկայեն, որ միայն այն ժողովուրդը կրնայ Սահմանադրութիւն հաստատել, որն որ իր իրաւունքը կը ճանչնայ և իր իրաւանցը տէր է :

Ահա ասիկ բուն իսկ, իրենց խօսքը : « Սահմանադրութիւնը, ազգի մը կառավարութեան հիմնական օրինաց արձանադրութիւնն է, որով կառավարութեան զանազան մասերը իրենց իրաւանց տէր կ'ըլլան և իրենց պարտաւորութիւնները կը ճանչնան :

« Ժողովրդեան և միայն ժողովրդեան կրնայ իրեն Սահմանադրութիւն մը պատրաստել, և այն սահմանադրութիւնը որ ժողովրդեան գործք չ'է կամ իրմէ ընդունուած չ'է, պահասաւոր և գէշ է :

« Ժողովուրդը միշտ իրաւունք ունի իր Սահմանագրութիւնը փոխելու . վասն զի Ժողովուրդ մը չ'կրնար ինք իրեն անանկ հաստատուն օրէնքներ տալ : որ զանանք նաև իր օգտին պահանջած ժամանակը չ'կարենայ փոփոխել : Այսպէս ոչ որ իրաւունք ունի բռնաբարելու Ժողովուրդ մը իր ընդունած օրէնքը չ'փոփոխելու . եթէ այն փոփոխութիւնը իր երջանկութեանը հարկաւոր է :

« Այսն զի եթէ Ժողովուրդ մը իր վրայ , իր գրած օրէնքը փոփոխելու կարողութիւնը չ'ձանշնայ , ինքզինքը իր մէկ ժամանակուան կարծեացը գերի կը հրատարակէ , և իր կարողութեանցը շափ և պայման մը կը ձանշնայ :

« Սահմանագրութեան նպատակը և առարկան առանց խտրանաց , ազգի մը իւրաքանչիւր անհատին բռնական իրաւունքները ամենուն ապահովել է :

« Արեւմտեացիք է որ , Սահմանագրութիւնը կատարելապէս իր իրաւունքը ձանցող ազգի մը ընդհանրութեան որոշումը ըլլայ : Այն ասանկ չըլլայ , ազգ մը իր կառավարութեան ձեռ թէև ինքն որոշած ըլլայ , իրեն համար միշտ անօգուտ կ'ըլլայ : Այսնկ կառավարութիւն մը միշտ պակասաւոր կ'ըլլայ , և ազգային կամայ գործագիր եղող իշխանութիւնները , Ժողովրդեան մը իրաւանցը տգիտութենէն իրենց անձնական օգուտ քաղելով , վերջապէս անոնց վրայ կը բռնանան և կը տիրապետեն : Այննայն ազգաց պատմութիւնը ասոր կը վկայէ » :

Ամբոսի և իրարու հետ շարունակ յարաբերութիւն ունեցող ազգերուն համար , յիրաւի ասոնք սահմանադրական անժխտելի ճշմարտութիւններ են , բայց զրուեալ և իրարու հետ շարունակ յարաբերութիւն չունեցող Ժողովուրդ մը կրնայ այս սկզբանց բացառութիւն մը համարուիլ : Այսն զի զրուեալ և բաժանեալ Ժողովրդեան մէկ մասը կրնայ կատարելապէս իր իրաւունքները ձանցած ըլլալ , միւս մաս մըն ալ կրնայ

իր կատարելապէս ճանչցած իրաւանցը տէր ըլլալ, և մաս մըն ալ ասանք ճանչնալէ, և ասանց տէր ըլլալէ բոլորովին զուրկ եղած ըլլալ:

Ապասել, որ զրուեալ ժողովրդեան մը ամեն մասունքը կատարելապէս իրենց իրաւունքը ճանչնան և անանց տէր ըլլան, յուսահատ համբերութիւն կամ յուսահատութիւն անկալութիւն մըն է:

Թողուլ, որ բաժանեալ ազգի մը զանազան մասերը, իրենց գանուած միջնակին հանդամանացը հետեւին ազգին մէջ բաժանուած մշտնջենաւորել է:

Վաս մը ժողովրդեան, ազգին յառաջն իննալ, ընդհանուրին իր իրաւունքը ճանչցրնել և անոր տէր ընել, գտնելի, բայց գժուարին ձեռնարկութիւն մըն է:

Վս գժուարութիւնը բաւական կը գիւրանայ երբ ժողովրդեան մը աչքին առջին կը գրուի թէ իրենց ճանչնալու և տէր ըլլալու իրաւունքներն ինչ են, կամ որոնք են, և անանցմէ սպասուելու օգուտները ինչ տեսակ բաներ են:

Աւստի պէտք է որ, ժողովրդեան իրաւանց նկարագիր մը ամեն սահմանագրութենէ յառաջ ընթանայ: Վնենեւին շենք կրնար երեւակացել որ մարդ մը այս աշխարհիս մէջ ծնանի, սպրի, մեռնի, և իրաւունք մը չ'ունենայ: Վայց թէ ինչ են մարդկութեան ընդհանուր, բացարձակ, և անհատական իրաւունքները, այս իննիրը, թէպէտ մասնաւոր փիլիսոփայք և քաղաքացէտք լուծեցին կամ լուծել կարձեցին, բայց ընդհանուր հաւանութեամբ վաւերացեալ լուծում մը տակաւին չենք գիտեր:

Վայց երբ մարդ մը կառավարութեան մը տակ է, այն ժամանակը այս իննբայն լուծումը գիւրին է. վասն զի ասանկ միջնակի մը մէջ ամեն մարդ պարտաւորութիւն մը կ'ունենայ կառավարութեան, որն որ կ'ըլլայ կառավարութեան իրաւունքը, և կառավարութիւնն ալ պարտաւորութիւն մը կ'ունենայ իր վարչութեանը տակը եղող ամեն մարդու, և որն որ կ'ըլլայ անանց ի-

բաւուներ, և ասկէց կը հետեւի որ իրաւունք և պարտաւորութիւնք իրարմէ անբաժանելի են: Թէպէտ այս կերպով ժողովրդեան մը իրաւունքը յստակ կ'որոշուի բայց տակաւին ամեն ժողովրդեան համար միօրինակ չըլլար: Արիկաց նախ և յառաջ կառավարութեան ձեւէն կախում ունի, և թէպէտ սահմանադրական կառավարութիւնները բաւական ընդարձակ իրաւունքներ կուտան ժողովրդեան, բայց ամեն սահմանադրական կառավարութիւն միօրինակ չըլլալուն, այս իրաւունքներն ալ միօրինակ չեն կրնար ըլլալ, և առաջ իր պատճառը ունի: Արքը ըսինք որ իրաւունք և պարտաւորութիւնք անբաժանելի են, ասկէց կը հետեւի որ ժողովուրդ մը որչափ շատ իրաւունքներ ունենայ, այնչափ շատ պարտաւորութիւններ ալ պիտի ունենայ, և որովհետեւ ամեն ժողովուրդ իր հիմնական փեճակին մէջ, շատ մը պարտաւորութիւններ յանձն առնելու բնական և բարոյական արամադրութիւն չի կրնար ունենալ, ասով հարկ կ'ըլլայ այս կամ այն ժողովրդեան հիմնական կարողութեանցը շախտը պարտաւորութիւնները շախտարել, որով և իրաւունքն ալ: Արիկաց է պատճառ զանազանութեան Ասահմանադրութեանց:

Արկրորդ, թէպէտ մարդս խիստ ընդարձակ բնական իրաւանց տէր ըլլալու ընդունակութեամբ ծնած է, բայց իր քաղաքական փեճակին մէջ կամ տկարութեանէն և կամ անհոգութեանէն բոլոր իրաւունքները յափշտակուած կը գտնանք, և եղաւ անսակ ժամանակներ մասնաւոր թէ շատ երկար ժամանակներ, յորում տիրապետները իրենց բացարձակ կամքէն ուրիշ իրաւունք մը չ'ձանչցան և չ'տուին ժողովրդեան: Այս անիրաւութեան դարը շատ և շատ սղգաց համար տակաւին խիստ առայդ տեսչութեան մէջ է, Ասահմանադրութիւնը միայն կը ջանայ մարդուս բնական իրաւունքը իր յափշտակիչներուն ձեռքէն կտրելու, բայց ուր որ ընդգիծութիւնք իր ջանքէն վեր է, քիչով կը

բաւականանայ, և ուր իր ջանքը ընդ գիտնու թեւնէն վեր է, շատին կը ձեռնարկէ, և այս է միանդամայն ուրիշ պատճառ մը զանազանու թեան Սահմանադրութեանց:

Իսկ սրովհետեւ սահմանադրական կառավարութիւնը այսօրուան օրս շատ մը ազգաց համար ալ իսկական կառավարութիւն մըն է, ալ անոնց դառնութեաց զանազանու թեանցը չ'նայելով, ժողովրդեան համար անոնց ճանչցուած և ընդունուած իրաւունքները կրնանք ընդհանրացէս ծանուցանել և բացայայտել, երեսը գլխի բաժնելով:

Ա. Կրօնական կամ եկեղեցական իրաւունք:

Բ. Վազարական կամ ազգային իրաւունք:

Գ. Ինական կամ անհատական իրաւունք:

Գ Լ ՈՒ Կ Ե Գ .

Կրօնական կամ եկեղեցական իրաւունք:

Սահմանադրութիւնը, որ ազգի մը մէջ ամեն իշխանութեանց կարգադրութիւնն է իր ընթացքին մէջ հարկաւ և յաճախակի եկեղեցական իշխանութեան գիտնացը կը գտնուի և անոր հետ յարաբերութիւններ կ'ունենայ: Եկեղեցական իշխանութիւնը որ ամեն ազգի մէջ բոլորովին անկախ, անստիպելի և անբռնաբարելի իշխանութիւն մը կը համարուի, և որն որ խիստ բռնաւորական իշխանութեանց սակն ալ իր անկախութիւնը պահած է, սակի բերան անանկ կերակայ որ, ազգին կամքէն կախուած և միշտ փոփոխելի աշխարհային իշխանութեան մը հետ բնաւ համաձայնութիւն մը չ'կրնար ունենալ: Բայց փորձը ասոր ներհաւ կը կը հաստատէ:

Սարգուս, ուզած կրօնքին մէջ մնալու կամ թէ ուզած կրօնքը երթալու ազատութիւնը կամ իրաւունքը սահմանադրական ազատութիւն մը չէ այլ բնական իրաւունք: ասիկայ բոլոր Աւրոպական ազգերէ ճանչ-

ցուած և ընդունուած է, և բնական իրաւունք մը ըլլալուն Վերսայա ասիկայ բանութեամբ կամ համոզմամբ ամեն ուրիշ ազգերու ալ ընդունել տալու կը ջանայ : Վար բնական իրաւունք մը ըլլալուն աս ալ մէկ սարսցոյց մըն է որ ամեն ազգ իր հաւատքին եղած բանութիւնը հարած ու մ կ'անուանէ, և ան բանութեան զոհ եղողն մարտիրոս :

Վիժէ ամեն փիճակի մէջ աս ասանկ է, և օտոււել տահմանադրական կառավարութեան ասկ զանրւոյ ժողովուրդ մը, աս ազատութիւնը պիտի կատարելապէս մայելէ : Վայց այս խղճմտանքի ազատութիւնը թէպէտ ամեն մարդու բնական իրաւունքն է, սակայն ամեն անհատի իր ազատութեամբը ընդունած կրօնքը, նաև սահմանադրական կառավարութեան ասկ եղող ժողովուրդեան մը մէջ եկեղեցական իշխանութիւն մը չ'հաղմեր, ապա թէ ոչ անթիւ մարդիկ և անթիւ կրօնք ըլլալուն, ազգի մը մէջ ալ անթիւ եկեղեցական իշխանութիւններ գտնուիլ հարկ կ'ըլլար որ անկարելի է :

Հայտ մասին սահմանադրական արամադրութիւնները ըստ ամենայնի իրարու շին յարմարի : Ամանք մի միայն ազգային կամ օրտոյ կրօնք մը կրնոյնին և միայն անոր իշխանութիւնը կը ճանչնան : Ամանք ուրիշ քանի մը, կամ ամեն կրօնքներու ալ թոյլատուութիւն կրնեն : Բայց հաս, այս թոյլատուութիւնը, կրօնափոխութեան ազատութիւնը պէտք չէ հասկցուիլ, վասն զի ասիկայ արդէն բնականապէս թոյլ տուեալ է : Սահմանադրական ընդունի մէջ, թոյլատուութիւն բտելով աս կը հասկըցուի, որ թէպէտ ազգ մը իր օրտոյ կրօնքը ունի և անոր իշխանութիւնը կը ճանչնայ, բայց ասոր հետ մէկ ակող, ըստ ամենայնի անոր հաւատար կամ քիչ կամ շատ տարբերութեամբ թոյլ տուեալ կրօնքի մը կամ կրօնքներուն իրաւունքն կամ իշխանութիւնն ալ կը ճանչնայ, և ինչ պաշտպանութիւն որ կրնէ օրտոյ կրօնքին նոյն պաշտպանութիւնն ալ պիտի ընէ նաև թոյլ տուեալ կրօնքին :

Ամանք ամենեկին տիրող կրօնք մը չեն ճանչնար, այլ բազմաթիւնք որ կրօնքն որ յարի, անոր իրաւունքը և իշխանութիւնը կը ճանչնան, ամանք կրօնքի մը թող տալու համար, անոր հաւատացողաց որոշեալ թիւ մը կը ծանուցանեն, որ մինչև որ ան որոշեալ թիւը չ'ընդունի այն կրօնքին իրաւունքը կամ իշխանութիւնը չի ճանչցուիր:

Սահմանադրութիւն մը այս գրութիւններուն որ մէկուն հետեւած է նէ, պէտք է որ իր հիմնական օրէնքներուն մէջ անկիաց ծանուցանէ, բայց միայն առկայ բաւական չէ:

Պէտք է, և մանաւանդ անհրաժեշտ պարտիք մըն է, որ Սահմանադրութիւնը իր ընդունած կամ թող տուած եկեղեցական իշխանութեան հետ իր յարաբերութիւնն ալ ամենայն կերպով կարգադրէ, ապա թէ ոչ, Սահմանադրութիւնը անկատար կ'ըլլայ և պակասաւոր, որն որ շարաշար հետեւութիւններ կրնայ ունենալ:

Այլ առ ալ իր պատճառը ունի, թէպէտև ամեն մարդ ազատ է իր կրօնքը փոխելու, բայց կրօնքը ինքնին և իր բնութենէն անփոփոխ է: Ամենք կրօնք կը դաւանի որ կրօնքը Աստուածային յայտնութիւն մըն է որ է բոլոր յաւիտենական ճշմարտութիւն, որով մարդկային փոփոխութեանց բնաւ և ոչ մէկուն ենթակայ: Կրօնքը իր վարդապետութեամբ կը ներկայանայ ազգի մը, բայց որպէս զի իր այն յաւիտենական ճշմարտութեան կնիքը պահէ, պէտք է որ ոչ ոք կարենայ անոր դպչել:

Քաղաքականք ասոր նիւթական օրինակ մը կուտայ մեզի, որ է շափուց և կշռոց ամենայն հսկողութեամբ պահպանութիւնը: Չափք և կշիռք բնկերութեան մը մէջ ներկայ և ապագայ ամենուն համար, պէտք է որ մշտնջենաւ որ ճշմարտութիւն մը ըլլան, և որպէս զի ասանց սկզբնատիպը ամենեկին չ'այլայլի և ժողովուրդ մը մէկ կողմանէ մի և նոյն շափ և կշիռ ունենալ են թողրուելով, միւս կողմանէ ալ սուս և խարդախեալ

չափերու ենթակայ չըլլայ : շափուց և կշռոց սկզբնա-
 ախար, բողբոսովին անայլայլելի մետաղներէ շինուելով
 ամենա ապահով տեղեր ամենայն զգուշութեամբ կը
 պահպանուի . մինչև անգամ օդի հետ հազորդակցու-
 թիւնը կտրելով :

Աթէ իւրաքանչիւր անհատ իրաւունք ունենար հա-
 սարակութեան գործածած շափուց և կշռոց վրայ նաև
 ամենաախորք և աննշմարելի մասնիկ մը եւեջուներու-
 կամ սրահեցուներու , հազար միլիոնաւոր անհատնե-
 րու ձեռքերէ անցած շափերը կամ կշիռները , իրենց
 սկզբնաապին հետ ալ թ'նչ վերաբերու թիւն կրնային
 ունենալ , ընթերցողք թող մտկաբերեն :

Այսպէս է ըստ ամենայնի իւրաքանչիւր ընկերու-
 թեան ընդունած հաւատքը կամ կրօնքը որ հարկաւ
 հազար միլիոնաւոր ձեռքերէ պիտի անցնի , բայց ոչ որ
 իշխանութիւն պիտի ունենայ անկէջ և ոչ ամենաախորք
 և աննշմարելի մաս մը բառնալու կամ եւեջուներու ,
 առանց կրօնական իրաւանց գէժ մեծապէս մեղանշելու :

Այս սկզբունքը գոնէ ամեն Վրիստոնեայ ազգէ և
 ժողովուրդէ ընդունուած է , բայց իբրև սկզբունք , տե-
 սական է , իբրև գործնական , երեք կերպով կը ներկայա-
 նայ ազգի մը : Այսինքն եկեղեցապետութեամբ , Այկեղե-
 ցապետութիւնը , ուրիշ բան չէ , բայց եթէ ազգի մը
 գերագոյն ամենէն իշխանութիւնը եկեղեցական իշխա-
 նութիւն ձանշալ , որ ըսել է թէ քաղաքական իշխա-
 նութիւնը բոլորովին անոր հպատակ է : Այս ձև կա
 սալարութիւն մը Աւրոպայ մէջ մէկ երկու հաս հա-
 զիւ մնացած է :

Արկորդը եկեղեցական իշխանութեան անկախու-
 թեամբ : Արիկայ հասարակօրէն միապետական իշխա-
 նութեանց բաժինն է , ուր եկեղեցին միշտ իր անկա-
 խութիւնը կը պահէ , և եթէ իրեն բանութիւն մը
 ըլլայ , աշխարհական իշխանութեան ամենևն չ'հնա-
 զանդ իր նա մանաւանդ զանիկայ կը ստատէ և կը բանադ-
 րէ : Ասանկ կառավարութիւն ալ հիմայ քիչ մնացած է

Արբորդը , սահմանադրական ապահովութեամբ , այս ձևին մէջ , եկեղեցական գերագոյն իշխանութիւնը , աշխարհական իշխանութեան հետ կը գաշնակցի , և երկու կողմն ալ իրենց իրաւունքը իրարու կ'ապահովցունեն :

Առտի երբ Սահմանադրութեան մը մէջ կրտսի որ տէրութեան կամ ազգին կրօնքը այս կամ այն կրօնքն է , հարկաւ պիտի հասկցուի որ այն կրօնքին գերագոյն իշխանութեանը հետ գաշնակցութիւն մը եղած է և փոխադարձ ապահովութիւնները արուած առ առնուած են , և այսպիսի գաշնակցութեանց դէմ գործողք երկու իշխանութեան առջին ալ գատապարտելի կ'ըլլայ :

Այժմէ այսպիսի գաշնակցութիւնք երկու կողմանէ ալ կատարելապէս պահպանուին , կրնանք համարձակ ըսել , որ կրօնքը սահմանադրական կառավարութեան առջին ամենեկն ապահովագոյն վիճակի մէջ է , վասն զի այս վիճակին մէջ կրօնքի դէմ եղող յանցանքները նաև աշխարհական իշխանութեամբ կը զսպուին ուր միւս երկու վիճակին մէջ , աշխարհական իշխանութիւնը անկէ բոլորովին անհող կրնայ ըլլալ : Ազգի մը եկեղեցական իշխանութիւնը , այն ազգին սահմանադրական վիճակի մը մանեկն յառաջ , հարկաւ կամ եկեղեցապետութեան և կամ եկեղեցական անկախութեան վիճակի մէջ գտնուած ըլլալու է , ուր հարկաւ նաև իր ապահովութիւնը կամ հաւատարակչութիւնը գտած պիտի ըլլար . բայց երբ ազգ մը իր աշխարհային կառավարութիւնը կը փոխէ եկեղեցական իշխանութիւնը ամենայն իրաւունքը ունի նոր և անձանօթ իշխանութեանէ մը գարձեալ իր ապահովութիւնները պահանջելու . յայտ մատին Սահմանադրութեան մէջ , միայն այս ինչ կրօնքը ազգին տիրող կրօնքն է ըսելը եւ թէ հաւատացելոց խիղճը չ'հանգարտեր , աշխարհային կառավարութեան պարտքնէ կրօնքին իր տուած ապահովութիւնները նաև եկեղեցական գերագոյն իշխանութեան վաւերացընել և հրատարակել տալ , որով մէ-

կու մըն ալ ըսելիք չ'մնար . ապա թէ ոչ եկեղեցական
և աշխարհական իրաւանց վրայ կրնան մեծամեծ գրե-
տութիւններ ծագիլ , որոնք 'ի հարկէ շարաշար հեան-
ւութիւններ կ'ուեննան :

Գ Լ Ս Ի Խ Գ .

Քաղաքիւն կամ ազգային իշխանութիւն .

Հոս մեր նպատակը քաղաքական իշխանութեան
ծագումը և զանազան ձևերով տիրապետելը նկարագ-
րել չէ , այլ սահմանադրական գրութիւնը այս իշխա-
նութիւնը ինչպէս կը հասկընայ և ինչպէս կը վարէ ,
անիկայ բացատրել է :

Ամեն սահմանադրական գրութիւն մտապէս կ'ըն-
դունի , որ այս վիճակին մէջ , իշխանութիւնը ազ-
գին իրաւունքն է , և ոչ թագաւորի մը կամ ցեղի մը ,
և կամ ուրիշ անհատի մը , ուստի ազգին իշխանը նոյն
խիւ ազգն է :

Պէտք է խոստովանինք որ այս սկզբունքը սատու
ծարանական գրութեան գեմ է , որովհետեւ այս գրու-
թեան մէջ այնպէս կ'ենթադրուի որ թագաւորը կամ
իշխանը իր տիրապետելու իրաւունքը չէ թէ ժողովրդ
դէն , այլ Աստուծմէ ունի : Բայց կ'արձեմ ասիկայ
մանաւանդ սատուածարանական խնդիր մըն է քան թէ
հաւատայ մասն , և թէ որ ասանկ ալ ըլլար , Սահմա-
նադրութիւնը դարձեալ կ'արդարանար , ան երգու-
մովը որ տալ կ'ուտայ իր թագաւորներուն և անոր
պաշտօնիկից :

Սահմանադրական գրութեան մէջ , թագաւորը հը-
րապարակաւ երգում կրնէ Սահմանադրութեան հա-
ւատարիմ մնալու , որ է ժողովրդեան իշխանական ի-
րաւունքը հրապարակաւ ձանձնալ և ընդունիլ , Այ-
նեթէ երգում մը աւրէ , ժողովուրդը իրաւունք ունի զա-
նիկայ ակժուէն ձգելու , Բայց եղան շատ թագաւոր

ներ որ այս երդումը յանձն չառին և թագէն հրաժարեցան, եղան ուրիշներն ալ, որ երդումնին աւրեցին, բայց կամ ինկան և կամ աիրապետեցին և Սահմանադրութիւնը ջնջեցին, ասոնք պատմութեան կը վերաբերին:

Բայց սրչափ գիւրին է բնութիւնը որ ազգի մը իշխանութիւնը ազգին իրաւունքն է, այնչափ դժուարին է ցուցընելը որ ազգ մը այս իշխանութիւնը ինչպէս պիտի վարէ: Եւստի յայտնի ապացոյց մը աս է որ, ամեն սահմանադրական և ռամկապետական դրութիւն, թէպէտ միապէս կ'ընդունի, որ գերագոյն իշխանութեան իրաւունքը ազգին նէ, բայց այս իշխանութիւնը գործադրելու կերպին գալուն պէս խիտ կը զանազանին թէ յազգէ յազգ և թէ մէկ ազգի մը մէջ ժամանակէ ժամանակ: Ենանկ որ այսօրվան օրս Աւստրալի մէջ, թէպէտ շատ մը սահմանադրական տէրութիւններ կան, բայց իրարու նման Սահմանադրութիւն ունեցող երկու տէրութիւն չ'կայ: Միևնոյն տէրութեան ժամանակի փոփոխութեան գալով, կրտսեր որնոյն իսկ Վազդից տէրութիւնը վաթսուներորդ ան մէջ գոնէ տասը անգամ իր սահմանադրական իշխանութեան ձևը փոխեց: Եւստի փոփոխութիւնները իրարմէ շատ տարբեր և շատ զգալի են: Սահմանադրութիւն կայ որ ազգի մը իշխանութիւնը միայն քանի մը երևելեաց իրաւունք կը ձանձնայ, կայ որ կէսին, կայ որ մեծագոյն մասին, կայ որ ամենուն: Վարձեալ ազգ կայ որ իշխանութիւնը միայն մէկ մարդու կը յանձնէ, կայ որ շատ մը երևելեաց, կայ որ ազգին մեծագոյն կամ փոքրագոյն մասին և կայ որ ազգին բովանդակութեան:

Հասարակօրէն ազգի մը իշխանութիւնը յերկուս կը բաժանի, Օրէնսդիր և Վարձագիր. այսինքն օրէնք շինող կամ ան օրինաց գործադրութիւնը հրամայող: Ազգի մը Սահմանադրութեան մէջ թէպէտ շատ մը կարգադրութիւններ կը գտնուին, բայց փորձը կը ցուցընէ որ գործադրութեան մէջ ընդհանուրին վե-

բարեբեալ միշտ նոր կարգ ազրու թեանց կամ հինեբուն մեկնու թեանը կարօա կ'ըլլուի : Այս հոգը կիյնայ բաշարձակապէս ազգին որէնսգիր իշխանու թեանը , որն որ քննելու , միձնելու , և խորհելու կարօա գործողութիւն մը ըլլալով կրնայ քանի մը կամ շատ մը մարդոց և կամ ժողովքի մը կամ քանի մը ժողովքի յանձնուիլ :

Աստի թէպէտ ազգային իշխանու թեան յանձնարարութիւնը այսչափ գժուարին և այսչափ զանազան է , բայց երբ ազգ մը իր Սահմանադրութեամբ այս ձևերուն մէկը կ'ընդունի ալ անհատները կարող չեն անիկայ փոփոխելու , մանաւանդ ամեն անհատ որ կարգէն որ ըլլայ , կատարեալ հնազանդութիւն պարտոււոր է հաստատուալ իշխանութեան , որուն փոփոխութիւնը միայն ազգին ընդհանրութիւնը կրնայ պահանջել :

Այս գործադիր իշխանութեան մէջ է , Սահմանադրութեանց ամենամեծ փոփոխը , նա մանաւանդ երբեմն նաև անոնց մահը , որն որ քիչ մը բացարարութեան կարօա է :

Վանենը անանկ դրութիւն մը , ուր ազգի մը գերազոյն իշխանութիւնը մէկ նախագահի և երկու ժողովքի յանձնուած է , որն որ քանի մը ազգք վերնագոյն և ստորնագոյն ժողովք կ'անուանեն :

Իշխանութիւնը , միշտ միութիւն կը պահանջէ , և անմիաբան եղող իշխանութիւնը քաղաքագէտք անիշխանութիւն կ'անուանեն : Վաժանեալ իշխանութեան մը մէջ այս միութիւնը գանալու համար , բաժանեալ մասունք պէտք է որ ճշգիւ իրենց իրաւանցը տէր ըլլան , ոչ առտուել և ոչ նուաղ : Ասոր երկու ծայրն ալ Սահմանադրութեան փոփոխուոր է :

Ազգ մը երբ իրեն իշխանութիւնը այսպէս կը բաժանէ , անանկ արամադրելու է որ , իւրաքանչիւր բաժին մէկ տեղ զալով զարձեալ միութիւն մը կազմէ . և այս կ'ըլլայ իւրաքանչիւր բաժնին ինչ իրաւունք որ

արուած է, անխկայ ամբողջապէս պահելով, այսինքն
 ոչ միւս բաժնին իրաւունքը յափշտակելով, և ոչ ալ
 իրեն արուածը ուրիշէ մը յափշտակել ապրով: Աւստի
 նախագահ մը որ կամ իր իշխանու թիւնը ժողովքներուն
 կուտայ և ինքը անուամբ իշխանու թեան բաւականալով
 իր իրաւունքէն անհոգ կ'ըլլայ, և կամ ժողովքներուն
 իշխանու թեանը վրայ կը բռնանայ և ամենն ալ իր ան-
 ձին կամովափէ: Այլ կամ ժողովք մը որ կամ իր իշխա-
 նու թիւնը նախագահին կուտայ և իր իրաւունքներուն
 անհոգ կ'ըլլայ, և կամ նախագահին իրաւունքը վրայ
 կը բռնանայ և արհապետել կուզէ, երկուքն ալ միա-
 պէս Սահմանադրութեան գէտ կը մեղանշեն և Սահ-
 մանադրութիւնը վտանգի մէջ կը ձգեն, կամ գտնել
 մեծամեծ խաղախութեանց և յուզմանց պատճառ կ'ըլլան:

Վարդիպաշտ, այլ ուրիշ թագաւորին ժամանակ
 կը, այս խնդրոյն վրայ մեծամեծ վէճեր ծագեցան, ու
 ըսնց մէջ սա խօսքերը շատ նշանաւոր եղան:

Երբ թագաւորը, ժողովները ինչ ընեն նոյն պիտի վճռե-
 յէ, թագաւորը որոշէ բան չէ, բայց երբ որոշութեան գոր-
 ծիք չէ. կամ ընտրել որ մէն թող ինչ վրայ կը իրորի: Երբ
 ժողովները թագաւորը ինչ որոշեն նոյն պիտի հաստատեն նոյն,
 ժողովները որոշէ բան չէն բայց երբ որոշութիւն չէ:

Այս խօսքերուն տակը ստուգիւ մեծ իմաստներ
 կան: Աւստի կամ պէտք չէ իշխանութիւնները բաժա-
 նել, և կամ երբ կը բաժանուին անոնց իրաւունքը և
 իշխանութիւնը անխախտ պահել:

Վսիկայ սահմանադրական իշխանութեան ամենա-
 մեծ գծաւորութիւնն է. վստի զի բաժանեալ իշխա-
 նութեանց միաբանութեան բարեբաղդութիւնը ու-
 նենալը, քիչ ազգերուն վիճակն եղած է: Ասոր հա-
 մար, նաև Արտապոյի մէջ միշտ կը տեսնանք որ կամ
 թագաւորը ժողովքներուն կը հակառակի և կամ ժո-
 ղովքները թագաւորին, և ասանկով մէկուն կամ մի-
 սին շարաշար հեռուութիւններ կ'ըլլայ, և երբեմն նաև
 Սահմանադրութեան կործանումն:

Թեպէս ժողովուրդը, իր իշխանութեան իր ընտրած Աշխատաստեաններուն վարձուներին վրայ միշտ հսկելու պարտաւորութիւնն ալ ունի, բայց յայտ մասին ալ, Ամարթիւնը սա արժանաւոր խորհրդածութիւնը կ'ընէ:

«Աթէ թագաւոր մը, իշխան մը կամ ժողովք մը կը սխալի կամ իր իշխանութիւնը շարաշար կը գործածէ, երբ Ժողովուրդը արթուն է, ասոր վնասը ըստ մեծի մասին սխալողին է, վասն զի թագաւոր կ'երթայ, թագաւոր կուգայ, ժողովք կ'երթայ և ժողովք կուգայ. բայց եթէ ազգ մը կը սխալի կամ իր իշխանութիւնը շարաշար կը գործածէ, սրովհետեւ առաջ երթայ նէ ազգ չ'գար, ասանկ սխալման մը հետեւութիւնը, ազգի մը ազգաց կարգէն ընթուելէն ուրիշ բան չ'կրնար ըլլալ:»

Սարսափելի վճիռ, որ կը ցուցնէ թէ ինչ խոհեմութիւն ինչ շրջահայեցութիւն և ինչ զգուշութիւն պէտք է ազգի մը, երբ իր գերագոյն իշխանութիւնը սրտիչ կերպով մը գործադրու կ'ելլայ:

Այս գլուխը չ'ենք կրնար լրմնացունել, ասանց քանի մը նշանաւոր կեանքու բացասութիւնն ալ մեր ընթերցողացը հազարգելու:

Ասի միայն տասկան իշխանութիւնը իշխող մը կը պահանջէ և հպատակ մը: Սահմանադրական իշխանութիւնը այս պահանջմունքները չ'կրնար ունենալ. հոն ոչ իշխող կայ և ոչ հպատակ. հոն իշխողը և հպատակողը մի և նոյն անձն է, այսինքն ազգը կ'իշխէ և ազգը կը հնազանդի, ուստի սահմանադրական իշխաններուն վարձուները շատ տարբեր պիտի ըլլայ միայն տասկան իշխաններուն վարձուներէն, որոնք գերութեան հպատակութիւն կը պահանջեն ժողովրդէն:

Առի ճիշդին ժամանակը պաշտօնեաց մը ըստ ժողովքին. Թագաւորը իր սպանի ծիծերը դիտելով, զիս է որ հպատակելն ալ ուր կ'սկսի:

Ամբիջապէս ժողովոյ անդամ մը պատասխանեց. Ժ

զովորէք մը որ խոհարար ին իւրփէ, հոգսի շինութիւնը ըլլաւ, և ծափահարութեամբ :

Բայց եթէ ժողովուրդ մը հպատակ չէ, անշուշտ հնազանդ պիտի ըլլայ հաստատուել օրինաց, թէև այն օրէնքները մնաստակարար ալ երևին : Ժողովուրդ մը կրնայ այնպիսի օրինաց մը մնաստակարութիւնը յայանել և փոխել առ, բայց քանի որ օրէնքը օրէնք է, ոչ ոք անոր չ'հնազանդելու իրաւունք մը կրնայ ունենալ, քննել և իյնել պատճառաւ :

Եթէ սահմանադրական ժողովուրդ մը այս կէտերուն կատարուելու աշարքութիւն չընէ, իր իշխանութիւնը շարաշար գործածած ըլլալով, հետևելով թիւերը Սահմանադրութեան կործանումը կ'ըլլայ : Այս է պատճառով թեան վրայութիւնը :

Երկրորդ . ամեն Սահմանադրութիւն իր ծոցը գունէ երեք բաժանմունք կուտենայ : Սաստիկ սահմանադրականք . Անտարբերներ . և Սահմանադրութեան իշխանութեանը հակառակողներ : Այս վիճակին մէջ ամենէն վտանգաւորները կամ մնաստակարները անտարբերներն են, որովհետև իրենց անտարբերութեամբը մէկ կամ միւս կողմը հակելով, առանց բանաւոր պատճառի մը մէկ կամ միւս կողմը կը զօրացնեն, և մէկը միւսոյն իշխել կուտան, ասով ազգ մը որչափ անտարբեր պարունակէ իր ծոցը այնչափ իր Սահմանադրութիւնը խախտուած կ'ըլլայ :

Սահմանադրական իշխանութեան ամենամեծ հոգը և զգուշութիւնը պիտի ըլլայ, հակառակ կողմը չափաւորութեան մէջ պահել . եթէ ինքը անոր առջին աղկար երևայ, ան կը զօրանայ և իր վրայ կը տիրէ . եթէ բանանայ, հակառակութիւնը կուտենայ յաւաստուական ոյժը որ ամեն զօրութիւններէն զօրաւորագոյն է, այս երկու պակասութիւնն ալ կրնայ սահմանադրական իշխանութիւն մը կործանել :

Ասանկ վիճակի մը մէջ, իշխանութիւնը միջին ճամբայ մը բանելու է, որն որ անկարելի է ասանկ հա-

մաստ գրութեան մը մէջ բացատրել: Արեւմտեան աշխարհին գրութեան որ աշխարհին միջին շամբան խոհեմութեան, գրութեան, և բարեխառնութեան շամբաց մըն է որուն արիւնակ կ'ըլլան մեզի այն վարպետ նաւապետները, որոնք հակառակ հողմոց և մրրկաց հանդիպելով նաւերնին այնպէս մը կը կառավարեն, անանկ սրտոցաներ կրնեն, որ թէպէտ յաջող հողմոց հետ բաղդատելով յամբարայլ ընթացք մըն է, բայց միշտ գէպ 'ի նպատակը կը տանի, ասոր ներհակ հակառակ հողմոց գէժ առ գէժ հակառակող նաւապետը, անշուշտ պիտի տեսնուի իր նաւին կայմերուն խորասկիզը և երբեմն նոյն իսկ նաւին ժայռերու վրայ փարատելը: Խոհեմ և խելացի կառավարողները, ասոր ներհակ, հակառակ կութեանն շատ և մեծամեծ օգուտներ ալ կրնան քաղել իրենց նպատակին, և այսու նկատմամբ հակառակ կութիւնը սահմանադրական զարմանալի գեղեցիկութիւններուն մէկը և գոյց գլխաւորն է, միապետութեան գէժ, որն որ հակառակ կութիւնը կը ջարձարի և գիտակաց վրայ կը քաղէ, երբ Սահմանադրութիւնը զանիկայ կը գգուէ որով և բարոյապէս կը նաւաճէ:

Գ Լ ՈՒ Խ Ե:

Բնական կամ անգոյն իրարան:

Այս գլուխը բնականաբար կառնէ կը բերէ մեզ Սահմանադրական գրութեան ամենեն մեծ և ամենեն երեւելի գժուարութեանը, որ է բնական կամ անհատական իրարանց բացատրութիւնը:

Արիւն սրտածառաւ ասոր մեծ և երեւելի գժուարութիւնը քսելու իրարանք ունինք, մէյմը որ ասիկայ Սահմանադրական միւս ամեն իրարանց աղբիւրը կամ հիմն է, երկրորդ և թէ միւս երկու իրարանց միայն որոշեալ մարդիկ տէր պիտի ըլլան, ասոր բոլոր ժողովուրդը առանց բացառութեան տէր պիտի ըլլայ. և

նանկ զէնք մը որ ամեն ձեռք պիտի տրուի, մանուկ և երիտասարդ, ջերք, այր, կին վերջապէս ան որ մարդ կամ բանական է այս իրաւունքը պիտի գործածէ, և կենթադրուի որ ազէկի պիտոք գործածէ :

Անխոյ վտանգութեամբ խնդիր մընէ :

Իրաւ աւանդականներ, կարծիր հասարակացեալեալ կանք, Սահմանադրականք և ուրիշ ամեն ընկերութիւն ժողովրդեան վրայ քիչ շատ բնական կամ անձնական իրաւունք մը կը ձանձնան, և անոր պայմանները կը բացատրեն : Աս ասանց ամենէն յառաջ երթալ կ'ուզէի, և կը բացձայք որ անձնական իրաւանց ամենեւին շափ և պայման մը չ'գրուեր, և ամեն մարդ ինչ ուզէր և ինչ կարենար անխոյ գործող ըլլեր :

Վայց տեսնանք թէ ընկերական վիճակի մը մէջ անխոյ կարելի է մի. եթէ մէկը ինձի հաստատէ, թէ առանց կրօնի և առանց ընկերականութեան մարդ մը կրնայ ըլլալ, անմիջապէս անոր համար այսպիսի բացարձակ իշխանութիւն մը պիտի պահանջէի. բայց եթէ չըլլար, հարկաւ պիտի հետեւի որ մարդս այս երկու վիճակին մէջ, իր բնական իրաւունքներէն ինչ մը բան պիտի զոհէ և այնչափ ազատութիւն պիտի ունենայ որչափ որ այս երկու վիճակը իրեն կը ներէն :

Անոր համար մեծապէս կը սխալին անոնք, որոնք մարդուն բնական իրաւանցը քիչ կամ շատ տեղեակ ըլլալով կը կարծեն որ զանոնք ամեն տեղ, ամեն ժամանակ, և ամեն վիճակի մէջ կրնան համարձակ գործածել. սխալ մը, որ շատ վնասակար հետեւութիւններ կրնայ ունենալ :

Անոր նիւթական օրինակ մը կրնանք առալ : Ար ալ գար արդեամբը կամ ժառանգութեամբ ստացուած մը ունենալէն եւել ինչ սրբազան կամ բնական իրաւունք մը կրնայ ունենալ մէկը, ո՞վ կրնայ զանալ ինձի ազարակ մը ստանալու իրաւունքը : Աչ որ : Վայց ես հիմայ կուզայցուցանեմ որ ընկերական վիճակի մը մէջ այսպիսի բացարձակ իրաւունք մը ոչ երբէք պիտի

ունենամ : Այս կը գնեմ ազարակ մը , բայց որպէս զի
 ազարակը իմ ստացուածքս սեպուի միայն անոր գինը
 վճարելը բաւական չըլլար : պէտք է որ տարուէ տարի
 անոր ասորքն ալ վճարեմ . և եթէ հարիւրին մէկ
 տուրք տալու ըլլամ , ուրիշ բան բսել չէ բայց եթէ
 հարիւր տարին մէջը ազարակը նարէն գնել , ուրեմն
 ազարակը իմ ըլլալու համար պէտք է որ ամեն տարի
 գոնէ հարիւրին մէկը զոհեմ որ իննուսուներեք ինծի
 մնայ : Այլե՛ մէկը մտադրութիւն ընելու ըլլայ , յայտ
 նի կը տեսնայ որ ընկերական փիճակի մէջ մարդ իր ա-
 մեն գործողութեանց մէջ հարկաւ իր իրաւանցը մէկ
 մասը պիտի զոհէ , որ միւս մասը ապահովապէս վայել-
 լէ : Ուրեմն մարդուս համար այս փիճակին մէջ բա-
 ցարձակ բնական իրաւունք մը ամենեւին չ'կրնար ըլլալ :

Ասանկ փիճակի մը մէջ մարդուս համար ամենե՛ն
 օգտակար գրութիւնը այն կրնայ ըլլալ որ , անհասունե-
 րուն վայելելու կամ թէ բսելնք անհասուներուն ձեռքը
 մնալու բնական իրաւանց համար որչափ կարելի է նէ
 քիչ զրկում մը պահանջէ և այս զրկումը ամեն ան-
 հաստի համար բորբոսին հաւասար ըլլայ , այսինքն մտ-
 զովորդ մը իր իրաւանցը քիչը զոհէ որ շատը վայելէ ,
 հաւասար զոհէ որ մէկը շատ և միւսը քիչ չ'վայելէ :
 Հարկ չէ բսել որ այսպիսի բարեբաղդութիւնը մարդ
 միայն սահմանադրական կամ ասակապետական գրու-
 թեան մը մէջ կրնայ ստանալ . բայց եթէ գործածել
 չիցա՛կ այս բարեբաղդութիւնը խիստ շուտով 'ի թը-
 շուտութիւն կը փոխարկի :

Անն Սահմանադրութիւն , և ամեն ասակապետու-
 կան կառավարութիւն այս անձնական իրաւունքը մի-
 և նոյն կերպով չ'սեղմեր , սմանք քիչ և սմանք շատ
 ազատութիւններ կուտան : բայց նախ և յառաջ հարկ
 կ'ըլլայ մեր ընթերցողացը ծանուցանել թէ ինչ են
 մարդուս բնական իրաւունքները , որուն համար ալ
 շատ մը տարբերութիւն կարծեաց ըլլալուն մենք խիստ
 ազատականը կը նկարագրենք :

ՍՆՐԴՐԱՆ ԲՆՎԱՆ Ե ԻՆՉՈՒՄՆԻՆԻՆԵՐԸ :

Ա. Սարգիսի ազատ և հաւասար իրաւունքով կը ծնանին ու կ'ապրին : Աղոյժըգեան մը մէջ, եթէ մարդուն մարդէ արժանաւորութեան զանազանութիւնը հասարակաց օգտին վրայ հիմնած չէ, շքեղութեամբ :

Բ. Վնեն քաղաքական ընկերութեանց վախճանը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մարդուս բնական և անբռնաբարելի իրաւունքները պահպանել, այս իրաւունքներն են՝ ազատութիւն, ստացումք, ազահովութիւն և բռնութեան ընդդիմութիւն :

Գ. Վնեն իշխանութեանց սկզբունքը, էականապէս ազգին ընդհանրութեան վրայ կը կայանայ, մարդիկ ոչ հաւտքարար և ոչ մասնաւորարար ամենեին իշխանութիւն մը չեն կրնար վարել, եթէ ազգին կողմանէ յատկապէս անոր սահմանեալ չեն :

Դ. Վրաստութիւնը ուրիշ բան չէ բաց եթէ իշխանութիւն մը գործելու ամենայն ինչ որ ուրիշի վնասակար չէ : Վասպէս մարդուս բնական իրաւանց գործածութիւնը ուրիշ չափ և պայման մը չունի բաց եթէ ան չափը ու պայմանը որ ընկերութեան մը մէջ ամենուն համար է և որն որ միայն օրէնքը կրնայ սրտել :

Ե. Օրէնքը միայն այն բաները արգիլելու իրաւունք ունի որոնք որ ընկերութեան վնասակար են : Վնն բանը որ օրէնքը չարգիլեր, ուրիշ մը չ'կրնար արգիլել, և ոչ որ կրնայ ստիպուիլ օրէնքին չ'հրամայած բանը կատարելու :

Զ. Օրէնքը ընդհանրութեան կամայք յայտարարութիւնն է, ամեն անհատ կամ ազգային, կամ անձամբ և կամ Վրեւորոխանութեամբ, անոր հաստատութեան մասն և բաժին ունենալու իրաւունքն ունի : Օրէնքը ամենուն համար հաւասար պիտի ըլլայ եթէ պաշտպանողական ըլլայ և եթէ պատժական : Վնեն ազգայինք օրինաց սովին հաւասար են, և կրնան

հասնելը ընկերու թեան ամեն արժանաւ որու թեանց, իշխանութեան, և պաշտօնատարու թեան ըստ իրենց ընդունակութեանը. և սաղանդ ու ստարքինու թեան զատ ու իշխանով մը իրարմէ չեն զանազանուիր:

Ե. Օրէնքին հրամայած և կարգադրած ձեւէն գուրս, մարդ մը ոչ կրնայ ամբաստանուիլ, ոչ կրնայ բանուիլ և ոչ ալ բանտարկուիլ. անոնք որ, բանուարական հրամաններ կը պահանջեն, կը խաւրեն, կը գործադրեն կամ գործադրել կուտան պատժութիւն պիտի. բոլոր ամեն ազգային, որ օրինաց համեմատ կը կանչուի կամ կը բանուի պէտք է որ անմիջապէս հնուզանդին: Այն հակառակութիւն յանցանք է:

Ը. Օրէնքը միայն հարկու և յայտնապէս կարեոր եղած պատիժները կրնայ հաստատել. և յանցար որ մը այն մասնակից կը պատժուի երբ յանցանքէն յառաջ հաստատուած և հրատարակուած օրէնք մը այն պատիժը կը պահանջէ, որն որ պէտք է որ նաև օրինաւ բապէս վճարուի:

Թ. Մարդ մը յանցարու թեան վճիռը ընդունելէն յառաջ միշտ անակղ ենթադրուելով, եթէ բանուիլը ստիպողական է, զանիկայ ձեռք բերելու համար, հարկ չեղած տեղը գործածուած բանութիւնները, պէտք է որ օրէնքը սաստկապէս պատժէ:

Ժ. Կարծեաց համար բնաւ մեկուն բանութիւն չի կրնար ըլլալ թէ և այն կարծիքը կրօնական նիւթոց վրայ ալ ըլլայ, միայն թէ այնպիսի կարծեաց հրատարակութիւնը, օրէնքով հաստատուած հասարակաց կարգը չ'կրնայ վրդապիւն:

ԺԱ. Խորհրդաց և կարծեաց հաղորդակցութիւնը մարդուս համար անգին իրաւունք մըն է. ուստի ամեն ազգային, կրնայ ազատաբար խօսիլ, գրել, և տպել. միայն թէ երբ այս ազատութիւնը օրէնքով հաստատուած պայմաններուն դէմ շարտչար գործածուի պատասխանատուութեան տակ կը մնացուի:

ԺԲ. Մարդոց և ազգայնաց բնական իրաւանց պահ

սքանու թիւնը հասարակաց զօրութեան մը կը կարտախ . սրով այս զօրութիւնը միայն հասարակաց օգտին հաւմար կը գործածուի . չէ թէ այն անձանց մասնաւոր օգտին համար սրանց որ այս զօրութիւնը յանձնուած է :

ԺԳ . Թէ այս զօրութեան և թէ կառավարութեան պէտք եղած ուրիշ ծախքերուն համար , հասարակաց տուրք մը ամենակարեւոր է . այս տուրքը ամեն ազգայնաց իրենց կարողութեան չափովը հաւասարապէս պիտի բաժնուի :

ԺԵ . Ամեն ազգային թէ անձամբ և թէ Աշրեփստիանութեամբ կրնաց տուգել հասարակաց տուրքի մը կարեւորութիւնը , իր ազատ կամքովը անոր հաւանիլ . մատակարարութեանը տեղեկանալ , չափը , բաժանումը , ժողուածքը և տեղութիւնը որոշել :

ԺԶ . Դաշտաւորքը իրաւունք ունի ամեն հասարակաց պաշտանատէրէն իր մատակարարութեան հաշիւը պահանջելու :

ԺԸ . Այն ժողովաւորքը որուն իրաւանց երաշխաւորութիւնը ապահովուած չէ , և որոշեալ իշխանութիւնները բաժանուած չէ . այն ժողովաւորքը բնաւ Սահմանադրութիւն չունի :

ԺԷ . Ստացուածքը սրբազան և անբանարարելի իրաւունք մը ըլլալով , մէկու մը ձեռքէն չկրնար առնուիլ , մինչև որ օրինաւորապէս հաստատուալ և յայտնապէս վկայեալ ընդհանրութեան օգտի մը համար ջրայ , բայց այս դիպումիս մէջ ալ արգար և կանխիկ հաստացում մը կը պահանջուի :

Ահա ասանք են խիստ ազատականներէն մարդուս համար ընդունուած բնական իրաւունքը : Աւրիշ գրութեանց մէջ առաւել կամ նուազ չափաւորեալ են . բայց ինչ կերպով որ ըլլայ , եթէ մէկը այս վերացեալ իրաւունքը գործնական կարծելով ձեռքը առնէ և սկսի անով վարուիլ , ընկերութեան մէջ անմիջապէս մեծաձեռ ընդդիմութեանց կը հանդպի 'ի փնաս անձին և 'ի փնաս հասարակութեան :

Աստի ամենայն սահմանադրական դրութեան առաջին պարտքն է, ժողովրդեան իմացընել որ իր այս բնական իրաւունքները ինչ պայմանաւ պիտի գործածէ. եթէ սահմանադրական իշխանութիւն մը ասոր անհոգանայ՝ Վարիլնի խառնակութեան վիճակն է իր մասը, վասն զի այն ժամանակը ամեն մարդ իր այս բնական իրաւունքները ազատաբար գործածելու ելելով, իրարու կ'ընդդիմանան և զիրար կը ջախջախեն:

Աստի ամեն Սահմանադրութիւն գտնէ յետագայ օրէնքներն ալ պէտք է մէկտեղ ունենալ և հրատարակել:

Օրէնք մը ընտրողութեան և ընտրելիութեան.

Օրէնք մը դատաստանական.

Օրէնք մը պատմական.

Օրէնք մը ստացրական.

Օրէնք մը տուրքի.

Օրէնք մը զինուորացրութեան.

Օրէնք մը քաղաքական իրաւանց գործադրութեան և այլն և այլն:

Եթէ աղք մը, այսպիսի օրէնքներ չունի, իր Սահմանադրութիւնն ալ հաստատուն հիմ մը չ'կրնար ունենալ. ամն այսպէս և ամն այնպէս կարգադրելով, օրինաց առջին հաւասարութիւնը երազ մը կը սեպուի, որմէ երբ ազգը արթննայ, կը տեսնէ որ միապետութիւնը իր ամեն կահ կարասեօքը առջևը կանգնած է:

Սահմանադրութիւն և օրէնք, մէկը առանց միւսոյն անկարելիութիւն մըն է, և կամ վայրկենական գոյութիւն մը:

Կ Լ Ս Ի Ի Օ.

Ա Ղ Գ Ի Ի Զ.

Աջատութիւնը Սահմանադրական բառ մը կամ ի մասս մը ըլլալուն, և մանաւանդ իրարու աջակից և

բարեկամ. ասոր հանդամանքներն ալ մեր ընթերցա-
ցողաց հազարգելու շենք գանդազիր :

Հիմակուան փիլիսոփայնե բը կ'ըսեն թէ, Արատու
իր ամենագեղեցիկ ստեղծուածին եթէ ազատութեան
և անձնիրշխանութեան անդին պարզեք շ'ընորհէր, այն
գեղեցիկ արարածը գերութեամբ կը նուաստանար :
Ի՞նչ ասիկայ ինչ միտքով իմանալու է, ազատութեան
նկարագիրը կրնայ միայն մեզի ծանուցանել, ուստի նը-
կարագրենք :

Ազատութիւնը կը սահմանուի, կարողութիւն գոր-
ծելոյ անարգել և ինքնայժար կամօք : Աւրաքանչիւրոց
տուեալ բնական իրաւունք մը իր անձը և իր սաաց-
ուածքը իր երջանկութեանը պատշաճ տեսած կերպով
արամագրելու, առանց ուրիշի միտակելու : Այնպէս զա-
նազան փիճակներուն իր անձը ուզած կերպով յարմա-
րելու և վերջապէս կարողութիւն մը իւրաքանչիւրոց
իր բնական միտումը գահացընելու :

Ազատութիւնը ուրիշ կողմանէ մարդուս բնական
մէկ յատկութիւնն է : Արովհետեւ ամեն մարդ իրեն
պահպանութեանը պէտք եզած զգայարանքը ունենա-
լով, և ոչ ոք տեսնելու համար ուրիշի աչք, և լսելու
համար ուրիշի ականջ, և ուտելու համար ուրիշի բե-
րան և քայլելու համար ուրիշի ոտքը գործածելու կա-
րօտ ըլլալով, սովին բանիւ ամենայն մարդ ազատ և ի-
րարմէ անկախ է, որով ոչ ուրիշ մը իշխանութիւն ու-
նի իր վրայ բռնանալու, և ոչ ինքը ուրիշին :

Արդուս քոյր բնական իրաւունքները կրնան 'ի
մի միայն ամփոփիլ, այսինքն յազատութիւն : Այս յի-
րուի, ազատութեամբ է որ մարդս մէկ տեղէն ուրիշ
տեղ մը կերթաց անարգել, իր անձը, ժամանակը և
վաստակը իր կամքովը կը արամագրէ, շ'կրնար բռնուիլ
և բանտարկուիլ առանց օրինաւոր հրամանի մը, և ե-
թէ հակառակը ըլլայ պատշաճ հատուցման մը իրա-
ւունք կ'ունենայ : Օրինաց գէժ բան մը չըրած ատեն
իր հայրենիքէն շ'կրնալ աքսորուիլ, ու պատժոյ մը գա-

սասարառու իլ : Անով պիտի կրնայ ստացուածքը ապա-
հովապէս վայելել , և ըստ կամայ տրամադրել : իր կար-
ծիքը և խորհուրդները օրինայ համաձայն կերպով .
խօսքով , գրով կամ տպագրութեամբ հրատարակի հա-
նել , և այլն և այլն :

Հասարակարէն հինգ կերպ ազատութիւն կ'որոշուի .

Ա . Բնական ազատութիւն : Արիկայ բնութեան հետ
անանկ կապակցեալ է , որ ոչ որ կրնայ անոր վրայ բռ-
նանալ , և թէ ինքն իսկ բանաւ որ չէ , այս ազատութիւ-
նը զուտ անձնական և հասարակութեան անվնաս բա-
ներու կը վերաբերի :

Բ . Կարգական ազատութիւն : Արիկայ մարդոյս
անձնիշխանութեան կամ ազատ կամքին բերմանցը կը
վերաբերի :

Գ . Կարծեաց ազատութիւն , այսինքն կարև որ իրայ
վրայ իւրաքանչիւրոց ըստ իւր երևակայութեան ա-
նարգել գրութիւն մը ունենալը , առանց սպառնալիք
կամ պատիժ մը կրելու կառավարութեանէն :

Դ . Ազգային ազատութիւն , այսինքն ազգին օրի-
նայը դէմ չեղող բաներու մէջ իւրաքանչիւրոց իր
ուզածը ընելու կատարեալ իշխանութիւն :

Ե . Բազաքական ազատութիւն , որ է իր անձին ,
ստացուածոցը , և ուրիշ ձեռնարկութեանցը , վերջա-
պէս իր երջանկութեանը ապահովութիւնը :

Վհա ազատութիւնը իւր կատարեալ մերկութեամբը :

Վթէ այսպիսի բացարձակ մէկ ազատութիւնը , կը
բժնէր , բարոյականը , օրէնքը և քաղաքականութիւնը
չ'չափաւ օրէր , Վրտուծոյ այն ամենազեղեցիկ ստեղծ-
ուածը ինչ աստիճան անարգութեան կը հասնէր , ևս
չեմ կրնար երևակայել :

Վթէ փիլիսոփայները ըսած են որ , ազատութիւնը
մարդուս ամենազերազանց մէկ պարգև մըն է , յոյսմ
մասին միայն իրաւունք կրնան ունենալ , որ մարդ ըսե-
լով , մարդկային կատարելութեան սահմանը հասած է-
ակը հասկրնան , ինչպէս հասարակայ առանձն ալ ասի

կայ կերպով մը կ'արդարացնեն, արդարո՞ւյ ոչ Գնն օրէնք ըստեղով: Այստեղ ոչ ազատութեամբ և անձնիշխանութեամբ անկիրթ մարդու մը ինքն իրեն բրած վնասը, և ստով մարդկային ազգին գլխուն եկած անհամար թշուառութիւնները, ուրիշ որ և իցէ անօրէնութեան մը հետ բազդաստեղով, շատ առաւել կը գտնանք:

Վարեբազդարար, այս անգուսդ ազատութիւնը, փայրենի փիճակէն ուրիշ, սակն փիճակներու մէջ շափ և պայմանի մը սակ առնուած է. և ստով մարդիկ համոզուած են որ մարդկային երջանկութիւնը չէթէ բացարձակ ազատութեան մը վրայ, այլ շափառ որեւէ և կարգադրեալ ազատութեան մը վրայ կը կայանայ:

Յիրաւի ազատութիւնը մարդուս գերազանց պարգեւ մըն է, ասիկայ կ'ընդունինք, բայց դարձեալ կը յաւելունք որ, մարդուս կրթեալ և կատարեալ փիճակին նկատմամբ: Այստեղ ոչ մտութեան և անկրթութեան մէջ, ազատութեան գեղ ՚ի երջանկութեան ստաջնորդելը, բանականի մը մտաց ըմբռնելու առարկութիւն մը չենք կրնար համարել:

Վայց եթէ անգուսդ ազատութիւնը զմարդը ապերջանիկ կ'ընէ, բռնութիւնը իր սակն սարսափելի հետեւութիւններովք առաւել ևս թշուառագոյն կրնայ ընել զայն. ուստի որչափ ստեղծ է անգուսդ ազատութիւն մը, անկէջ հազարապատիկ ստեղծ է նաև սակնափոքր բռնութիւն մը:

Ուստի ազգի մը կամ անհասի մը շթողուլ որ նաև կրննքի, բարոյականի, քաղաքականութեան և կրթութեան պարգևած ազատութիւնն ալ վայելէ, ասիկայ մարդկային ազգին գէժ ամենէն մեծ թշուառութիւնն է:

Կարծեմ Սասին մը բտաւ. եթէ Աստուած չըլլար մարդիկ պէտք էին զանիկայ հնարել, մենք ալ բռնութեան գիմացը կ'ըսենք. եթէ ազատութիւն չըլլար, պէտք էր որ մարդիկ զանիկայ հնարէին: Աւ եթէ անգուսդ ազատութեան հետ բռնութիւնը բազդաստեղնք, երկուց շարեաց փոքրագոյնը անշուշտ առաջինը կը հա

մարէինք . բայց ատելով զվին որչափ զմեւսը , նաև շափաւ որեւալ ազատութեան համար կրանք , որ անիկայ ազգի մը կրթութեան ետեւէն պիտի գայ , չէթէ առջեւէն վազէ . և ազգի մը ազատութեան շափը իր կրթութեան շափովք պիտի շափուի : Ասկէ դուրս եզոզ ազատութեան նոյն խկ փիլիսոփայք , քրութեան պատուանուներ կուտան :

Հոս Աւրոպացւոց խիստ սիրելի եզոզ ազատութեան մը վրայ մասնաւորապէս խօսել կուզենք , այսինքն է տպագրական ազատութեան վրայ : (1)

Աւրոպայիք ասիկայ ուրիշ ամենայն ազատութեանց պաշտպանողական վահան մը կը համարին , և այսպէս կը գովաբանեն :

« Աւր որ տպագրական ազատութիւն կայ , հոն գաղտնի բան մը չ'կրնար ըլլալ , և կարևոր եղածը ամենևն չ'մոռացուիր : Ամենամեծ և ամենափոքր գիտութեանը հարիւրաւոր օրագիրներու մէջ զանազան կերպով կը պատմուին : Ամենամեծ բոլոր ժողովուրդք իր օգտին վրայ լուսաւորելով , ազգայինէ ազգային միշտ կարծեաց հազորդութեան մը առիթ ըլլալով , իրաց և կարծեաց վրայ նոյն խկ կառավարութիւնն ալ լուսաւորելով մեծ օգուտներ կը մատակարարէ : Ասոր անդին յատկութիւններէն մէկն ալ ան է որ , ասով իշխանութեանց շարաշար գործածութիւնները , պաշտանատեարց և ուրիշ գործակալաց պակասութիւնները կը նշանակուին : Ասով շար արամադրութիւնները և խիստ վարպետութեամբ հնարուած խարդախութիւնները կ'ոչնչանան :

« Խիստ աներևս պաշտօնեաց մը , որն որ իր գիււնին և կառավարութեան , հասարակութեան փրստակար կարգադրութիւն մը առաջարկելու չ'կարմրիր , և

(1) Ասոր հայ գրագետներէ ոմանք , մասնի ազատութիւն ըսին , որ թեպէտ Աւրոպական բաւերան հարազատ թարգմանութիւնն է , բայց հայերէն գործածական լեզուին նկատմամբ մեր սկանչին խաթ կուգոյ թերևս շատերան ալ անհասկանալի :

հակառակորդներուն զէմ առ զէմ կը վիճէ, առ հասարակաց ձայնով անմիջապէս կը ասնծահարի: Աւտի տարագրական ազատութենէն, և նաև անոր շափազանցութենէն, ինչ անպատշաճութիւններ ալ հեռակին (որն որ թէպէտ օրէնքը կը զտէ) իրենց հայրենեացը հարազատ բարեկամները այս ազատութեան բնառ զէմ չեն կենար:

« Աւրիչ անուրանալի ճշմարտութիւն մըն ալ աս է որ, տարագրութեան ազատութիւն չեզո՞ծ անդ մը, ինքնակայք, վասնզի ժամանակ իր ժողովրդեան կարծեացը, հակամիտութեան, և ձեռնարկութեանցը ամենեկին ստաց տեղեկութիւն մը չ'կրնար ունենալ:

« Ըսոր համար ըսաւ Անգղիացի հեղինակ մը: Հասարկաց յայնչ, ինչպէս պահպան ընն մըն ալ ինչոյ երբեմն անոնց դարձաւի հաշիւը իր քերէլ արկնցընէլ և անհանգիստ ընէլ: Բայ լեռնգի մը ժամանակ արիչ որ և ինչ պահպան այս գիտի անուն հոյզմիտն մը չ'կրնար ընէլ:

Կրնգունիք այս ամենը, բայց իրենց արգեան վեճակին համեմատ տարագրական հաստատ օրէնքներ ունեցող ազգերուն համար, ասկէ դուրս եզոզը կը պարտաւորենք անգուսոյ ազատութեանց կարգը դասելու բոլոր իր վնասակար հեռութիւններովը:

Գ Լ Ա Ի Խ Կ:

Անհանգիստութեան օգուտները, իր ձեռները և իր լեռնգիները,

Այս կը կարծեմ որ մարդկային ընկերութիւնը այն ժամանակը միայն կատարեալ օրէնք և կարգադրութիւն մը պիտի ունենայ, երբ ինքն ալ իրեն սահմանեալ կատարելութեան ծայրը հասնի, կամ թէ օրէնքները կամ կարգադրութիւնները այնչափ պիտի կատարելութեան մերձենան, որչափ որ զանանք գործածող ազգը կատարելութեան հասած է:

Այս որովհետև չենք կրնար ըսել որ մարդկային ըն

կերու թիւնը հիմակու ընէ իր յետին կատարելութեանը հասած է, ասիկց կրնանք հետեւ ցընել որ մինչև ցարդ հրատարակուած օրէքները, դրու թիւները որչափ աղէկու թիւներ սարու նակեն, տակաւին վնասու փասնդէ ալ կատարելագէս ազատ չեն :

Վղգի մը բնակութեան աշխարհագրական գիրքը (այսինքն լեռնային, դաշտային, ծովու մաս կամ հեռու բլրայր և այլն) և անոր կլիմայն, ազգի մը կրօնքը, անցեալը ու ներկայն իր բնական և բարոյական կարգութիւններուն վրայ այնպիսի հաստատա տպաւորութիւններ կրնեն, զորոնք ջնջելը եթէ կարելի է, դանկ շատ մը դարերու արգասիքը կրնայ ըլլալ :

Մարդկային սեռը, բուական հազար տարիներ ապրած է այս երկրագնդին վրայ, ապացուցանելու համար, որ անթիւ արիւնահեղ արկածից ալ գիտադրելով, դէպ ՚ի իր բնական վախճանն եզոզ յառաջագի մութիւնը քայլ առ քայլ կը յառաջանայ : Վայց ա սիկայ ընդ հանուր շարժում մը չըլլալուն մէկը յառաջ գացած ատեն միւսն ալ ետ մնացած է, բայց ընդհանուր դգացում մըն է, որ եթէ ցարդ յոմանս ՚ի քուն է, մերձաւորաց յառաջագիմութեան փողերովը, անշուշտ պիտի արթննայ :

Արեւին մարդկային ազգին յառաջագիմութիւնը նոյն իսկ իր բնութեան և իր գոյութեան մէջ է, որն որ իր հաստատա կանոններովը այս փոփոխութիւնները իր որոշեալ ժամանակին մէջ պիտի կատարէ. բայց այս վիճակին մէջ, մարդկային սեռը կամ ազգ մը չ'նմանիր ասն մը, որ հիմնայատակ կը քանդուի ու նորէն ուզած ձևով կը շինուի, այլ մանաւանդ կը նմանի այն գոյութիւններուն, զորոնք բնութեան մէջ կը տեսնանք երկայն ժամանակի մը ազգեցութեամբ յոյս կամ յոյն մարմին փոխադրուած :

Վայց եթէ մէկու մը, նաև գերազանց հանձարի մը արուած չէ ազգ մը քանդել ու նորէն շինել, մեծ և պզտիկ ամենուն սրբազան պարտաւորութիւն մըն է

ազգի մը բնական շարժմանը իրենց կարողութեան չափովը օգնել և խրախուսել :

Ահա ասիկայ է Սահմանագրութեանց արգիւնքը , որ թէպէտ բնութենէն յառաջ չ'կրնար ընթանալ , բայց բնութեան կ'օգնէ և բնութեան գործքը կը գլխաւորէ : Աս է պատճառը որով միշտ և ամեն տեղ , իսու մը մը մարդ կ'ելլայ և կը կանգնի այսպիսի սրբազան պարտաւորութիւն մը կատարելու . իսու մը մը կ'ելլայ յետախաղաց ուժով մը ասիկայ իր նպատակէն արդիւլելու : Աշխուքն ալ բնական մղմամբ մը մէկը 'ի շարժումն և միւսը յանշարժութիւն : Գնչպէս ջուրը որ կուզէ ծառայել և երկիրը որ զայն կ'արգելու :

Աւստիպէտ երկու ընդգիծամարտ գրութիւն իրարու դէմ կ'ելլան . և այս ընկերական պատերազմին մէջ յաղթողը այն է , որն որ գրօջը բացած ազգին , ներքին հանդամանացը տեղեկագոյն է : Մինչև որ մարդկութիւնը իր ընդհանրական ազգութեան սահմանը հասած չէ , մինչև որ ազգ բառը չէթէ բոլոր մարդկային սեռը այլ լեզուով կրօնքով ու սովորութեամբ զսուսած ժողովուրդ մը կը նշանակէ , ազգի մը նորագութեան ժամանակ , իր ներքին հանդամանացը մտազրութիւնը , և միայն այս մտազրութիւնը կրնայ առաջնորդել 'ի յաջողութիւն , որովհետև միայն այս է բնութեան ճամբան :

Ժողովուրդեան մը ներքին հանդամանքը իր բնութիւնն է . իմաստունը ըսին թէ սովորութիւնն է երկրորդ բնութիւն : Այժմէ բնութիւնը փոխելը առաջին կարգի գժուարութիւններէն է , (թէ որ անկարելի չէ) երկրորդ բնութիւնն ալ գոնէ երկրորդ կարգի գրժուարութիւններ կ'ունենայ , որ աս ալ քիչ բան չէ :

Աստի ամեն օրէնք , կարգազրութիւն և Սահմանագրութիւն , որ ազգի մը ներքին հանդամանացը համաձայն է , կրնայ մեծամեծ օգուտներ և բարօրութիւններ աւետել 'ի կատարել : Այժմէ ասոր հակառակն է հարկաւ միտասկար հետևութիւններու և վը-

տանգաւ որ ճգնած ամերու սպասելու պիտի հանդ ըլլի :
 Այս բաժնին այնչափ ճշմարիտ է , որ հարիւրաւ որ
 տարիներէ ինչպէս երեկուքնէ սահմանադրական գրու-
 թեան մէջ մանող մեծ և պզտիկ գրեթէ ամեն տե-
 րու թիւներ , ունին մասնաւոր գաւառ մը կամ գաւ-
 առներ որոնք թէպէտ և անանկ սահմանադրական
 տերութեան մը ամբողջացուցիչ մասունքն էն , բայց
 անոնց սահմանադրական կառաւարութիւն չ'արուիր ,
 կամ որ նոյն է տերութեան մը ամեն գաւառները մի
 և նոյն Սահմանադրութեամբ չեն կառավարուիր : Օր
 օրինակ Ազգիացի նկատմամբ Հնդկաստան և Վանա-
 տա , Վազղիացի նկատմամբ Ալժէրին ու Ալիւիանը ,
 Ասթրիացի նկատմամբ Վազմաախան , Վլլիբիան և այլն :
 Ասոր պատճառը ուրիշ բան չէ , բայց եթէ այս ինչ
 կամ այն ինչ Սահմանադրութեան , այս ինչ կամ այն
 ինչ գաւառին բնակիչներուն ներքին հանդամանացը
 յարմար չ'տեսնուելուն համար , խելացի զգուշութիւն
 մը :

Օարմանալին այս է , որ երբեմն նաև մեծամեծ ,
 քաղաքակիրթ , ու երեւի ազգերն ու ժողովուրդներն
 ալ այնպիսի արմատացեալ յօժարութիւններով իրենց
 բնականը կը յայտնեն որ , թէպէտ անոնց մեծ մասը
 ոչինչ բաներ են , բայց անվատեց ալ չեն սեպուիր , և
 որոնց առջին ամեն Սահմանադրութիւն գլուխ ծռած
 է , եթէ չուզեր կործանիլ :

Վազղիացուց հին Սահմանադրութիւններուն ար-
 մատ չ'բռնելն ալ գոնէ ըստ մասին ես ասոր կուտամ :
 Առաջին անգամ որ Վազղիացիք սահմանադրական ե-
 ղան , խել մը դուքսեր , կոմսեր , գերակոմսեր , պա-
 բոններ և մարքէզներ ունէին , խել մը մալդոց ալ
 կուրծքը զանազան նշաններու թանգաբան մը եղած
 էր , խել մըն ալ կարմիր կամ կանանչ լաթ հագնող
 ներ , գլխարկնին եռանկիւնի կամ կըր քլալու փետ-
 րազարդ կամ այս կամ այն ժապաւէնով պաճու ձելու
 իրաւունք ունեցողներ կային , զորոնք նոր Սահմանա-

դրու թիւնը բարբառլին փձացուց . անհաւատալի բան , շատերուն այս կայսրական պաճու ձանայ արգելքը , Սահմանադրու թիւնը տգեղ ցուցուց , և կործանմանը պատճառ եղաւ , և շատերն ալ այսպիսի պաճու ձանայ թոյլտուութեամբ մը , տգեղ Սահմանադրու թիւն մը ազգին սիրելի ըրին : Աւրիշ ազգերն ալ ասոր նման տղայական յոժարութիւններ կրնան ունենալ , որոնց համար ես կ'ըսեմ որ նոր օրէնք մը , պէտքը չէ որ ասոնց վրայ շատ մը ծանրանայ և յամառի . ասոնք ետքէն փոքրիմէն ինչալու բաներ են : Արդ նոր օրէնք մը հական բաներու մէջ ազգի մը արամադրութիւնը պիտի փոխէ , երկրորդական բաները ալ հիմ մը չեն ունենար :

Անգղիան , ծանրաբարոյ Անգղիան անգամ , մինչև ցարդ այսպիսի ունայնասիրութեան շատ մը օրինակներ կուտայ մեզի : Աճէն մարդ գիտէ որ հան թագաւորը կամ թագուհին ամենն ին իշխանութիւն մը չունի կառավարութեան գործոցը վրայ . այլ Արեւմտեան նութիւնը ինչ որ պատշաճ գատէ զայն պիտի կատարէ : Վայց հրովարտակներուն հազարամեայ ձևը տակաւին կատարելապէս կանգուն է , ուր թագաւորը կամ թագուհին բան մը հրամայելու որ ըլլան , թէև իրենց կամքին բարբառլին հակառակ է , այսպէս կը գրեն :

Այս բան այսպէս գրեմարդեցին որովհետեւ մեր աշտ կանցոյ է , կամ որ առաւել ձիշղ է , այսպէս գրեմարդեցին որովհետեւ ձիշղին ասով իրողն (1) :

Ասոր վրայ Անգղիա շճիճազող մարդ մըն ալ չենք կարծեր որ գանուի . բայց եթէ ճիճազողներուն մէկ մասը , այս ճիճազական ձևը փոխելու որ ելլան , շատ հաւանգեալ եմ որ արիւններ կը թափի : Անգղիա այսպէս հարիւրաւ որ սովորութիւններ կայ որ միապետութեան և գուցէ նոյն իսկ բարբարոսութեան ժամանակի մնացորդներն են : Այս եթէ Անգղիայի պէս մեծ և ծանրաբարոյ ազգ մը այսպիսի ոչնչութիւնները տակաւին

(1) Tel est mon bon plaisir.

բանի մը տեղ կը դնէ . ուր կը մնան ուրիշ ազգերը : որոնք սցապխի բաներու վրայ մեծ մեծ համարութիւններ ալ ունին . և երբեմն մարտքնին շածելելու համար գլուխնին կարել կուտան :

Սահմանադրական կառավարութեան մը ամեննէն եւել զգուշանալու կէտը ես սոյս կը կարծեմ . Վճեն զէկ ամեն նաւի և ոչ ամեն սանձ ամեն նժոյգի շէն յարմարիք . եթէ հեծեալ մը զինքը բարեբազդ կը հաւմարի երբ իր նժոյգին յարմար սանձ մը կը գանձէ . ազգ մին ալ շատ բարեբազդ կրնայ համարիլ զինքը . երբ իր անհասանելու ներքին հանգամանայը յարմար Սահմանադրութիւն մը գտած է :

Վճէ ազգ մը . սցապխի բարեբազդութիւն մը ունենայ . ալ պէտք չէ նաև արտաքին անտարբեր բաներու նորոգութեան համար ալ ժողովրդեան վրայ ծանրանալ . Վճեն աւերարդ ծանրութիւն մնաս է Սահմանադրութեան . որովհետև գժուարութեանց շփումը աւելցընելով ընթացքը կը յապաղէ :

Սահմանադրութեան ուրիշ վտանգաւոր կէտերուն մէկն ալ ժողովրդեան վրայ գալու յետախաղաց շարժումն է . որն որ հասարակօրէն կառավարութեան գանդաղութեան հետևանքն է . Սահմանադրութիւնը ազգի մը շատ բարիքներ կուտան . բայց եթէ ասոնք ուշանան ժողովուրդը որ յառաջ կասկածոտ էր հիմայ կը յուսահատի : Վտայելի որդիքը մանանայ և լորս մարդի ունէին իրենց կերակուր . բայց երբոր Վշեաւեաց երկիրը առջևնին ուշացաւ Վրչապատի սփին ու սխտորին ցանկացին : Վճէ միապետութեան ու Սահմանադրութեան զանազանութիւնը շուտ մը ժողովուրդը չ'նշմարէ . կրնայ զանոնք գանձէ իրարու հետ շփութել . եթէ մինչև առաջինը ետ չ'դառնայ : Արչապագարդ է Սահմանադրութիւն մը . այնչափ նուազ է կառավարութեան զբաղմունքը . և որչափ նուազ զբաղմունքը . այնչափ երազ իր ընթացքը :

Գ Լ ՈՒ Խ Բ :

Ս-հմանարդ-թիւն , Հոյ ազգին նկարմեք :

Մինչև հիսնայ Սահմանադրութեան վրայ ընդհանրապէս գրածնիս բոլոր Աւրագայի մէջ ընդունուած ու գործածուած սկզբունքներ և անոնց հետեւութիւններն ըլլալով , կրթե Աւրագայի գրութիւն մը ներկայացուցած ենք զանոնք մեր ընթերցողներուն , և հասկը վկայենք որ ասոնց մէջ իմաստ մը կամ բառ մընալ չկայ , որ միայն մեր ասանձին կարծեացը յայտնութիւնն ըլլայ : Բնդ հախաւակն ամենն ալ պիտոյ երեւելի և արդի քաղաքագիտաց հրահանգներն են , որոնք մենք մեր լեզուով ազգայնոց հազորդելու պատիւն ունեցանք , այլ այս ալ բացարձակապէս մեզի չի սեպհակաւ ներով :

Բայց այսու հետև գրուելիքները , մեր անձնական կարծիքներն ու գառողութիւններն են , որոնց համար ամեն մարդ իրաւունք ունի , խորհելու , քննելու , վեճելու , խօսելու , գրելու և տպելու :

Մասնկ անձնական կարծիքներ ազգին ընդհանրութեան ներկայացուներու համարձակելէն յառաջ , մեր խիղճը քննեցինք խառութեամբ , եթէ գանկինք հանկողնակցութեան , կրից , շողորթութեան կամ աստելութեան կայծ մը , անշուշտ մենք զմեզ պիտի դատարարուէինք լուութեան : Հարցուցինք մեր խղճին , քրննեցինք զայն . վերտախն քննեցինք և չգտանք այսպիսի կրից հիւլէ մը : Չգտանք , և համարձակեցանք :

Աւստի , սկսինք ուստի արժան է սկսանել :

Հայ ազգին հիմնական վիճակը արդեօք յարմար էր Սահմանադրութեան : Այնպէս հարցումը ժամանակին ըլլար մեզի , պատասխաննիս յայտնի էր , այսօրինքն թէ ոչ :

Բայց կարծիք տալու ժամանակն անցած է , ազգը ունեցաւ Սահմանադրութիւն մը , հաստատուալ և վա

ւերացեալ . ունեցաւ ընտրող , ընտրելի , և ընտրեալ .
 ունեցաւ Վարչութիւն և ժողովքներ . ուրեմն ամեն
 նայն ինչ կատարեալ է :

Մի կատարեալ է ըստ հաստատութեան և ըստ
 վաւերականութեան . բայց ոչ ըստ գործադրութեան .
 ուրիշ բան է Սահմանադրութեան մը գրել և հաստատ
 տել , և ուրիշ բան է զանկիայ գործադրել . ահա նորա
 տակնիս ասոր վրայ մեր կարծիքը յայտնել է :

Թող ամեն մարդ գիտնայ , որ Սահմանադրութիւն
 բառը միշտ մի և նոյն գրութիւն մը չի նշանակեր . զա
 նազան սկզբանց վրայ հիմնած զանազան Սահմանադ
 րութիւններ կան որոնք իրարու չեն նմանիր : Աւստի
 եթէ մէկը Սահմանադրութեան վրայ ընդհանուր գա
 ղափար մը ունենալով , ամեն Սահմանադրութենէն ալ
 մի և նոյն բանը պահանջէ մեծապէս կը սխալի :

Բայց կայ սկզբունք մը . որ ամեն Սահմանադրու
 թեան համար նոյն է . ասով ամեն Սահմանադրութիւն
 կենթադրէ , որ ժողովուրդ մը իր իրաւունքը ճանչցած
 է , անոնց տէր է , և ինքը անձամբ կամ երեսփոխաւ
 նութեամբ իրեն Սահմանադրութիւն մը տուած է ,
 և կամ ուրիշի մը ձեռքէն իր յօժար կամօքը ընդու
 նած է զայն :

Ըստ մէկ բացատրութիւն մը միայն ճանչցանք , որ
 աստուել մարդասիրութիւն է բանիժ օրինաւորութիւն
 և ան ալ այն ազգաց համար որոնք անկողի և իրարու
 հետ շարունակ յարաբերութեան մը մէջ չեն : Ըստ մէկ
 ազգի մը ընդհանուր ըւստտօրութեան սպասելը , յու
 սահատական համբերութեան մը կարօտ ըլլալուն , կրք
 նոյ ազգին յատկապէս մէկ մասը ելլալ , և միւս մասն
 ալ Սահմանադրութեան հրաւիրել :

Ըստ միւս բացատրութեան մը մէջ գտնուելնուս
 համար միայն կրտնմ , գծրազգաբար այս էր բուն իսկ
 մեր ազգին վիճակն ալ :

Ըստ միւս գրութիւն մը եթէ մարդասիրութեան
 անջին արդարանոյ , կրնայ նոյնը յուսալ նաև զուս

սահմանադրական քննութեան մը առջին . հարկաւ ոչ :
 Կամ թէ այսպիսի դրութեամբ մը հաստատեալ Սահ-
 մանադրութիւն մը , կրնայ զուտ Սահմանադրութեան
 պարտաւորութիւնները պահանջել ժողովրդէնէ մը .
 որդարեւ ոչ : Աւրեմն մեր պարտաւորութիւններուն
 սահմանը հասկընալու համար , պէտք է որ գիտենք
 մինչև Սահմանադրութեան նախասկիզբը :

Յիրաւի , առ աջին անգամ որ Սահմանադրութեան
 յօժարութիւն մը տեսնուեցաւ կամ լուեցաւ , սի-
 էր յայտ մտտին ազգը ներկայացընող , կամ անոր իրա-
 ւունքը ճանչցող և անոնց տէր եղող մասը :

Իսու մը մը Կոստանդնուպոլսեցիք . որոնց ամէնն ալ
 կ'ուզեմ ճանչնալ իսխաւ պատուաւոր , գիտնական և
 ազգատէր անձինք . բայց սի էին ասոնք .

Վզգին հաստատեալ իշխանութիւնը	ոչ .
Վզգին բնդ հանրութիւնը	ոչ .
Վզգին Վրեպիսխանութիւնը	ոչ .
Վզգին մեծագոյն մասը	ոչ .
Վզգին և կեզեցապետութիւնը	ոչ .
Վզգին ազնուապետութիւնը	ոչ . ոչ . ոչ .

Վտե՛նք ան ասանն էր յորում պալատի մը սպասա-
 ւորը , կամ Վարդքատի մը գերձակը , Վզգը կը ներկա-
 յայընէր . ոչ . կամ անտանելի բռնաւորութեան՝ ստիպ-
 ուած էինք . ոչ . վասն զի 1860 ին , բռնաւորութիւնը
 շատոնց իր գէնիթն անցած ու նասիրը մերձեցած էր ,
 երբ անոր գէնիթն եղած ժամանակը այսպիսի շահա-
 տակները աներեւոյթ և անպատրաստ միճակի մը մէջ
 կը լողային :

Մի էին ուրեմն ասոնք . իրենցմէ ասաննք պատա-
 խանը : Վզգին , կամ (առաւել ուղիղ) Կոստանդը-
 նուպոլսեցեաց լուսաւորեալ մասը , Վնդունինք առ ալ
 և շնորհակալ ալ ըլլանք :

Բայց մեր զուտ Սահմանադրական խիղճը ինչպէս
 կրնանք հանդարտել , շորս միջնն ժողովրդէան մը այս-
 պիսի ամենափոքր մէկ մասը , նաև և տքէն պատրիարքը

ժողովքները և որոշեալ թիւ մը մասնաւորաց ալ հետ առնելով ընդհանուր ազգին ներկայացուցում մը համարել սահմանադրապէս :

Ներկայացուցում մը , ուր սահմանադրական նպատակի մը առջին , կատարեալ միապետութեան յատկութիւններ կերեւայ :

Ընդունինք սա ալ մարդասիրութեան համար , կամ գոնէ վարկեան մը ճիշդիթ ըլլանք ու ըսենք . Այժմն ազատացանք զիջոյն :

Իսոյց ճանչնանք միանգամայն մեր Սահմանադրութեան ձեռք , և ըստ այնք պահանջմունքնիս ընենք : Այո , մենք ալ կը խոստովանինք , այս խորհրդածութիւնները , Սահմանադրութեան ձեռք վրայ որչափ իրաւունք ալ ունենան , ալ անոր հաստատութեանը ու վաւերականութեանը վրայ ամենն ին ստրակոյս մը շնն կրնար ձգել :

Սահմանադրութիւնը հաստատեալ ու վաւերացեալ է , իր ամեն իշխանութիւնները պրամագրեալ , և ինչպէս ըսինք , ամենայն ինչ կատարեալ է :

Աւելի յայտմասին ազգին յորդորանք մը ունինք ընելու , այս է որ , ամենն ալ կատարեալ վտահաւթեամբ ընդունին զանիկայ , համաձայնին և յարգեն :

Այս բերնէն , երբէք ուրիշ խօսք չ'կրնար ելլու . բայց երբոր կարգը գործադրութեան գոյ , նախակիրքը առջնին ունենալով , ունինք նաև իրաւունք բացառութիւններ պահանջելու , զորոնք թէ Սահմանադրութեան և թէ ժողովրդեան օգտին համար գիտնալը կարեւոր է :

Անոր ազգին հիմակուան վիճակը անանկ բերաւ որ ընդհանուր ժողովուրդը չ'հրաւիրեց զՍահմանադրութիւնը , այլ Սահմանադրութիւնը հրաւիրեց և կը հրաւիրէ զընդհանուր ժողովուրդը , վասն զի անիկայ պատրաստ չէր կամ գոնէ պատրաստուած չէր տակաւին Սահմանադրութիւն մը ընդունելու :

Արիկայ նոյն իսկ Սահմանադրութիւնը կ'ապացուցանէ, ներքին և արտաքին ինչ պատճառաւ ալ ըլլայ, տեղ մը քանի մը հազար հայերու հարիւր Արեւսփոխանութիւն տալով, և տեղ մըն ալ գտնէ երկուք ու կէս միլիան հայու, միայն քառասուն. որով կարծես թէ հայը հայէն իրաւանց զանազանութիւն մը ունի: Այժմէ բոլոր ազգը, Սահմանադրական կարգադրութեանց մասնակից ըլլալու կարողութիւնը ունենար, անշուշտ այսպիսի անհաւասար Արեւսփոխանութեան մը չէր արժանանար, ուր գաւառական Արեւսփոխանութիւնը, ժողովքի մը մէջ գուցէ երբէք մեծագոյն մաս մը չ'կրնալով կազմել, միշտ իրբն հրաւիրեալ մը պիտի համարուի ազգին փոքրագոյն մասին մեծագոյն Արեւսփոխանութեանը առջին, որն որ գուտ սահմանական գրութիւն մը չ'կրնար արդարացընել. բայց մեր մէջը, ասիկայ իր պատճառը ունի, ինչպէս նաև իր բացուածութիւնները:

Սենք բոնիք, բոլոր աշխարհքը մեզի հետ կ'ըսէ և նոյն իսկ Սահմանադրութիւնն ալ ըսաւ թէ, իրաւունք և պարտիք իրարմէ անբաժանելի են. և թէ այս այսպէս է ինչպէս կրնայ ըլլալ որ մէկուն նուազ իրաւունք տալով շատ մը պարտականութիւններ պահանջուի. և Վարիզ, Վանան, Վենեսիկ, Վաստանդը նուպոլիս, և այլուք կրթութիւնն առած երիտասարդութեան յառաջագիմութիւնը և անոր պարտաւորութիւնները պահանջուին նաև անոնցմէ, որ իրիկունք գերի պառկեցան, և առտուանց Սահմանադրական երան, վասն զի գիշերքը բոսթան և կած էր, ոչ առաւել և ոչ նուազ:

Ինչ նախապատրաստութեամբ կրնային ընդունել անոնք այսպիսի փոփոխութիւն մը:

Իբրև տէրութեան հրաման. բայց այն մասնակից զարմանալի գաղափար մը պիտի ունենային Սահմանադրութեան մը վրայ: Իբրև ազգային կառավարութեան հրաման, բայց ազգային կառավարութիւնը Սահմա-

Նադրական էր, և Սահմանադրութեան ճակատը գրե-
աւած էր որ, Արեւմտահայաստանի Արշալուծեան հիմը
իրաւանց ու պարտուց սկզբունքն է, (այսինքն որչափ
իրաւունք, այնչափ պարտիք.) որ արդարութեան ըս-
կըզբունքն է. իր այժմ յայնչ քաղմութեան մէջ կը կա-
յանայ, որ օրինաւորութեան սկզբունք է. Բնչպէս
ընդունէին ասիկայ իբրև սահմանադրական հրաման
մը, երբ իրաւունքը քիչ, ու պարտիքը շատ էր, երբ
չէ թէ ձայնից քաղմութիւնն ունէին այլ ձայն անդամ
հանած չէին:

Իբրև եկեղեցական հրաման, երբ քանի մը Այսի-
կայոս, Արդապետ, կամ Տերակրնեքու ժողովք մը,
եկեղեցին չէր կրնար ներկայացընել, և երբ եկեղեց-
ւոյն գլուխը լուս կը կենար, և զինքը ներկայացու-
նելու համար այսպիսի ժողովք մը կարգած չէր:

Բնչպէս պիտի ընդունէին ուրեմն, անշուշտ իբրև
իրենցմէ վերնագոյն զօրութեան մը հրամանը, ընդու-
նին, ընդունինք, և դէմ չ'կենանք:

Հաստատակալ իշխանութեան մը չ'հնազանդիք,
ամեն օրինաց և քաղաքականութեան դէմ է, քաւ լի-
ցի, ազգս այսպիսի անհնազանդութեան մը մէջ տես-
նել, կամ անոր առաջնորդել, ասանկ մտածմունք մը
մեզնէ այնչափ հեռու է որչափ հաստատուն աստղերը
երկրէն:

Թող Սահմանադրութիւնը մնայ ուրեմն յաւի-
տեան իբրև սկզբունք մը, քոչց երբ որ գործադրը
ւելու գայ այնչափ պարտիք պահանջուի ժողովրդենէն
որչափ որ իրենց հիմակաւան կարողութիւնը կը տանի
և որչափ որ իրաւունք իրենց արուած է, և որ ժա-
մանակ որ ժողովուրդը հաւասար իրաւունք և կարա-
ղութիւն ունենայ այն ժամանակ հաւասար պարտիք
ալ պահանջուին: Թող աստիկ սահմանադրականնե-
րը քիչ մը ներողամտութեամբ վարուին գաւառական
ներուն հետ, և չ'զարմանան թէ ինչու Այնը կամ
Մուշը իրենց հետ յառաջագիծութեան ընթացակից

չէ, Այթէ Սահմանադրութիւնը լոյս է, ան ալ իր կա-
նանն ունի: Արեգակն է լուսոյ կեդրոնը, բայց ան ալ
բոլոր աշխարհքը մէկ վայրկեանի մէջ չ'յուսուորեր:
Եւ մենք բնաւ չենք զարմանար երբ միջօրեան կը հաս-
նինք, ու բիշները գեռ արշալոյսի շամանգազին մէջն են:

Այլ յուսանք թէ խահական ընթերցողք այսչափով
ալ մեր ըսածք կը հասկընան, որ ուրիշ բան չէ բայց
եթէ սահմանադրական գործադրութեան աստիճանա-
բար յառաջանալը: Այլ համարձակ կ'ըսենք որ այս կեր-
պով միայն Սահմանադրութիւնը գործնականութեան
ընդունակութիւն կրնայ ունենալ, սոցա թէ ոչ առա-
ւել կ'սլլարկի բան թէ կը գործադրուի: Այթէ մեծա-
մեծ տէրութիւններն անգամ նաև զինու զօրութեամբ
չեն կրնար իրենց ամեն կարգադրութիւնները անխը-
տիր ամեն տեղ հաստատել, և գրեթէ ամէնն ալ ի-
րենց բացառութիւններն ունին, պղտիկ ազգ մը ինչ-
պէս իր գրեթէ բարոյական իշխանութեամբը այսչափ
բնական ընդգիտութիւնները պիտի նուաճէ. ինչպէս
պիտի իրաւունք ընէ հարիւքաւ որ քաղաքներէն եկած
բողոքներուն. ինչպէս պիտի գտաւ միլիանաւոր վէճէ-
րը, ինչպէս պիտի լեցունէ թիւրաւ որ կարտաութիւն-
ները, ինչպէս պիտի մտիթարէ անթիւ տասնապանք,
անհամար յուսահատութիւնները: Այթէ կայ կամք մը
ասիկայ կատարելու, կայ մարդկային զօրութիւն մըն
ալ ասիկայ գլուխ հանելու: Ենչո՞ւ խաբենք ինքզինք-
նիս, և անկարելի բանը կարելի ցուցնենք, միայն մեր
բզձին համեմատ քրջուն համար:

Այս ասանկ մտածողներէն չեմ կրնդ ունիմ Սահմա-
նադրութիւնը հաստատեալ, բայց իր ընդհանուր գործա-
դրութիւնը կը սեպեմ իր բն ժամանակի խնդիր: Թող
կառավարութիւնը կարգադրէ Կոստանդնուպօլիս, գա-
ւառ մը կամ երկուք. թող կրթէ անանց բնակիչները,
ծաղիկեցրնէ, պայծասացրնէ, և ճօխացրնէ, ուրիշնե-
րը շուտով կը հեռանին: Հազար խօսք մէկ օրինակ չ'ար-
ժէր: Այլ բանի մը միլիոն ժողովուրդ մը առաւել շու-

ասով կը յարի Սահմանադրութեան անանաչով իր մէկ մասին անով երջանեկանայր, քան թէ քանի մը միջու- նին մէկէն արուած երջանեկութեան խոստմունքնե բախը, այս է նաև բնութեան օրէնքը, ուր աստիճանաբար ազդեցութիւն մը միշտ բարեբար է, և յանկարծակա- նը միշտ մահաբեր կամ մնաստեղար, նոյն իսկ բժշկու- թեան օրէնքը, չ'նեբէք որ հին սովորութիւն մը, թէ և մնաստեղար բլրայ, մէկէն ՚ի մէկ կը արուի, և երբ մտը մին մը զանազան աստեղծութիւններէ, բժշկիք նախ գլխաւ որագոյնը կը բժշկեն :

Արեւմտեկարգադրեանք ինչ որ հիմայ ձեռք բերու- ս ասկը կայ, հրաւիրեանք մի առ մի հեռաւորներն ալ, և հրաւիրեցոյ պատիւը ասանք անանց, չ'անապարեանք բաց չ'կայնինք ալ, չ'վարցունենք, բաց խրախուսենք, չ'մերաւորենք, այլ բժշկենք :

Ահ ինչ գեղեցիկ ապագայ մը հայրենեաց համար, երբ ազգը անանց ներքին գորգիւններու ու ստաւ- նութիւններու, անանց բանութեան և անանց յուզ- ման, հանդարտաբաց, բաց ամբողջ, անմնաս, և ա- սոց կը հասնի իր երջանեկութեան նպատակը, և ըսել կուտայ իրեն համար, Հայ է, ուրեմն երջանիկ է, Ար սիրա չ'թնդար, սր աչք չ'խանդաղատիր այսպիսի գեղեցիկ անտիւան մը ու նաև անոր յուսոյն, ինչո՞ւ ուրեմն այսպիսի ապահով ձամբան կը թողունք, ու գէպ ՚ի անապարանաց միհերը կը գիտենք, այդ շտի անգուսպ են մեր իղձքը, որ ստաւերը իբրև իսկական սիւն մը ընդ գրկենք ու վար իյնանք կտորինք, Նարե- խոսնենք քիչ մը այս շտապողական փափաքը, և թա- զունք որ կըթութիւնը, գիտութիւնը և քաղաքավա- բութիւնն ալ, իրենց գեղեցիկութիւնները յուերուն այս հրապուրիչ բառին վրայ, որ է, Սահմանադրու- թիւն, բառ մը, որ անկրթութեան մէջ իմաստ մը չի կրնար ունենալ :

Հոյ ազգին հիմալ--ա զճ-իւր :

Աւրապայի քաղաքացիտաց վճառիւ, վերը բսինք որ այն ազգերը միայն Սահմանադրութեան արժանի են, որոնք իրենց իրաւունքը կը ճանչնան և անոնց տէր են :

Ա՛յն ազգը իր իրաւունքը ընդհանրապէս չճանչցաւ և ընդհանրապէս անոր տէր չեղաւ, տէրութիւնը զանիկաց ճանչցաւ և շնորհեց, և մենք անցանք այն սահմանադրականաց կարգը, որոնք փոքրագոյն մասէն կամ ուրիշէ մը կրնո՞ւնին իրենց Սահմանադրութիւնը և որն որ բացառութիւն մը կոչուցինք :

1856 ին Օսմանեան տէրութեան բոլոր Աւրապայի ներկայացուցած խաթիբը Հիւմայունին մէջ այսպէս գրուած էր .

« Ա՛յն հասարակութիւն իր վայերած առանձնաչաւ
 « նորհութիւններն ու արածնութիւնները որոշեալ
 « սոցիմանաժամի մէջ ՚ի քննին առնելով, ժամանակին
 « բերմանցը ու քաղաքակրթութեան արդեանցն ու գիւ
 « ասութեանց պահանջած բարեկարգութիւնները խոր
 « հրրգածութեամբ պիտի որոշէ, ու Վարձրագոյն Վը
 « րան ներկայացրնէ, և Հոգևորական գլխոց շնորհ
 « ուած իշխանութիւնն ու ձեռնհասութիւնը իւրաւ
 « քանչիւր հասարակութեան ապահովուած փճակին
 « ու նոր գիրքին հետ համաձայնութեան մէջ պիտի
 « գրուի : »

Արիւ տարիի շաբաթ, Վրան արապքին գործոց վերատեսուչ Վալի բաշային առ Հայոց Պատրիարքարանը յուղարկած հրամանագրին մէջ ալ, այս խօսքերը բառ առ բառ կրկնուած են :

Ա՛հա ուրեմն իրաւունք մը, ճանչցուած, արուած, ու ընդունուած : Այս փճակին մէջ, ազգը օրինաւոր կերպով մը կը ներկայանայ սահմանադրական գրութեան առջին :

Իսոյց թէ ազգը ինչ վիճակի մէջ էր, երբ այս չէ նորհքն իր վրայ տեղաց, զայն քննենք :

Արդէն հինգ դար յառաջ ազգին քաղաքական իշխանութիւնը իր օրհասական ճգնաժամը հասած էր, նման կենսազրու հիւանդի մը որուն հետ աւոր անգամ ներքը պաղելով ու անզգայանալով կենսական զօրութիւնը կէտ մը միայն կ'ամփոփի, որ գիւրաւ հոգին աւանդէ, այս իշխանութիւնը Հայաստանին անասնման տարածութեանն այն վերջին կէտը հասած ու կեդրոնացած էր, (Յոյն, Աստին, ու Վահձէտական հեղեղաց առջին, ուր և ընկղմեցաւ :

Ինչպէս ինկաւ, գահը կործանեցաւ բայց ազգը մընաց, վասն զի այսպիսի համակործան ջրհեղեղի մը տալին, իրեն անփոյթ ապաստան մը գտաւ իր կրօնքը, որ անշուշտ իրեն փրկութեան տապան մը եղաւ : Անժամանակը ազգը ունեցաւ սա զարմանալի յատկութիւնը, որ թէ աստուածարանական վերացեալ խնդիրներէն ծագած վէճերուն և թէ կղերական անկարգութեանց միտ չ'գնելով փարեցաւ գրկեց իր կրօնքը, երբ իրմէ մեծ և զօրաւոր ազգերը միայն այս պատճառաւ պիտի սպասապուռ կործանէին : այս յատկութիւնը փրկեց Հայ ազգը, որն որ եթէ ուրիշ տեղ մը կրօնաժուրութիւն կ'անուանուի, Հայ ազգին համար գրեթէ մեծ ու անհրաժեշտ կարևորութիւն մըն էր, վասն զի եթէ այնչափ աղետալից և թշուառութեանց վրայ կրօնական վէճեր, բուժանմունքներ, և հակառակութիւններ ալ վրայ գալը, անշուշտ այսօրուան օրս Հայ ազգը միլիոններով չէր համբուէր :

Արչափ ժամանակ որ Հայ ազգին վրայ բռնաւորութիւնը տիրեց, ինքն այս պահպանողական սկզբունքէն չ'զատուեցաւ, և ասով միայն կը մեկնուի, այն կրօնական խառութիւնները, որուն ազգը պարտաւորեցաւ ժամանակ ժամանակ ամեն կրօնական նորածեութեան կամ կրօնափոխութեան գէմ : Արիկայ Հայ կրօնքին վարդապետութիւնը չէր, որովհետեւ անիկայ

ամեն ջրիստանէի առջին փրկութեան դուռը բաց կը դառնի. բայց քաղաքական կարևորութիւն մը : Արանի վիճակի մը մէջ, Հայ կղերքը ազգին մէջ ստացաւ կամեղաւ զօրութիւն մը, որ անշուշտ իրեն անձնական արժանեաց արդիւնքը չէր, այլ ինչպէս ըսինք քաղաքական կարևորութիւն մը : Արիկայ ազգին իր օգուտը բրտաւ, բայց կղերին մեծապէս մնասեց, անանկ որ ազգը որ ժամանակ որ անդորրութեան վիճակ մը հասնէր, ու արտաքին թշնամիներէն խաղրակէր, առջևը պիտի ունենար (ամենայն նուազագոյնը ըսենք) անկարգ ու ախապեղեղ կղերք մը, որ իր առջի քաղաքական անհրաժեշտ կարևորութեամբն ալ, ալ չէր կրնար արդարանալ :

Այս յանցանքը ազգին չեղաւ, այլ նոյն իսկ կղերին, որն որ իր բազմազարեաց ամենազօր իշխանութեան ժամանակը, ամենեւին անհազ եղաւ ինքրզինքը կրթելու և իր բարձր ստաթիճանին արժանի ըլլալու գիտութեամբ և աւարտութեամբ, և որուն ամեն միջոցներն ալ իր ձեռքն ունէր :

Միայն Միթիթար մը եղաւ ասիկայ մտածող, գերազոյն հանձար մը որ ապագոյն գուշակեց, բայց իր գրաւուած ապականեալ միջոցորտին մէջ իր այս սքանչելի խորհուրդը յառաջ ամենլու այնչափ յաւաստեցաւ, որ պատշաճ սեպեց օտար երկիր գաղթելու, որով ազգին մատակարարած օգուտը թէպէտ շատ մեծ բայց առաւել կողմնակի եղաւ քան թէ ուղղակի :

Ենչ կրնէր ասանկ երջանիկ ժամանակ մը Հայ կղերքը : Աթաթոյիկաները, Պատրիարքները, և ուրիշ ստաթիճանաւ որները զիրար կը պատառէին, եկեղեցական իշխանութիւնը, սարսափելի սրբապղծութիւն, մինչև սուր առաւ իր ձեռքը, մասնութիւն, կաշառք, շոգորթութեամբ, վերջապէս եօթն մորտութիւնք եօթն ստաթիճանաց տեղ անցան, Աթաթոյիկոս մը ամօթ չ'հաւմարեցաւ իր ամենաբարձր հոգևոր իշխանութիւնը, աշխարհական ըսնաւ որներէն ընդունելու, և անուն

ցը հաճոյից գերութիւն ընելու . նմանապէս Պատրիարք մը , նմանապէս Առաջնորդ մը , նմանապէս Քարուղիչ մը : Ալ կրթութիւն , գիտութիւն , բարի վարուց ու առաքելական պարտաւորութեանց ամենեւին փոյթ ընել պէտք չէր . ժամանակին տիրապետը ով էր նէ , ինչ կերպով որ ըլլայ անոր հաճոյանաբար ասոնց ու մենուն տեղը կը բռնէր ու կեւելնար ալ . ալ եկեղեցական իշխանութիւնը եկեղեցւոյ մէջ չէր . այլ խանի մը , առնի մը ու ամառանոցի մը մէջ էր . և հոն ալ մինչև սպասարարաց ձեռքը :

Ասոց ազգը ասիկայ չէր զգար , մանաւանդ թէ ան ժամանակը կարողութիւն և տրամադրութիւն ալ չունէր ասիկայ զգալու , իր առջևը ասոնցմէ մեծ և սարսափելի վտանգներ կային , որով իրենց մտադրութիւնը բոլորովին հոն ամփոփած էր . ինքը տէրութեան մը հպատակ էր . բայց ամենեւին ան տէրութեան հետ վերաբերութիւն մը չունէր . հարուածը , միշտ տէրութենէն կրնազունէր . շնորհք մը , անխիայ կրնար յաւալ , և երբեմն ալ կ'ընդունէր իր Պատրիարքէն և իր մեծամեծներէն . և ինչպէս ծովը ինկած կամ բոցով շրջապատուած մարդ մը , ալ չ'փնտռէր թէ զինքը փրկողը ինչ ձեռք է , ազգն ալ ըստ ամենայնի այսպէս , բոլորովին անփոյթ էր իր վրայ իշխողաց յատկութիւններէն . ինքն իրեն իշխելու ամենեւին յոյս և լոյս մը չունէր . գերութեան փնտախէ էր իր փնտախը , որ հասարակարէն տիրափոխութենէն առ առել փնտա կը տեսնէ քանթեօզուա , ազգը ամենեւին այսպիսի տրամադրութիւն մը չունէր , և չէր կրնար ալ զանխիայ երևակայել իր բեկարելի բան մը :

Այլևս կողմանէ տիրողները խիստ ապահով էին որ իրենք միշտ պիտի տիրեն , որովհետև նոյն իսկ տէրութիւնը իրենցմէ ուրիշ տիրող չէր ձանշնար , մանաւանդ թէ միշտ զիրենք կը ձանշնար և պիտի ձանշնար , ամենէն ապահով տիրապետութիւն մը , որովհետև պատահում մը չէր , այլ հաստատու ալ և վաւերացի ալ գոյութիւն մը :

Մէ պէտքը չէ երկարել գիտնալու համար որ այս պիտի տիրապետու թիւն մը եկեղեցական կամ աշխարհական իշխանու թեանց մէջ ինչպէս կը բաժանու երկնայէս մէկը կամ միւսը կը տիրապետէր, ազգին համար ինչ հետեւու թիւններ կանենար, ասոնք ժամանակին պարագայներէն յետ աջ գալու պատահմունքներ էին. զորոնք պատմու թիւնը թող արձանագրէ, մեր նպատակին համար բաւական է գիտնալ, որ ազգը կարեւոր բայց անկարգ իշխանու թեամբ մը տիրապետուած էր:

Ազգը դարերով այս ձև իշխանութեան պատահական ազդեալութեանց ու զեշու թեանց անուայն մէջ շատ մը պայտաներ բնութենեւեւ, յանկարծակի վրայ հասու: (Ստանեւան տէրութեան թանգիտութը, որով չէ թէ ամեն ազգ, այլ մինչև ամեն անհաս իր գոյութեան ու երջանկութեան ապահովութիւնները կ'ստանար, ասիկայ տէրութեան ու իր հարատակաց մէջ գանուած ամեն ամբարտակները մէկէն ՚ի մէկ սասպալեց, ասու ջին անգամ անհասները զգացին որ տէրութեան մը հարտակ են, և ոչ թէ կանուխ ելլող ու իշխողին գերի. իրենց անձը, ստացուածքը, պատիւը ու կրօնքը, եթէ կատարելապէս չէ, գոնէ բաւականապէս երաշխաւորեալ: Աւ ան որը որ ազգերը տէրութեան հետ ուղղակի յարաբերութիւն ունեցան, ան որը գիտնեք յիրաւի կամ յանիրաւի տէրութեան աս ջին ներկայացունող իշխանութիւններուն գործքը լրմնցաւ: Մէ տէրութիւնը ազգի մը համար ճանչցաւ կրօնք մը, և ոչ թէ կրօնքի տեղ անոր պաշտօնեայն, ճանչցաւ ազգի մը համար արգարութիւն պահանջելու իրաւունքը, և ոչ թէ անոր տեղ իշխան մը:

Արեւմտե մէկ սրուան մէջ, ազգը և իր իշխանութիւնները նոր կացութեան մը մէջ մտան: Ազգին աս ջնը ալ այնպիսի վտանգ մը չ'կար որ ինչ բլրաց բլրաց իրեն փրկիչ մը փնտաէ, ազգին իշխանութիւններն ալ ալ իրենց գերիները չունէին, վասն զի ասոնք զօրաւ ու

բայ ոյն տիրոջ մը պահպանու թեան ասկ մասն էին :

Այսպէս անշուշտ նոր նոր պարտաւ որու թիւններ պիտի ծագէին թէ իշխանու թեանց և թէ ժողովրդեան , որն որ եկեղեցական իշխանու թիւնը բնաւ չճանչցաւ , աշխարհականը քիչ մը ճանչցաւ , ժողովուրդը ամենեւնէ շատ ճանչցաւ :

Թանգիմաթէն ետքն ալ եկեղեցական իշխանու թիւնը իր գորու թիւնը , իր պատիւը և իր ազդեցութիւնը չէ թէ իր կրթութեան և առաքինութեան մէջ , այլ մեծաւ մեծներուն դռները փնտաւց , որոնք արդէն տասնըմեկ ժամու հասած ալ կէս մը գոցուած էին : Անմեծները հասկրցան և աճապարեցին , և արաքսիտ ձեւերնին պահելով իրենք եղան առաջին , մեծամեծ ծախքերով իրենց զաւակները ուսմանց , գիտութեանց և լեզուաց մէջ կրթելու , ժողովրդեան զաւակաց համար ալ բաւական պայծառ գորտաւուններ հաստատելու , զաւակնին կամ հոգեզաւակնին Այլ բոլոր խաւրելու , արուեստներ ու ճարտարութիւններ սորվեցունելու : տիրապետութիւնն ալ ընդհանուրէն մասնուէ որոնք անցաւ և իր բռնութիւնը կորսնցուց , որովհետեւ ալ սկզբունք մը չէր , այլ պատահում :

Ժողովուրդը ամենեւնէ եւել զգաց այս փոփոխութիւնը , որովհետեւ իր բոլորախորը , ամեն որ ամեն բան իրեն կը յիշեցրնէր իր նոր վիճակը . մեծ բռնութեան զայանակը արդէն զինքը սեղմելէ մեղմացած էր , երկբարդականները գրեթէ անզգայի էին , ընդգիմութիւն մը փորձեց . յաջողեցաւ . դարձեալ փորձեց , դարձեալ յաջողեցաւ . և իր ազատութիւնը շոշափեց :

Հաս ազգը ունեցաւ տարտամութեան միջոց մը որ իր նոր վիճակին բնական հետեւութիւնն էր . եկեղեցական իշխանութիւնը իր յենարանը կորսնցուցած էր . աշխարհականը իր գորութիւնը , ժողովուրդը իր իրաւունքը ճանչցած էր բայց չէր վաւերացուցած , այսինքն կատարեալ տարտամութեան վիճակ մը : Արբոր ժողովուրդ մը այսպիսի վիճակ մը կը հասնի իր առջին

երկու ճամբոց միայն բաց կը գանոց, որուն մէկը կը տանի 'ի միապետութիւն և միւսը 'ի Սահմանադրութիւն. միապետականը տեղէն չ'շարժեցաւ, Սահմանադրականը աճապարեց և մտաւ իր ճամբան :

Այս ամէնը յայտնի կը վերայէ, որ Սահմանադրութիւնը ազգին հիմակուան վիճակին բնական մէկ հետեւութիւնն էր կամ արամարանական զբաղացութիւնը. և ոչ թէ ազգին կամբը :

Այսօր Հայուն Սահմանադրութիւնը կատարուած գործքի մը իրաւունքը միայն ունի և ոչ թէ ազգային կամոց արտայայտութիւնը : Արտհետեւ եթէ յառաջները ժողովուրդեան մէկ մասը կամ նաեւ մէկ անհատ մը ազգը կրնար ներկայացրնել, Սահմանադրական դրութիւն մը ասիկայ երբէք չ'կրնար ընդունիլ, այս ընդունին մէջ ազգ բառը պէտք է որ ազգին ընդհանրութիւնը նշանակէ և ոչ այլ ինչ :

Հայուն Սահմանադրութիւնը 'ի սկզբան այս յատկութիւնը չունեցաւ և մինչև հիմայ ալ չունի. այսինքն եթէ 'ի պաշտօնէ ունի, սահմանադրապէս չունի, արտհետեւ Սահմանադրութիւնը ընդհանուրին նկատմամբ առաւել հրամայուած է քան թէ ընդունուած. բայց գործադրութեամբ այսինքն խոհական գործադրութեամբ մը, արտեւալ ժամանակի մը մէջ կրնայ ընդունուիլ, և հրամայականը ընդունելութեան փոխուիլ : Այլ զուտ սահմանադրական մը, անոր հաստատութիւնը չէթէ հրամաններու և հրովարտակներու մէջ կը տեսնայ, այլ ազգէն գտած ընդհանուր ընդունելութեան մէջ. որ է ամէն Սահմանադրութեանց համար մի միայն խորիսի հաստատութեան :

Աւստի մեծապէս կը սխալին ամէն անոնք որոնք կը կարծեն թէ հրամայեալ և հաստատեալ Սահմանադրութիւն մը ունենալով, ազգը անմիջապէս Սահմանադրական կ'ըլլայ. ասոր և անոր մէջը մեծ վիճ մը կայ, ուր շինուելու համար մեծամեծ զգուշութիւններ պէտք են :

Այդ մը որ առաջին անգամ կելլայ ինքրզինքը կառաւարկելու երբ տակաւին կառավարութեան ամենաւաւրը արուեստը չ'գիտեր, այս գիտաւոր պակասութիւնը գտնել խոհեմութեամբ որ չ'լեցրնէ, մեծ վատանգներու և խորխորատներու մէջ կրնայ իյնալ: Աստանց ամենէն ժամանգաւորը շտապողական գրութիւնը և շափազանց բաղձանքը կը համարիմ. գիտեմ որ ազգը ամենէն առաջ իր առջեւ ահաւելլի գառարկութիւն մը պիտի գտնայ, բայց եթէ այս գառարկութիւնը լեցրնելու համար, ձեռքին եկածը մէջը նետէ, ետքը գարձեալ պիտի ձեռնուանայն մնայ, և վրան առանց շէնքի հիմ մը պիտի ունենայ, որ գիւրաւ կ'ունի հետանայ. ընդ հակառակն եթէ ձեռքի ունեցածը խաբարալէ, պիտանին անպիտանէն, փաստաբար օգտակարէն, և պահելուն նետուելուէն սրտէ, թէ փիւր կրնայ լեցունել, և թէ վրան իր փիճակին յարմար շէնք մը շինել:

Ահա այս միտքով էր որ Աբրովէն երբորդ ասկէ մէկ երկու տարի յառաջ ըսաւ պատգամաւորաց սենեկին.

«Վանուած գարեբնիս ճանչնալով, անցեալին մէջ
 « ինչ ազգէկ բաներ կայ անոնք հետ առնելով, ապա
 « գայն պատրաստելով, ու առջևնիս բացուած բազա
 « քակրթութեան ճամբան, մարբելով թէ նախապա
 « շարմունքներէ, որ անոր արգելք կ'ըլլան ու թէ ան
 « կարելիութիւններէ որ անոր կը փնասեն, ահա ասանց
 « մով միայն մեր սրգւոցը խաղաղ և յաջող օրերու
 « ժառանգութիւն մը կրնանք նուիրել: »

Աւթը միխոն քուեով ընտրուած ու ութը հարիւր հազար սուխններու հրամայող ինքնակալ մը ահա այսպէս խօսեցաւ աշխարհի առջին, որ է որանշէլի խրատ մը նաև քաղաքակրթութեան մէջ աստիճանաբար և զգուշութեամբ յառաջանալու:

Արեմն գարեբնիս ճանչնանք, ան ժամանակները շէնք ուր ազգերը ու տերութիւնները մարդ կային ըն

կերու թեան մէջ մէյմէկ կողմէ կէն ծափ րով և ժոյս եւ
րով բաժանուած , հիմայ ամենուն աչքը ամենուն վե-
րայ է , Աւբուղան մեր մէջն է և մենք Աւբուղայի մէջ :
Մարգկային ընկերու թեան մէջ հիմայ ամեն ազգ իր
աստիճանը ունի , որչափ վարը կը գանուի մէկ ազգ մը ,
այնչափ իր վրան կոտորը ու վեր ելլողը շատ կ'ըլլայ :

Անցեալին մէջ ինչ ազէկ բաներ կայնէ անոնք հեա
առնենք , առիկայ անցեալը պատարակելով ու խայտա-
ռակելով շքար այլ քննելով , և անաշտա քննելի մը
յտակու թիւնները ունենալով , քննենք ու բիմն ու
ընարենք :

Այսպէս պատրաստենք քաղաքականութեան ծամ-
բան մտքերով նախապաշարմունքէ , բայց կարողութիւն
ունենանք նախապաշարու մը ստուգու թե՛նն սրտելու ,
փափոյնք անկարելիութիւններէ , որոնք հասարակօրէն
բանաստեղծական երեսակայու թիւններ են , քան թէ
շօշափելի ճշմարտութիւններ :

Աւ մանուանդ ամենէն աւելի զգուշանանք շտա-
պօղական բանութիւններէ , որոնք բաղձանքի գեղմամբ
ալ շեն կրնար երբէք արգարանալ :

Աս այսպիսի խահեմական ընթացքէ մը միայն կըր-
նամ յուսալ , բարոյապէս Մահմանազրու թեան հաա-
տատութիւնը և յառաջանալը , քանթէ պաշտօնական
կարգադրութիւններէ , որոնք կ'ըստիպեն , բայց շեն
համոզեր :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ .

Թէ ինչ ընդ-նէլ-նի-ն գոտ- Հայ ազգին Ռջ Ս-ն
հանդու-նի-ն :

Որովհետեւ յայտնի եղաւ որ , Հայ ազգին ընդհան-
րութիւնը տակաւին սահմանադրական տրամադրու-
թիւններ չունէր , և այս գրութիւնը մանուանդ թէ
ժամանակի հարկ մըն էր , և փոքրապէս մասին հրա-

ւերը , ասիկց բնականաբար կը հետեւի որ ընդհանուր ընդունելութիւն մըն ալ չ'սխախտուար :

Այժմէ ասիկայ ազգին մէջ ասիական նորեկ գաղափար մըն էր , ինչպէս ամեն նոր գրութիւն , աս ալ անեցաւ իր ասոցեանները ու իր շահատակները : Չափազանց քովարաններուն դէմ շափազանց պարտաւորներ ալ եղան և այս կարծեաց զանազանութիւնը , հասարակութեան մտքին մէջ զանազան ազաւորութիւններ բրաւ :

Սմանք կարծեցին թէ այսպիսի ազատական գրութիւն մը , անշուշտ ազգին կրօնքը ու բարոյականը պիտի ապականէր , ու բիշները պնդեցին թէ , կրօնքը Սահմանադրութեամբ իր անողուտ յաւելումներէն զրուսելով , և բարոյականը իր նուաստացուցիչ բանութիւններէն մաքրուելով աս աւել պիտի սրայծառանան : Սմանք կարծեցին որ , ասով մեծ ու պզտիկ հաւասար ըլլալով , բնական ակնածութիւններն ալ պիտի անհետանան և ըբութեան տեղի տան . ու բիշները պնդեցին թէ , ակնածութիւն և մեծարանք ասիկց ետեւ պարտաւորութիւն մը պիտի ըլլայ , բայց արժանաւորութեան և ոչ թէ բանութեան . ոսմանք կարծեցին թէ , ազգին յատակին գիրար երեսը պիտի ելլար և իր պարզութիւնը պզտարէր . ու բիշները պնդեցին թէ ազգին յատակէն անձանօթ գեղեցկութիւններ պիտի դուրս ելլան և մարգարիտներ գանուին :

Սմանք կարծեցին որ ամեն մարդ ինքրզինքը կարողալու գրելու տալով , ապրուստին հողալու ժամանակ պիտի շունեան և թշուառանան , այլք պնդեցին թէ բեռնակիրները փիլիսոփայ պիտի ըլլան ու ազքաները մէյակէկ Վշելա :

Սմանք կարծեցին թէ անզուսպ ազատութեամբ մը երկու սեռին ալ ամօթն ու պատկառանքը պիտի վերնար , և ազգին պարկեշտութիւնը ոչնչանար , այլք պնդեցին թէ ամեն մարդ իր պատիւը պիտի ճանչնար և պահպանէր , որով սուս ամօթիտածութեան մը տեղ

մտայգ քարտարաւարու թիւն մը պիտի ախրէր :

Սեանք կարծեցին թէ հպատակու թեան պայմաններէն դուրս ելլուելով աւրու թեան ազգին վրայ ունեցած վտաահու թիւնը կտակածի պիտի փոխուի . ուրիշները այնդեցին թէ . աւրու թիւնը մանաւանդ թէ կը քաջաւերէր այսպիսի ձեռնարկու թիւն մը որ իրեն ըստ դարակիրթ ազգ մը պիտի նուիրէր . սեանք կարծեցին թէ . ազգը երեւակայական յնարքներու ետեւէն ըլլալով իր հիմակուան նիւթակրան բարեբաղդու թիւններն ալ անոր պիտի զոհէ . ուրիշները այնդեցին որ ազգը խիստ կարելի ու սգտակար նորոգու թիւններով խիստ կարելի եւ սպասով երջանկու թիւններ պիտի ունենայ :

Վայց ալ ինչ երկարներ , իրարու հակառակ ասանկան թիւ կարծիքներ ելան որոնք շատերուն միտքը պրդտարեցին . եւ շատերուն սիրաք խառնեցին . եւ զարմաւնալին այս է որ . այս աստիճան իրարու դէմ եզոզ գատաղու թիւնները ամենն ալ իրենց ստուգու թիւնները ու իրենց կարելիութիւնները ունեւին . ու ամեն մարդ իր կարծեացը համեմատ ապացոյցներ ալ կրնալ գանալ երբ որ ուզէ . ու սրչափ որ կամի :

Վայց ասանց ամենն ալ սահմանադրական գրութեան մը բնական հետեւութիւնները կամ պակասութիւններն էին արդեօք . շեմ կրնար այն մը ըսել ու ասանց խիզձս բանաբարելու :

Վայց եթէ հարցուեր թէ . ասանք սահմանադրական գրութեան մը պակասուոր գործազրութեան հետեւութիւններն էին արդեօք . այն մասնակը խիզձս զիս կը բանաբարէր այն մը ըսել եւ թերեւ երիցս անգամ այն :

Նախ ազգին եկեղեցական իշխանութիւնը . Սահմանադրութեան նկատմամբ . անհանդիստ խոչձերու սպահովութիւն մը չ'կրցաւ տալ . գուցէ կրնամ շուղեց տալ . բայց ազգը կրնայ ունենալ շատ մը անհասներ . որոնք ամեն աշխարհային երջանկու թիւնները . երկնից արքայութեան հետ շեն փոխեր . կրնանք բանաբարել

այսպիսի զգացում մը որ նայն իսկ Քրիստոսի բերնէն
 ու իր վարդապետութիւններէն կը բզխի . ամենեւին
 ոչ . կրնամ նք ապահովել այսպիսի խղճերը , ապացու-
 ցանելով որ աշխարհային երջանկութիւնը երկնից ար-
 քայութեան գուռը իր առջին շնորհը , մենք ոչ եր-
 բէք . բայց եկեղեցական գերագոյն իշխանութիւնը ,
 այն . բայց պէտք է որ , իրաց մինչև նախասկիզբը եւ
 լանք : Հայոց եկեղեցական իշխանութիւնը յայսմ մա-
 սին զարմանալի երևոյթ մը կը շուրջնէ մեզի , այնչափ
 զարմանալի , որչափ ուրիշ որ և իցէ եկեղեցեաց մէջ
 շտեմնուած երևոյթ մը :

Հոս կայ գերագոյն իշխանութիւն մը : Մեզ հանրա-
 կան Արթուրիկոս մը և սուրբ ժողով մը . բայց այս
 գերագոյն իշխանութիւնը իր եկեղեցին ինչպէս կը կա-
 սաւարէ ամենեւին գաղափար մը շունիք . կամ թէ
 պանդուխտ գերեզմաննոցի քահանայէ մինչև 'ի Պատ-
 թիարք ինչ յարարերութիւն ունին իրեն հետ , ամե-
 նեւին չենք կրնար երևակայել :

Հայոց եկեղեցին իրեն գերագոյն գլուխ մը ունե-
 ցած աստն , միւս եկեղեցական ամեն պաշտօնատէրե-
 րը իրմէ բոլորովին անկախ կ'երևին . նա մանաւանդ
 թէ անոր դէմ խօսող և գործող եկեղեցականներ ալ
 կը գտնուին պաշտօնի մէջ ու ինքը ձայն չ'հաներ . ոմն
 այսպէս կը արամազրէ և ոմն այնպէս , ինքը հոգ չընէր .
 եկեղեցական նոր նոր իշխանութիւններ կը կազմուին ,
 ինքը անփոյթ կ'ըլլայ . ինչ զարմանալի երևոյթ . Աս-
 տանդնուպոլիս կը հաստատուի եկեղեցական ժողովք
 մը , ուր քանի մը Տէրակեր , Պատրիարքաց ու Վրբե-
 պիսկոպոսաց միճակը կ'որոշեն , և անոնց գտաւոր
 կ'ըլլան , ինքը լուս կը կենայ :

Վուցէ Սահմանադրութեան քանի իննեւորորդ յոգ-
 ուածին մէջն է իր գերագոյն իշխանութիւնը ուր
 կ'ըսէ .

« Արձական ժողովը երբ չ'կարենայ ինքնին լուծել
 « զուտ կրճական կարևոր խնդիր մը , եկեղեցական

« Համազումար ժողով կը կազմէ , Արստանդնու պոլիս
 « գանձու ոչ Այլսահպոսները , եկեղեցեաց Քարոզիչ
 « Արքայականները , Մշակերէցներն ու Մթառակաւ
 « ները , եւ թէ հարկ ըլլայ նաև շրջակայ գաւառաց
 « Մշակորդները հրաւիրելով , եւ թէ եկեղեցական հա
 « մազումար ժողովն ալ իր ձեռնհասութեան թէնէն վեր գա
 « տէ , այն ժամանակ ընդհանրական Արժու գլխաւին կը
 « գիմէ ստորագրեալ տեղեկագրով . »

Բայց մենք կ'ազատուցանենք , որ ստիկայ եկեղե
 ցական գերագոյն իշխանութեան ամենեւին իշխանու
 թիւն մը չ'առլէն ետև , իր ամեն իշխանութիւններն
 ալ առնել ու քանի մը Տէրակրներու յանձնելէն բը
 նաւ ուրիշ քան մը չէ :

Արձական ժողովը , որ այսօրու ան օրս մէկ երկու Այ
 սահպոս , մէկ երկու Արքայական եւ շատ մը Տէր
 ակրներէ կը բաղկանայ , ուր Մըհի Այլսահպոսը ու
 Արքայականը այսօր նուազ ձայն ունի քան զՏէրակ
 րը եւ վաղը բոլորն ալ Տէրակրներէ ալ կրնայ բաղկա
 նալ . ուր Տէրակրը պատրիարք կը շինէ , ու վարչական
 կը կարգէ , (զարմանալի սամկապետական եկեղեցա
 կան իշխանութիւն) ինչու պիտի ըստ իրեն իրեն
 ինչ իր մըն ալ չ'կարենայ լուծել , եւ ո՞վ կրնայ մեզի
 համոզել որ այսպիսի ինչ իր մը լուծել չ'պիտի կարծէ :

Բայց եթէ չ'կրնայ , ուրիշ շատ մը եկեղեցական
 ներ ալ իրեն օգնութեան պիտի կանչէ , զարմանալի
 կարողութիւն , ուր կրնայր ու չ'կրնայր , իրեն ազատ
 կամայր յանձնուած է , կրձական ժողովը բաւական
 է որ ես կրնամ ըստ , եւ ամեն ինչ իր լուծուած է .
 կրնան հարիւրաւոր Այլսահպոսներ եւ ծայրագոյն Ար
 քայականներ այսպիսի իշխանութիւն մը տալ իրենց ձեռ
 նագրած ու իրենց հրամանին տակ եղող քանի մը Տէր
 ակրի . եւ եթէ կրնան տալ որ եկեղեցական կանոնով
 ստիկայ պիտի վաւերացրնեն , բայց թող ուրիշ ստախ
 ձանաւորներն ալ տանց օգնութեան գան ու համա
 գումար ժողովը մը կազմեն . բայց ասոր ալ իր ձեռն

հասու թե՛նէն վեր խնդիրնէր պիտի նեղեցանան . բայց
 ով պիտի վճռէ խնդիրին իր ձեռն հասու թե՛նէն վեր
 բլլայր . նայն իսկ ինքր . առ ալ դասենք զարմանալի կա-
 բողութեանց կարգը :

Վերջապէս հարկ պիտի բլլայ Ասթու զիկասին զխմել
 գուցէ հարիւր տարին անդամ մը . բայց Վահմանադ-
 րութիւնը միայն Ասթու զիկասին զխմել մը կը հրամա-
 յէ . բայց իր սրտմանցը հնազանդութեան պարտաւա-
 րութիւնը . ասոր ակցք Վահմանադրութեան մէջը կա-
 տարեալ գատարկութիւն մը կայ . որ եթէ բնութեան
 մէջ գատարկութիւն գանուելուն չ'համազայնէր գեա-
 կան . անկարելի է որ ասով չ'համագին :

Այլ չ'պիտի բսեմ որ վերէն ՚ի վար իրարմէ անկախ
 այսպիսի եկեղեցական իշխանութիւն մը անկարելի է .
 բայց այս պիտի բսեմ համարձակ որ . այս ձե իշխա-
 նութիւն մը ոչ ակզ մը ակամձ եմ . և ոչ ակզ մը բե-
 սամ . ոչ կրնամ բմբանել և ոչ ալ համազուել . և ոչ
 ալ խնդն հանգարտեցրնել . և եթէ ազգը ևս բլլայի .
 հինգ տարի ետքը Վահմանադրութեան վերայննու-
 թեան ժողովքին նախ և յետաջ այս յոգուածը կ'ա-
 ռաջարկէի :

Վայց ի՛նչ է այսորան որս այսպիսի սկզբան մը
 հետեւութիւնները . այս է որ կասկածատ խղճերը բը-
 նու շէն հանդարտիր . եկեղեցական մը կերպ . Վահ-
 մանադրութիւնը երկնաշափ կը բարձրացրնէ . միւ որ ՚ի
 գժոխս կ'իջեցրնէ . ժողովուրդը կը խռովի . կը վար-
 գովի . կը վիճէ ու կը կառի . և եկեղեցական իշխա-
 նութիւնը ձայն մը չ'հաներ : Այն իսկ Վահմանադ-
 րութեամբ հաստատեալն ալ . այնչափ շարաշար գործա-
 դութեանց . գրուածաց ու գրեանց մէջ . տակաւին իր
 ձայնը հանելու կարե որութիւն մը չ'ակտաւ . թողուց
 որ ամեն մարդ եկեղեցականը բանաբարէ . ամեն գիրք
 կարգայ . և ինք չ'ցուցուց թէ . ժողովուրդը սրչափ ի-
 բաւունք միայն ա՛նի եկեղեցւոց ասջին ու որ գիրքը
 կարգալու է ու սրը չ'կարգալու . թողուց որ կրօնական

նիւթերուն վրայ ալ ինչ ուզէ գրէ, միայն ինքը բան մը չ'կրցաւ գրել, և ինքը չ'կրնար արգարանալ որ առկա ին այսպիսի իշխանութեան մը շունէր, ասիկայ եկեղեցւոյ հաստատութեան օրէն իրենց արուած էր. շէն կրնար արգարանալ ըսելով որ ինչ ընենք, մեզի շէն հնազանդիր. ևս հնազանդողներէն եմ, բայց շէտեմ որ ինչի պիտի հնազանդիմ, ասիկայ ցուցնող մը չեզաւ :

Արեմն կուզէ ազդը Վահմանազրութեան հաստատուիլը, յառաջ երթալը ու ամենուն ընդունելի ըլլալը, թող նախ եկեղեցական գերտոյնն իշխանութեան ալ անոր կրօնական մասը ընդունելի ընէ, վաւերացընել և հրամայել տայ. սոյն ժամանակը կը տեսնուի ինչպէս խղճերը կը հանդարտին, ինչպէս տարակոյսները կը փարատին, ինչպէս Վահմանազրութիւնը ընդհանուր և ինքնայոժաբ ընդունելութիւն մը կը գտնայ :

Միկայ եթէ սահմանադրական գործադրութեան պահասութիւնն է, թող աճապարեն այս պահասութիւնը վայրկեան մը յառաջ լեցունելու, արտհետեւ ամեն սահմանադրական գրութիւն ասոր դէմ չ'կենարդէն ետեւ, նաև այս կը պահանջեն, անկարելիութիւն մըն է, ցաւօք սրտի կը յայտնեմ որ ան ժամանակը Վահմանազրութիւնը ազգին ներքին զգացմանը վրայ հաստատուն հիմ մը չունի, այսինքն թէ, չէ Վահմանազրութիւն մը ընկալելու, այլ Վահմանազրութիւն մը հրամայելու, քոյրը իր հետեւութիւններով :

Չիտեմ որ այս գլուխը կարգացողները, շափազանց կրօնասիրութեան կաակած մը կրնան ունենալ մեր վերայ, եթէ ասանկ պատուոյ մը արժանանայինք, հարկ չէր ըլլար մեզի ըսելու թէ՛ եթէ կրօնասիրութիւնը մէկու մը այսպիսի խորհուրդներ կարել թելադրել, գոնէ մեր շարժառիթը այս չեզաւ. մենք ուրիշ աղբիւրէ մը առինք մեր այս գաւառութիւնը :

Մեզմէ շատ մեծ, շատ բարեկարգ, շատ երջանիկ շատ փիլիսոփայ և շատ սահմանադրական ազգերուն ու

սանց բացառութեան ամեն ներքին հանդամանքները խափա քննեցինք, տեսանք և համազուեցանք, որ եկեղեցական իշխանութիւնը բնաւ և ոչ ազգի մը մէջ այնպիսի գիրք մը ունէր, ինչ որ մեր ազգին մէջ ունի, այս բնագիտութեամբ ճամբայէն զարտուող թիւերը միայն ստիպեց զմեզ, բոլոր սահմանադրական աշխարհին բնութայքով մերինն ալ քննելու և դատելու. ուրիշներն ալ կրնան ուրիշ կերպ խորհիլ ու գրել, մեր յայտնած գրութեամբը գտնէ երեք հարիւր միլիան մարդկային էակ կը կրաւարուի. գուցէ երեք միլիան մը կրնայ ուրիշ կերպով կրաւարուիլ, բայց գտնէ միշտ գիտնաց որ միայն ինքն է այնպիսի բնութայք մը ունեցող ազգ ՚ի մէջ ամենայն լուսաւորեալ ազգաց :

Վանք հիմայ աշխարհական իշխանութեան : Վսիկայ եկեղեցական իշխանութեան հետ ամենն ին շէր կրնար նմանութիւն մը ունենալ, եկեղեցականը իր իշխանութիւնը Վրիստակ առած էր, ասիկայ պիտի առնէր ժողովուրդէն, կամ որ նոյն է անոր Սահմանադրութեանէն. բայց մինչև որ Սահմանադրութիւն մը հաստատուի, և իր իշխանութիւնները որոշուին բաւական երկար ժամանակ մը պիտի անցնէր, և այս միջոցին ամեն ազգերու ստորութիւն մը եղած էր առժամանակեաց կրաւարութիւն մը հաստատելու, նոյնը մեր ազգն ալ բրաւ :

Վնն ազգի մէջ, այս միջոցը մեծ ազգեցութիւն մը կուսնեաց իր ապագային, և մերինն ալ ունեցաւ նոյն, և որն որ բաւական երկար ալ ըլլալով, մեծազոյն ազգեցութիւններ ալ ունեցաւ, շէնք կարծեք որ մեր առժամանակեաց կրաւարութիւնները ասիկայ նշմարած ըլլան :

Հաս ազգերու մէջ, այս առժամանակեաց բաւած միջոցը, մեծամեծ և անակնկալ փոփոխութիւններու առիթ եղաւ. երբեմն նաև նոյն իսկ յի զափոխութեան հակառակ փոխճան մըն ալ ունեցաւ, և գործը սամ կրայետութենէն սկսելով, կատարեալ ինքնակալու-

Թեամբ լընցաւ, ու բեմն այս առժամանակեաց միջոցը այդչափ անհոգ ըլլալու միջոց մը չէր :

Այլ արդարեւ ինչպիսի գժուարին միջոց մըն է այս պիսի ժամանակը, ուր հին իշխանութիւնը դադարած է, ու նորը հաստատուած չէ. ուր հին օրէնքները վերջուած են, ու նորերը ապահուին անշայտ :

Ինչ գժուարին միջոց, երբ սա սահմանադրական բայց երբեմն փաստաւոր սկզբունքները բնականաբար երևան կերան :

Ա. Ին սր օրէնքով արգիլեալ չէ, յանցանք չէ :

Բ. Օրէնքը յետագարձ գորութիւն մը չունի :

Այրբ ոչ օրէնք կայ, ոչ իշխանութիւն :

Ասանկ միջոց մը հարկաւ երկու կարգադրութիւն կրնար պահանջել. կամ հին օրէնքները անխախտ պահել, մինչև որ նորերը հաստատուին, կամ եթէ ապահայ անկարելի էր, առժամանակեաց օրէնքներ հաստատել մինչև որ նորերը անսոց փոխանակեն :

Այս երկու զգուշութիւնն ալ չըբին, կամ չկրցան ընել մեր առժամանակեաց իշխանութիւնները, և ուսոր հետեւութիւնները Սահմանադրութեան ծանր նրատաւ :

Ամեն մարդ սկսաւ Սահմանադրութեան կերպ մը մեկնութիւն տալ և զանիկայ ըստ իւր քմայը գործածել. օրէնք չկար որ զուտեր. չեմ կրնար երկարել այս ազէտալի փնձակին վրայ, այսչափ միայն կը գրուցեմ որ, մինչև անգամ բնութիւնը իր բոլոր մերկութեամբը անմեղութեան ներկայացընելով իբրև Սահմանադրութեան սքանչելիք մը պանծացողներ եղան, և շատերը կարծեցին որ, այս է Սահմանադրութիւնը, և ասոնք են իր արդիւնքները : Այլ իրաւունք ալ ունէին, փասն զի այս ամեն անկարգութիւնները յանուն Սահմանադրութեան կը գործուէին, և եթէ Զու՛ն Դո՛ղւոյ Ի-Բ-Տէ Զու՛ն իրաւ խօսք մըն է, այսպիսի պտուղներ անանելով, զարմանալի գաղափար մը կ'ունենայինք Սահմանադրութենէն, որ ամենազեղեցիկ կարգ և կանոն

խոստանալով սասկալի անկարգութեամբ մը կըսկըսե՞ր
ու կըճաւալէ՞ր . այս աղէտալի վիճակը շատ մեծ փնաս-
ներ տուաւ Սահմանադրութեան , և այս ճշմարտու-
թեան եթէ բերանները չեն վկայեր , սիրտերը անշուշտ
կը վկայեն , եթէ սիրտը ու խիղճը զատ զատ բաներ
չեն :

Մենք շատ ազազակեցինք այս անկարգութեանց
դէմ . բայց առժամանակեայ իշխանութեան լուծութիւ-
նը , եթէ չըսեմ հաւանութիւնը , նոր քաջալերու-
թիւններ կուտար մեր սասիներուն յարձակմանը . մենք
ձեռքերնիս արդար գտտով մը անդէն էինք , երբ ան-
կարգութիւնը իր անիրաւ գտտովը բարձր 'ի գլուխ
կը պարծէր . ու բեմն թող ազգը վկայ ըլլայ Սահմանա-
դրութեան ինչ յառաջաբանութեամբ իրեն ներկայա-
նալուն . և բնաւ չ'զարմանայ երբ անիկայ շատերուն
կասկածելի երեցաւ :

Բայց անցածը անցած է , հիմայ ազգը ունի իր աշ-
խարհական օրինաւոր իշխանութիւնները , որոնց ա-
ռաջին գործողութիւնը պիտի ըլլայ հարկաւ Սահմա-
նադրութեան ամեն յօդուածոց պատշաճեալ օրէնք-
ները սահմանել , վճաել , և հրատարակել . այս օրէնք-
ներէն միայն կախում ունի Սահմանադրութեան բա-
րոյական ընդունելութիւնը . եթէ ուրիշ կերպ մամը
տանք , անշուշտ մենք զմեզ կը խաբենք . և կը խաբ-
ուինք , և կը նմանինք ծառի մը , որ շատ ծաղիկներ կը
բանայ , բայց պտուղ չ'տար :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը .

Սահմանադրութեան արդիւնները :

Մինչև հիմայ ինչ որ խօսեցանք , Սահմանադրու-
թեան բարոյապէս հաստատութեան և ընդունելու-
թեան վրայ էր , և ոչ պաշտօնականին , որն որ արդէն
օրինաւորապէս հաստատեալ , իր գործքը կը կատա-

րէ . բայց ինչ կերպով ալ հաստատեալ ու ընկալեալ գաւանկնք , միշտ անկէց արդիւնք մը սպասելու իրաւունք պիտի ունենանք :

Երբեք ազգաբար Հայոց Սահմանադրութիւնը ու մենե ին արտաքին զբաղմունք մը չունի , ոչ պատերազմ պիտի հրատարակէ , ոչ դաշանց գրեթէ ստորագրէ , ոչ ալ մարտի կարգադրութիւններ պիտի անօրինէ , իր զբաղմունքը բողբոջի ներքին է , այսինքն առարնին գործոց մասնաւոր վարչութիւն մը : Արբ հոգը կը թեւթեւայ , արդիւնքը կը գիւրջինայ , և երբ կը գիւրջինայ կը բազմանայ :

Երանկ սահմանութեամբ գործքի մը մէջ , անկարելի է որ կարգաւորեալ Սահմանադրութեան մը արդիւնքները մէկիկ մէկիկ կարենանք համբել . ասիկայ գործոց սրբանակն վեր է , բայց կրնանք քանի մը կէտերու վերայ մեր կարծիքը յայտնել :

Երանց մէջ առաջին տեղը կը բռնէ ազգային կրթութեամբ . բայց ի՞նչ պիտի հասկրնանք արդեօք ազգային կրթութեան ըսելով , գուցէ ազգը փիլիսոփայ , ճարտասան , լեզուագէտ ընել . գուցէ երկինք և երկիր շափող ու վերացեալ խնդիրներ լուծող իմաստուններ ունենալ , կամ թէ ամեն մէկը տասը հազարական օրինակ տպուող հարիւրաւոր լրագիրներ ունենալ , բընութեան անթիւ գաղտնեացը վրայ անթիւ գրքեր գրել , ու մինչև բեռնակրի մը համեմատն մէջ մէյմէկ գրքասուն տեղաւորել , կամ թէ ուտելու , խմելու , հագնելու , պառկելու երջու , կենցաղափարութեան ու ընկերութեան մէջ , Աւրոպական բարակութիւններ բանեցրնել . Ծօ և շա ըսելու տեղ Բ-Է- ու Ծ-Գ-Ս ըսել , ասոնք են արդեօք ազգային կրթութեամբ . ամենք մեկտեղ , չէնէ մէկը միայն . կարծեաց ազատութեան է , թող ամեն մարդ ըստ իւր ճաշակին , ազգային կրթութեամբ մը սահմանէ , այդ հոգ չէ . բայց մենք գիտողութեան մը ունինք ընելու : Երանայն ազգայն հանգամանքը քննելով , կը տեսնենք որ կրթութեամբ հա-

Ան սասանի բրաւով, գործքերնիս խիստ կը գիւրբին նայ, վասն զի այն ժամանակը կըսենք, որ կրթութիւնը ազգին հարստութեանը բազմապատկեանք պիտի յառաջ երթայ, բայց սա ալ բացատրութեան կարօտ է: Հայանի է որ ազգային կրթութիւնը մեծամեծ ծախքերու կը կարօտի, պէտք է գալարատուններ, գրքարատուններ, տպարաններ, գործիքներ և վարժարաններ ունենալ, բայց սասանց ամենեւեւ ալ նախ և յառաջ ազգային հարստութիւնը պիտի հազայ, ու գոնէ մեր ազգին մէջ հարստութիւնը զկրթութիւնէ ճաննի, բայց յայտ մասին ազգը զարմանալի բացասութեան մը մէջ է:

Ազգը տէրութեան տուրք, տասանորդ, և գլխաւ հարկ կուտայ, ուրիշ տէրութիւններուն ալ, ազգերը տուրք, տասանորդ և գլխահարկ կուտան, բայց ասանք իրենց արոյր փոխանակ կրթութեան իրաւունք մըն ալ ունին իրենց տէրութիւններէն, որով և մեծամեծ կրթադպան հաստատութիւններ: Անոց մեր տէրութիւնը այս իրաւունքը, և անոր հագն ալ մեզի պարզ և ան է, ուրեմն մենք հիմայ գտն տուրք մըն ալ ունինք տալու ազգային կրթութեան համար: Արիշ ազգերը երբ տէրութեան տուրքը կը վճարեն, կառութեանն ուրիշ ծախք մըն ալ չունին, բայց մեր տէրութիւնը ստանձինն ունեւորին կառավարութիւն մըն ալ չնարհան է մեզի, որուն հազը ու ծախքն ալ նմանապէս մեր վրայ է, կան սասանց նման ուրիշ բացասութիւններ ալ, որոնք մէկիկ մէկիկ հոս համբերանազուտ է, ինչպէս ազգային ստացուածայ, ազբաւ տանոցայ, հիւանդանոցայ և ուրիշ սասանց նման բաներու մասնաւոր հազացողութիւնը ու անոնց ծախքը, որոնց վրայ կը յառելունք նաև եկեղեցական իշխանութեան գրամական իրաւունքը:

Այսչափ ծանրութեամբ բեռնաւորեալ ազգ մը, ինչ կրնայ զոհել արդեօք իր կրթութեանը համար, գլխաւ արիւնը առիկայ գանձն է: Արբեմն մասնաւոր մար-

Ան սասանի բրաւով, գործքերնիս խիստ կը գիւրբին նայ, վասն զի այն ժամանակը կըսենք, որ կրթութիւնը ազգին հարստութեանը բազմապատկեանք պիտի յառաջ երթայ, բայց սա ալ բացատրութեան կարօտ է: Հայանի է որ ազգային կրթութիւնը մեծամեծ ծախքերու կը կարօտի, պէտք է գալարատուններ, գրքարատուններ, տպարաններ, գործիքներ և վարժարաններ ունենալ, բայց սասանց ամենեւեւ ալ նախ և յառաջ ազգային հարստութիւնը պիտի հազայ, ու գոնէ մեր ազգին մէջ հարստութիւնը զկրթութիւնէ ճաննի, բայց յայտմ մասին ազգը զարմանալի բացասութեան մը մէջ է:

Ազգը տէրութեան տուրք, տասանորդ, և գլխաւ հարկ կուտայ, ուրիշ տէրութիւններուն ալ, ազգերը տուրք, տասանորդ և գլխահարկ կուտան, բայց ասանք իրենց արոյր փոխանակ կրթութեան իրաւունք մըն ալ ունին իրենց տէրութիւններէն, որով և մեծամեծ կրթադպան հաստատութիւններ: Անոց մեր տէրութիւնը այս իրաւունքը, և անոր հագն ալ մեզի պարզ և ան է, ուրեմն մենք հիմայ գատ տուրք մըն ալ ունինք տալու ազգային կրթութեան համար: Արիշ ազգերը երբ տէրութեան տուրքը կը վճարեն, կառութեանն ուրիշ ծախք մըն ալ չունին, բայց մեր տէրութիւնը ստանձինն ունեւրին կառավարութիւն մըն ալ չնարհած է մեզի, որուն հազը ու ծախքն ալ նմանապէս մեր վրայ է, կան սասանց նման ուրիշ բացասութիւններ ալ, որոնք մէկիկ մէկիկ հաս համբեր անօգուտ է, ինչպէս ազգային ստացուածաց, ազբաւ տանոցաց, հիւանդանոցաց և ուրիշ սասանց նման բաներու մասնաւոր հազացողութիւնը ու անոնց ծախքը, որոնց վրայ կը յառելունք նաև եկեղեցական իշխանութեան գրամական իրաւունքը:

Այսչափ ծանրութեամբ բեռնաւորեալ ազգ մը, ինչ կրնայ զոհել արդեօք իր կրթութեանը համար, գոյաւ արիւնք ասիկայ գանալն է: Արբեմն մասնաւոր մար-

դիկ եկան, յայտ մասին խկապէս մեծագործութիւնները բրին, բայց այն մեծագործութիւնը իրենց յաջողութեան կամ յոժարութեան հետ մարեցաւ գնաց, և չ'մարեր ալ, մասնաւորաց օգուտ մը պիտի ելլէր անկէց և ոչ ընդհանուր կրթութիւն:

Արբեմն ազգը ելաւ, և առաւել իր բաղձանքէն խորհուրդ առնելով քան թէ իր կարողութենէն, 'ի մեծամեծս ձեռնարկեց. բայց բաղձանքը անկարողութեան առջին շուտով տկարացաւ, սրով իր գործքն ալ: Այս արդար ազգը իր աչքին առջին շատ մը ասանկ աւերակներ ունի անոնց վրայ ողբալու:

Արանի թէ այս անցեալը, ներկային օրինակ ըլլար, և սահմանադրական Վարչութիւնն ալ երևոյթը չէ պատուելով, ընդհանուրին հաստատուն կրթութեան մը հիմ գնէր:

Անցեալ դարուն վերջերը երբ Վաղդիս ալ այսպիսի կրթութեան մը կարօտ էր, հասարակաց կրթութեան պաշտօնեաց հաշտիտ որն թիւրիօ զայս պահանջեց թագաւորական կառավարութենէն:

« Հասարակաց կրթութեան մէջ բարոյականը մը չէ
 « արնջնաւ որել, ժողովուրդը մարդկային ընկերութեան
 « օգտակարութեանց վրայ կրթել, հոյրենեաց հետ
 « կառակցութեան իրաւունքը ու սարսականութիւն
 « ներք անոնց ճանչցընել. վերջապէս այնպիսի սկզբ
 « բունքներու հետ զանոնք ընդերացունել, որ ըլլան
 « բարի զուակ, խոհեմ հայր, քաջ մաստկարար գեր
 « դաստանի, ընտիր քաղաքացի, և տէրութեան հա
 « լատարիմ հպատակ: »

Վարօղն առաջինն ալ, ասոնց ամենն ալ պահանջելով, միանգամայն կը կամէր որ դպրատունները ըլլան, բարոյական և ազգային սկզբանց ապաստանարան մը:

Սեր ազգին հիմակուան վիճակին նայելով, բարձրագոյն գիտութիւններէն ազգին օգուտ մը քաղելը ամեննին չէ՞ յուսար, մասնաւոր թէ ամիկաց ազգին

հիմնական ընտանիքային և քաղաքական կարողութիւններէն ալ վեր կը սեպեմ :

Աս առաւել նախամեծար կը համարէի բոլոր ազգին հասարակ գրել կարգալ և թիչ մին ալ թուարանութիւն գիտնալը քան թէ հարիւր հաս երեւելի փիլիսոփայ և աստեղագէտ ունենալը :

Միայն հասարակ կարգալ գրել կամ թիչ մը թուարանութիւն չգիտնալէն, ազգին ընդհանրութեան կը բաժ մնասը ընցընելու որ կարող ըլլանք, արդէն մեծ շահ մը բրած կ'ըլլանք, և այս շահը ազգը առ մեծագոյնը կ'առաջնորդէ : Արմանապէս կը բաղձայի որ ամեն Հայ կարենար իր մայրենի լեզուն խօսիլ և հասկընալ քան թէ հարիւրաւոր պատանիք բոլոր Աւրասիական լեզուներու մէջ գերազանցէին :

Վուզէի որ ազգային Վարչութիւնը բաւական երկար ժամանակի մը համար, միայն հասարակ գոյրատունները շտայընէր, մանաւանդ այն տեղերը ուր ամենք կամ բնաւ չ'կան, և կամ եղածը ժողովրդեան կարօտութիւնը չ'ընցընէր :

Գորատուն մը ուր կը ստիրուի Վրիտանիական, գրել կարգալ, մինչև ՚ի Վերականութիւն, մեծ ծախքերու չ'կարօտիր, և կարծեմ թէ ազգին հիմնական վիճակը մեծ ծախքերու ամենեկին արամագրութիւն մը չունի. եթէ այսպիսի մեծամեծ ծախքեր բացուին ազգին առջին, ստոյգ եմ որ թիչ ժամանակէ գատարկաւ ձեռն կելլուի : Այլ թէ Հայոց գոնէ մեծագոյն մասը, կարգալ, գրել, խօսել և հաշուել կը ստիր, հետըզհետէ կընայ յառաջ երթուիլ, և օտար լեզուաց բարձրագոյն գիտութեանց, և ազատական արուեստից ալ ճամբաց մը բացուիլ. կըթուութիւնը ազգային հարըտութեան հետ պիտի յառաջ երթայ. եթէ պատանի մը Աւրոպա խօսընէք, կամ հոս իրեն կատարեալ եւրոպական կըթուութիւն տանք. Ազգբոսին օղերու մէջ բերդ շինելու առակին կը նմանի. յիբաւի այնպիսի երիտասարդ մը ընկերութեան մէջէն մինչև յոգս կը

բարձրանայ : Բայց հան նիւ թ չ՛գանար իր կրթութիւնը սնուցանելու , որով կրթեալ բայց սղեապատ կը մնայ :

Վերջապէս մեր քաղաքական վիճակին ինչ կրթութիւն հարկաւոր է նէ անկէջ առաւելը մենք աահմանագրական շարքութիւն մը կը համարինք ու ամեն ջրապլութեանց հետ առ ալ կը գառապարտենք : Բայց այս ամեն ըստմենիս , ազգային կրթութեան համար է , պրինքն ազգին իր ծախքովը պարտաստելու կրթութեան , սպա թէ ոչ կարողութիւն ունեցող գերզատանններու դատկուները և ուրիշ պատահութիւն ունեցող անհատները , կրնան ինչ կրթութիւն որ ուզեն իրենց առ , և ասանց համար ալ բաւական առիթ և բաւական միջոց գտնուած ազգին մէջ :

Վստք հիմայ բարոյական կրթութեան , ազգի մը երջանկութիւնը , ոչ գիտութեանց վրայ է , ոչ արուեստից և ոչ ալ հարստութեան վրայ , ազգի մը խկապէս երջանկութիւնը իր բարոյականին վրայ է , և բնագէտք կը հաստատեն թէ ասիկայ ամեն կրթութեանէ կանխապէս է , մարդս որ ստեն որ առաքինութիւնը մոլութենէն զատած է , ան ստենք իր բարոյականը ունեցած է :

Վահմանագրական գրութեան մէջ , ուր ազգը ամեն անհատին և ամեն անհատ ազգին փոխադարձ պարտաւորութիւններ ունին , այս կրթութիւնը ամենէն առաջ միտ գնելու կէտ մըն է , վստն զի եթէ ազգը անհատներուն օգտակար պիտի ըլլայ , հարկաւ կը հետեի որ փոխադարձաբար անհատներն ալ ազգին օգտակար ըլլան . և եթէ առաքինի ըլլալը օգտակար է , մոլի ըլլալն ալ հարկաւ անօգուտ կամ վնասակար ըլլալ է : Այս է ազգի մը բարոյականը :

Բարոյականը անբաժանելի կապակցութիւն մը պիտի ունենայ յառաջադիմութեան հետ . ազգ մը գիտութեանց և արուեստից , և քաղաքակրթութեան մէջ որչափ յառաջ երթայ , իր բարոյականն ալ անոր

հետ յառաջ երթալու է, Վիտու թիւնը, արուեստը
ու քաղաքակրթութիւնը անբաւ նոր վայելումներն
կը պատրաստեն մեզի, եթէ բարոյականը ասանք չ'ըսե-
փաւ որէ, հարկաւ մեկուն կամ միւսոյն մէջ կրննկրդմի:

Հարկաւ ամեն մարդ բաժն է, ինչ ազատութիւն
ներ, ինչ զարմանալի վայելումներ կայ Աւրոպայի
ճոցը, բայց եթէ անոնք մեր մէջը բերնէր, կամ թէ
մենք հան երթանք, ասանց հրապարանացը գէժ գնե-
լու բարոյական մը չունենալով, մեծապէս կը միասինք:
Թող հաս վիայ ըլլան մեզի այն ծնողքները, որոնք ի-
րենց զաւակացը Աւրոպա երթալէն գոհ չեն եղած,
և այն պատանիք, որոնք իրենց ապառնին քանի մը
ապրուան մէջ հան ապառած են:

Ազգ մը որ ազատութիւն և վայելումներ չունի, քիչ
բարոյականի կը կարօտի, և ասոր զարմանալի օրինակ
մը կուտայ նոյն իսկ մեր ազգը. շատերը իրենց հօրը
կամ մօրը մէկ խօսքը մէկ բարոյականը, մարերնին պա-
հելով, մարդ եղած են. շատերն կը լսենք որ կրտն.
Հայրս ըսաւ ինձի որ անառակի հետ մի տեսնուիր.
Հայրս ըսաւ ինձի որ սուտ մի խօսիր. Հայրս ըսաւ ին-
ձի որ կարողութենէդ վեր բաներու մի ձեռնարկեր.
Հայրս ըսաւ ինձի որ յաջողութեան օրերուն մի վրա-
տահիր, Հայրս ըսաւ ինձի որ գինի մի խմեր, խաւ մտք
մի խաղար, և այլն, և այլն: Ասանկ անթիւ խրատներ
կան, որ յորդուց յորդի կը հասնին, և շատ գերդա-
տաններու երջանկութեան պատճառ են. գարձեալ
կան բարոյականներ, որոնք ծնողաց գործքերն կառ-
նուին, ինչպէս շատերը կրտն. Հայրս ձերերուն պա-
տիւ կրնէր. Հայրս բնաւ չէր բարկանար. Հայրս ու-
սումնականները կը յարգէր. Հայրս այս ինչ մարդոց
հետ չէր տեսնուէր, և այլն, և այլն:

Ստուգիւ պսոպիսի բարոյականները բաւական էին
այն ժամանակներուն համար, ուր ազգը ընկերական
յարաբերութիւն մը չունէր, և գերդատտան գերդա-
տանի և գուռ գուռի գոց էր, բայց հիմակուան ըն-

կերական միջակը առաւելագունին կարօտ է . վասն զի եթէ մէկ կողմանէ տանք հինաւուրց խօսքեր և սովորութիւններ են ըսելով ծաղրենք և փճացրնենք , առնուցմէ առաւելը տեղը չ'դրած , և միւս կողմանէ ազատութեանց հրապարանքը ծաւալենք և ընդհանրացունենք առանց նոյնք բարոյականին համար ալ ընելու , ազգը մոլութեանց մէջ ընկղմելէն ուրիշ բան մը ըրած չենք ըլլար : Աւտի մինչև որ անհաս մը , իր ազգին , կրօնքին , հայրենեացը , մեծերուն , հաւասարներուն , պզտիկներուն , և նոյն իսկ իրեն , ինչ պարտաւորութիւններ ունենալը չ'գիտնայ և չ'գործադրէ , մենք այնպիսիներուն ազատութիւն քարոզելը մահաբեր թոյն տալէն ուրիշ բանի չենք կրնար նմանեցունել . յայտ մասին ալ կրսենք որ բարոյականը ամեն ազատութենէն յառաջ պիտի երթայ չէ թէ ետեւէն գայ . և գորտատանց ուսումնական կրթութիւնները որչափ բարձրանան , բարոյական կրթութիւններն ալ գունէ այնչափ մը բարձրանալու են :

Կրթութիւնը ուրիշ անթիւ ճիւղեր ալ ունի , որոնց համար մէկիկ մէկիկ խօսելը գործքիս քանակութիւնը չիներէր , ամենուն համար ընդհանրապէս այսչափ մը կրսենք որ , ազգը պէտք չէ նմանիլ այն անհասին , որ շուկայն իրարմէ գեղեցիկ կահ կարասիք տեսնելով ամենն ալ ծախու առնելու կելլայ , առանց մը տածելու որ ինքն անոնց ամենն ալ առնելու կարողութիւնը ունի , կամ թէ իր փոտած տանը ամենն ալ կը յարմարին , վասն զի որչափ ծիծաղական է մէկը , այնչափ ծիծաղական կ'ըլլայ և միւսը :

Իսկ որովհետև ըսինք որ կրթութիւնը ազգի մը հարստութեան չափովք պիտի յառաջ երթայ , և կրթութեան և հարստութեան իրարու աջակից պիտի ըլլան , կրթութեան վրայ խօսած ատեննիս հարստութեան վրայ չ'խօսինք , հակասութիւն մը ըրած կ'ըլլանք ուստի քանի մը խօսք ալ ասոր համար :

Հարստութիւնը ստակի շատութեան վրայ չէ , այլ

Ճափառաց շափառ սրու թեան վրայ է : Հարուստ է այն մարդը , որ ամեն իր ծախքերը հանելէն ետև քիչ մը բան ալ կ'եւելցընէ . առ ասանկ բլլալով մարդ կայ որ ամիսը հինգ հարիւր գահեկանով հարուստ է . և ուրիշ մը ամիսը հինգ հարիւր քսակով աղքատ . առաջ մարդ մը միշտ հարուստ է , երբ իր ծախքը եկամուտին նկատմամբ կը շափառուի : Վագի մը համար ալ , հարկուտցապէս պիտի բլլայ , որովհետև ազգ մըն ալ կրնայ ունենալ իր շափառ թիւնք ինչպէս անհաստ մը : Ան աղքերը որ աղքատ են և հարուստնալ կուզեն , պէտք է որ նախ և առաջ իրենց ծախքերը շափառ սրեն . և կարելու որք գեղեցիկին չ'զահեն : Օրորքինակ բանք որ դրոշքատուն մը պիտի շինուի . գարատունը թէ մեծագործ շինուած մը բլլայ , և թէ հասարակ բայց հաստատուն , աշակերտաց համար մի և նոյն բան է . բայց ազգին համար մի և նոյն բան չէ , վասն զի կամ ան է որ մէկ մեծածախ գարատան տեղ , նոյն ծախքով երկու երեք հաս կրնար շինել , կամ թէ եթէ այնչափ գարատուն պէտք չէր , անկէ աւելցած տասկը ուրիշ կարև սրալ այն բաներու կրնար գործածել :

Այս խօսքիս վրայ են աշխարհիս այն ամեն մեծագործ շէնքերը , որոնք հիմոյ անուպատ գարձած են , որոնք միայն իր բն մեծագործութիւն մը կը ակննուին . բայց կ'երևայ որ այնպիսի մեծագործութեանց բարդախքը բնակող ազգերը , իրենց կարողութենէն վեր բանի մը ձեռք զարկած էին , որովհետև իրենք ոչնչացան և շէնքերնին մնաց . երբ կը ակննանք ուրիշ ազգեր , որ մեծագործութիւն մը չունին . բայց իրենք գեւհանգուն են , գուցէ մենք ալ կրգանանք , այսպիսի բաներ նաև մեր ազգին մէջ . մանաւանդ երբ մեր այս խօսքը միայն շէնքի համար շառնենք :

Միւս կողմանէ յիշուի ազգը ժամանակ մը իր ծախքը եկամուտին հետ կրնայ շափառ սրել , բայց առիկայ չ'բաւեր . վասն զի յառաջադիմութիւնք միշտ նորանոր և անհրաժեշտ կարօտութիւններ պիտի հանէ , և

բանց առջև եկամուտը շողակեր, ուստի պէտք է որ, յառաջագիտութեան բաղձացող ազգը մէկ կողմանէ ալ հարուստանայ, որպէս զի նոր եկամուտներու գուռ մը բացուի :

Հարստութեան ճամբայ ցուցնող շատ մը գրքեր քննեցինք, և տեսանք որ ամենն ալ հարստութեան համար բարոյականն ունին իրենց հիմն, անանկ որ բարոյականը ազգի մը մէջ որչափ ծագիլի, հարստութիւնն ալ անոր բաղդատութեամբը պիտի ծագիլի : Արտօճեալեւ, խօսքին վրայ կենալ, առանձր տալ, խարդախութիւն չբնել, պարտոյ չկենալ, ստակ չ՛վատնել, կարգով կանոնով վարուիլը եթէ բարոյական խրատներ են, հարստութեան ճամբան բացողներն ալ նոյն խակասներ են :

Չենք կրնար ըսել որ բարոյականէ գուրս ալ հարստութիւն չբլար, բայց այսպիսի հարստութիւն մը կամ վայրկենական է և կամ անհաստական, բայց երբ որ խօսքը ազգային ընդհանուր և հաստատուն հարստութեան վրայ է, բարոյականէն գուրս ճամբայ մը չենք կրնար ցուցնել, բայց միթէ ասանկ հիմ մը ունեցող հարստութիւնը միւսէն նուսնց է, կամ թէ շունի անհամար ճամբաներ, մենք հակառակը կը հաստատենք :

Չարմանալի յաջողակութիւն մը ունի մեր ազգը, ամեն գիտութեանց և ամեն արուեստաց որոնք հարստութեան մէջմէկ ճամբաներ են. բայց իր այսչափ բունաձիր յաջողակութիւնն ալ իր աղքատ փրձակին մէկ հակասութիւնն է, ինչ է ասոր պատճառը արդեօք :

Այս նախ մեծ պատճառ մը, որուն վրայ կրնանք խօսիլ, բայց ամենայն զգուշութեամբ, երկրիս վրայ գրունուող մեծամեծ մարմիններուն նկատմամբ մեր ազգը մտրտակ մբն է և գուցէ արբանեակ մը, ինչ շարժում որ ընէ մեծ մարմինը, մենք ալ անոր պիտի հետեւինք, որ կողմը որ տանի, այն կողմը երթանք : Մեծ մարմիններէն ուրիշ, երկրորդական ձգողութիւններ ալ կան

որ անտարբեր չեն մեզի համար, բայց անանցմէ խաղտեւը անկարելի ։

Այս ասանկ բլբլայով խիստ դժուարին է ազգի մը համար հարստութեան ճամբայներ ցուցնել, երբ այն ճամբաներն ինքն իրեն չ'կրնար տրամադրել . բոլորովին անշարժ չ'մնալու համար ալ կրնանք քանի մը նեղ և անձուկ ճանապարհներ բանալ, որոնք կրնան իրենց օգտակարութիւնն ալ ունենալ, կամ անցուդարձի շատութեամբ ժամանակով ալ ընդարձակիլ ։

Այս ճամբաները հարկաւ պիտի բլլան երկրագործութիւն, արուեստ, ու վաճառականութիւն ։

Այս երեք ճամբայէն, ազգին համար ամենէն կարեւոր, երկրագործութիւնը կր սեպեմ, ամենէն արդիւնաւոր արհեստը, և ամենէն դժուարին, վաճառականութիւնը . բայց ասոնք ալ իրենց բացառութիւնը ունին . զորոքինակ տեղ կայ որ վաճառականութիւնը առաւել արդիւնաւոր է քան զերկրագործութիւնը և արուեստը, ասանկ մասնաւոր տեղերու համար վերջոյգրեալ դասաւորութեան կարգը կրնայ փոխուիլ ։

Թէպէտ երկրագործ չեմ և գացէ ալ կը սխալիմ, բայց իմ կարծիքս ան է որ, առաւել նախատեճար կը համարիմ մեր երկրագործներուն, կարողութիւն հայթայթել իրենց արդէն գիտցածը 'ի գործ գնելու, քան թէ Աւրոպական ձեով ասոնց նոր երկրագործական գիտութիւն մը ստովեցնել ։

Այսինքն կը թողում որ ամեն մարդ իր գիտցածին պէս հերկէ ցանկ ու քաղէ, ասանկ բաներու նկատմամբ ինչ զարմանալի գիւրու թիւններ ալ Աւրոպացիք գտած բլլան նէ բլլան, մանաւանդ թէ առ այժմ ասոնք մեծ մնաս կը համարիմ ազգին հասարակութեանը ։

Վասն զի ազգի մը մէջ երբ շատ պարտաւ ձեռքեր կան, մեքենական գիւրութիւնները մեծ մաս մը ժողովրդեան ալ կրնայ դաքձեալ պարտաւ ձգել, եւ այս գիւրութիւնները այն ժամանակ կրնդ ունիմ, երբ ամեն ձեռք կ'զբաղի ու շոգտէր, այն ժամանակը, մեքենակաւ

նը իր կարև որու թիւնը ունի, Հիմակու ան մամանակը
 Հայ երկրագործու թիւնը երկու բան միայն կը պահանջ
 լի, ուր պէտք է որ վարչու թեան մտադրու թիւնը ամ
 փոփի: Այլ, երկրագործու թիւնը իր ամեն տեղա
 կան խաշնդ սակերէն ըստ կարի ազատել, այսինքն թէ
 Հայ երկրագործը ասարբերու թիւն մը չունենայ ու բիշ որ
 և իցէ երկրագործէ մը, երկրորդ երկրագործու թիւնը
 վաշխէ ազատել, և չ'Թողուլ որ երկրագործի մը քրք
 տանց արդիւնքէն, մէկը իրեն գայ, ու քսանը վաշ
 խառու ին երթայ: Այլ թէ այս երկու կէտին միա չ'գրուի,
 ամեն երկրագործական գիտու թիւն ու նորածնու թիւն
 անմիջապէս յոյս կը ցնդի:

Բայց ինչ որ երկրագործու թեան համար ըսինք,
 նոյնը արուեստից համար ալ շէնք կրնար ըսել, հոս
 գերքը բարբառին կը փոխուի քանի մը պատճառաւ:

Աստի, Աւստրալի երկրագործու թիւնը մեզ բնաւ
 չ'վարկաներ, որովհետեւ Աւստրալի զԱւստրալի երբեք
 պիտի չ'կրնայ սնուցանել, տեղը այն նեղու թեան և բը
 նակչացը բազմու թեան համար, բայց արուեստը այս
 պէս չէ, Աւստրալի արուեստը մեր սնունդը մեր ձեռ
 քէն կրնայ սանել և կառնել:

Արկարդ, արուեստները այն խաշնդ սակերը չունին
 ինչ որ երկրագործու թիւնը ունի, և յայտ մասին
 Հայք Տաճկաստանի մէջ ստաթիսե մտղովուրդ կրնան
 համարուիլ իրաւակ:

Արքարդ, մասնաւոր յաջողակու թիւնը որ ունի մեր
 Արդը, մեքենական արուեստից մէջ, որով կրնանք ը
 սել որ Հայք երբ արուեստաւ որ է, իր բնական տար
 բին մէջն է:

Վերադարձար այս ամեն գեղեցիկ յատկու թիւն
 ներքէն ալ, ազգը տակաւին շարժաւոր օգուածը միայն
 կը բաղէ, ուր գերազանցը պէտք էր:

Բո ալ իր պատճառներն ունի, որոնք խոհական
 վարչու թիւնը կրնայ կամայ կամայ անհետ սանել:

Ասանց մէկը, արուեստաւորաց հնապաշտու թիւնն

է . որով զ որժեշտ կերպերմնին միշտ նայն սրահելով . միշտ մի և նայն արտադրու թիւ նը կանենանն , առանց միտ դնելու ժամանակին բնական և քաղաքական փոփոխութեանց . որոնք կատարելագործութիւն կը սրահանինն . այս ախար Աւրասթայիք ալ ունեցանն , և գուցէ ալ անանցմէ անանք տակաւին ունին . ՚ի վնաս իսկ իւրեանց . բայց գտնել անանցը մէկ սկզբան մը զրոյ հաստատուած է , իսկ մերթնը ամենեկին անպատճառ .

Արկարգը արուեստաւորաց ազխութիւնն է . որոնցմէ շատերը ոչ կարգալ գիտենն , ոչ գրել , ոչ երկրագործութիւն՝ ձեռն գեղեցիկութեան համար , ոչ բնագիտութիւն՝ մարմնաց յատկութիւններու համար , և ոչ քիմիականութիւն անանց զանազանութե համար իսկ . աւանց որոց կատարել ալ արուեստաւոր մը չկրնար ըլլալ .

Մանց համար արուեստից դպրատուններ հաստատուելնն ուրիշ ճար մը չեմ տեսներ . Մոյզիս և Վմերիգոս առկէց մեծամեծ օգուտներ քաղած են , և մինչ շեւ հիմաց կը տեսնուին շատ մը արուեստարաններ որոնք միանգամայն դպրոց են :

Մանաւանդ Վմերիկացիք , հասարակութեան գիւրիմանալի անանկ արուեստական գրքեր ունին , որոնց շարք մեծ կորստութիւնն ունի . առանք պինդ կոշտ մարդ մըն ալ իրբե թէ ձեռքէն կը բռնեն և անզգարարար , մինչև վերջին տարիճանն ճարտարապետութեան կը հասցընենն , այսպիսի գրքերու թարգմանութիւնը և անանց պէտ սրտակերպաղարգ տարագրութիւնը մեծ օգուտ կրնէ արուեստաւորաց : Մէյքըն ալ արուեստաւոր ըլլալը ստորին կամ անարգ բան մը համարուած է մեր ազգին մէջ . անոր համար մեր կոշիկները պէտք է որ շեղենացիք կարեն . մեր կահ կարասիքը , կղզեցիք շինեն . մեր լսթերը Աւրասթայիք կարենն , որով ազգէն շատ մը ստակ գործ ելլալէն ետե , այս շափ ձեռքեր ալ այսօրուան օրս դատարկ մնացած են . երկնից մանանային սպասելով :

Մտա իս , ամենէն սրտաւեղի քաղաքացին արուեստ

տաւ որն է . վասն զի միայն անխկայ է որ սչինչ բանք
 ինչ մը կրնէ , և ինչք ինչք կ'ըլլայ , այսինքն թէ հա-
 բրատու թիւն . միայտի կասք մը որ ասար սասկ շքնեք ,
 արուեատու որի մը ձեռքով ասար հազար գահեկանի
 արժէք կրնայ ունենալ . որուն ոչ երկրայ որժու թիւնը
 կը հասնի և ոչ վաճառ ախանու թիւնը . ուստի որչափ
 սչնու թիւն և քաջալերու թիւն արու թիւն արուեատու ա-
 բայ . այնչափ ազգին հարատու թեան նոր գոնեք կը
 բացուին : Աւճառ ախանու թեան համար խիստ բիշ է ք-
 աեղիքնիս , վասն զի սահմանադրական գրու թիւն մը
 շէնք կարծեք որ ասար ուղղակի արամադրու թիւնեք
 կարենայ ընել , երբ աէրու թիւն մը չէ . իսկ եթէ յոր
 գորական մասին գանք , եթէ մեր նախնի վաճառ ախա-
 նու թեան պայծառու թիւնը ու հիմա աչքերնուս առ-
 ջին և զամ այնչափ ազգայ և ազանց նայն իսկ մեր կանը
 կէն անքու հարատու թիւնեքու աէք ըլլալնին եթէ յորդ
 բանք մը շէն կրցած ըլլալ , ու բիշ որ և իցէ արամադրու
 թիւնեքէ ասանցմէ զորու որ յորդորանք շէնք կրնար
 գանայ :

Ա երջապէս , բարոյական , կրթու թիւն , և հարբու
 աու թիւն , ասանց երեքն ալ սահմանադրական ազգ մը
 իրմէն և իր վարչու թեանէն պիտի միշտ սպասէ , իրմէն ,
 իր պարտականու թիւնեքը վարչու թեան հատու ցանե-
 լով , և վարչու թեանէն , անոր պարտականու թիւնեքն
 ալ անկէց պահանջելով . ազգը , պիտի յոժարու թիւն
 ունենայ կրթուելու , և վարչու թիւնը պիտի մատու
 կարարէ ազգին կրթու թեան միջոցնեքը , և ահա ասանք
 են ճշմարիտ սահմանադրական արդիւնքնեք , վասն զի
 միապետական գրու թեան մէջ , միապետը իր հարատու
 կը կուզէ կը կրթէ կուզէ աչէս կը պահէ , կուզէ հա-
 բուսա , կուզէ ազբաս : Իր նպատակը գահն ու թագն
 է , Ասահմանադրու թեանց նպատակը միայն կ'ըլլայ ազ-
 գը , հան ամբողջ ժողովուրդ մը թագին կը ծառայէ ,
 հա վարչու թիւնը ժողովուրդեան պիտի ծառայէ , և կար-
 ծեմ զանազանու թիւնը այնչափ անդգ ալի չէ :

Վ Լ ՈՒ Խ Ժ Բ .

ԲՆԴՀԱՆՈՐ ԳԵՍՈՒՆԻՆ :

Վարերն իս սրանչե լեաց դար է . մարդը տարերաց յազմեց , ծովերու և հողմերու արհապեանց , ցամաքը , երկաթեաց թևերով կը թռչի , յողոս կը սլանայ , արեգակը գործաւ որ կրնէ և իր պատկերը քաշել կուտայ , հաս կը խասի և Վանասն կը լսեցրնէ . հրաշալիք հրաշալեաց , ո՞վ չ'զարմանար :

Վաչց ասանց ամենն ալ ոչինչ բաներ կը սեպուէին , և թէ փիլիսոփայութիւնը ասանցմէ գերազանց , ասանցմէ օգտակար և ասանցմէ սրանչե լի . նոր պարզ եւ մին ալ չ'մատուցանէր մարդկային ազգին , և որուն հաւմար թէ պէտ գիցար անական լեզուաւ , բայց համարձակ կրնանք բսել . ԳԵՍՈՒՆԻՆ շմարէն ասորո՞ծացց :

Վյա հրաշալի պարզ եւ ի բնութեան ամենակար բեւոր մէկ գաղանեացը յայանութիւնը , յորմէ այսչափ դարերէ հետե գուրկ էր մարդկային ազգը , դըրկու՞մ մը որ գինքը այսչափ մահաբեր ու համակործան վասնգնեբու գառապարտած էր , և ոտի երբ Ա՛ն Ա՛խ ման ըսաւ , մարդկային ազգին սակի դարերը իր առջնե են , և ոչ թէ իր ետեը , անշուշտ այս հրաշալի պարգեւը գաւշակամ էր :

Վացայայտե՛ք այս գաղանիքը : Վարուս մէջ քիմիա ազէար երբ մարմիններուն բազազբու թիւնը լուծեց , և անով մեկնեց տարրական ձգողութիւնները , որ ինչպէս մի և նոյն տարրը զանազան մարմնոց մէջ մի և նոյն ազգեցու թիւնը կուեննար , փիլիսոփայն նոյնը գտաւ մարդկային գործողութեան տարերաց մէջ . առաւ փիլիսոփայն իր առջին մարդկային ազգին գոնէ վաճառն դարուց պատմութիւնը , լուծեց անոնց բազազբութիւնը , և տեսաւ որ ամենեկին պատահական բան մը չ'կար իր մէջը , յայանի նշմարեց որ ամեն գործք իր պատճառը ունէր , և մի և նոյն պատճառը ամեն տեղ , ամեն ժամանակ , ամեն ազգի մէջ մի և նոյն գործքը

կարատագրելք, որչափ ալ հասարակ աշխարհ անտեսանելի էր, և որչափ ալ մարդկային գործողութեանց խրատը վրայ գիշարէր, զանիկայ ծածկելու կը ջանար, ինչպէս քիմիականութեան նկատմամբ, ծանօթ մարմինները, անձանօթ տարրերը կրցած էին մինչև հիմայ ծածկել անխորձ աշխարհ:

Փիլիսոփայութեանը կրցաւ յարմարապէս ապացուցանել, որ մարդկային ազգին պատմութեանը երբէք գիշարածական պատահմունք մը չէր, այլ պատճառացի և արդեանց բնական ձգտմը, և թէ ամեն գործողութեան պատասխանատու էր յաջորդ գործողութեան մը, որովհետև անոր պատճառն էր, ստով լուծուելու ջանքերը պատմական գիտարութեան թիւնները, ստով կը գրաս ի այսու հետևե պատմութեանը, և ստով պիտի գրուի մինչև գործող վախճանը:

Մտաւածային նախախնամութեանը, որ մեծամեծ արեգակներէ մինչև առաջի մը հասնիկը, և բազմազարեայ ծառերէն մինչև սանակոխ խոտիկը, և վիթխորի ահագազաններէն մինչև սկիւանեան ֆոսֆորակեղանիկը, անխոխի կարգ և կանոններով կը կառավարէ, կրնամք իր ամենեւնի սքանչելի արարածը և զողմարդկային ազգը, կոյր բազդի մը արկածից գերի թուղուլ, և անոր գործողութեանց ալ կարգ և կանոն մը չ'առլ, այսպիսի մտածմունք մը, և թէ երբէք մարդուս մարտէն կարելի ըլլայ անցնիլ, կրնայ երբէք միտքանիլ Մտաւծայ ճայրագոյն բարութեան, իմաստութեան, և կատարելութեան հետ, ոչ երբէք:

Արեմն մարդկային գործողութեաններն ալ ունին իրենց հաստատուն կարգը ու կանոնը, որոնցմէ գուրս ելլալը ուրիշ բան չէ բաց և թէ Մտաւածային կամայ հակառակութեան մը, որուն պատճառը արդէն իր մէջն է, Մհա այս գազանիքը նշմարելցին ներկայ գործու վիթխոսայք, մարդկային ազգին յայտնելցին, և անժբխտելի փորձերով հաստատելցին:

Մ. Ա այսու հետևե բնաւ շեղք զարմանար, ինչու ազգ

ազգի և թագաւորութիւն թագաւորութեան վրայ
 կեցայ, ինչու տեղ մը արիւն կը վազէ տեղ մը հուրը
 կը լափէ, ինչն ժողովուրդ մը երջանիկ է և միւսը
 թշուառ, ինչն մէկը առատութեամբ կը զեղխի և
 միւսը սովամահ կը տանջուի. ալ ասանք ոչ գիտաւ
 րի մը կուտանք, ոչ տարւոյն տանուաւրին, ոչ գեաւ
 նաշարժութեան և ոչ լուսնի կամ արեգակի խաւարման,
 էֆիմէրակի գարերը անցան և ալ ետ չեն գտնար:

Ալ հիմայ մարդ մը ինքըզինքը, իր անցած գացածը,
 իր գործողութիւնները առջին առնէ ու գննելու որ բը
 լայ, կրնայ գիւրաւ գանալ իր երջանկու թէ կամ թըշ
 ու առութիւն պատճառները. կրնայ զաննք ու զգէլ, ու իր
 վիճակը ՚ի լուսգոյն փոխել, կրնայ յամառիլ, և իր թըշ
 ու առութիւն մշտնջենաւորել, այսպէս ալ ազգ մը, այս
 պէս ալ տէրութիւն մը, այսպէս ալ մարդկային ազգը:

Այս կարգով կանոնով է որ Աստուած միշտ ներկայ
 է ամեն տեղ, ամեն ժամանակ, ամեն արարածոց մէջ.
 Ամեն ողորմութիւն կրնանք խնդրել Աստուծմէ, բայց
 իր ամենխմաստ Արարչութեամբը տուած կարգէն ու
 կանոնէն դուրս բացառութիւն մը խնդրելը, յանդըզ
 նութիւն մըն է. շնորհք, պարգև, կրնանք խնդրել
 իրմէ, բայց իր յաւիտենական կարգադրութեանցը
 փոփոխութիւնը ոչ երբէք:

Այս ճշմարտութիւնը եթէ մարդկային ազգին մը ա
 քին մէջ ազէկ մը սոգաւորուեր, և բնականով բլլա
 լեքը, առանց իրաւանց գերբնականէն չ'սպասուէր,
 մարդկային ազգը գէպ ՚ի իրեն երջանկութիւնը շատ մե
 ճամե՛ծ քայլերով յառաջ գացած կ'ըլլար մինչև հի
 մայ. որ ազգ, որ ժողովուրդ և որ անհաս, որ ասով
 կը վարուի, երջանկութեան ճամբան իր առջին բայ
 է, և առաջին քայլէն կսկրսի զանիկայ վայելելու:

Բայց ի՞նչ են արդեօք այս գաղտնիքը, որուն այս
 շափ գարեր սպասել հարկ եղաւ. շատ դիւրին բաներ:

Թող ամեն մարդ մամբասայ միայն որ մե՛ծ և փոքր
 իր ամեն գործողութիւններովը կաթիլ մի ջրոյ չ'նմա

ներ որ յովհիանոս կիցնայ և կ'անհետանայ, ոչ երբէք ամեն գործողու թիւն պատճառ պիտի ըլլայ ու բիշ գործողու թիւն մը արտագրելու, իրեն, ու բիշին, ազգին կամ տէրու թեանը օգտակար կամ վնասակար. այս գործողու թիւները երբէք չ'պիտի անհետանան ինչ պէս աշխարհիս մէջէն ալ հիւլէ մըն ալ ոչ կրնանք պակսեցընել և ոչ կրնանք աւելցընել, եթէ բոլոր աշխարհ այսպիսի հիւլէներէն բաղկացեալ է, բոլոր բարոյական աշխարհն ալ նմանապէս այսպիսի գործողու թիւներէն բաղկացեալ է. և եթէ հիւլէներուն այս կամ այն կերպով արամադրու թիւնը նիւթական աշխարհի մէջ, ոսկի պատճառած է կամ ժանգ, այսպէս ալ մարդկային գործողու թեանց այս կամ այն արամադրու թիւնը, մարդկային ազգին ազկու թիւներ կամ գէշու թիւներ սիր պիտի պատճառէ անշուշտ:

Աւրեմն բարոյական աշխարհի մը առջին, մինչև անգամ անհատ մը անտարբեր բան չէ, մանաւանդ երբ կը տեսնենք որ անհատ մը կրնայ բոլոր մարդկու թեան, ազգի մը, տէրու թեան մը կամ ժողովրդեան մը անհամար բարիք ընել, ինչպէս նաև անհամար չարիք:

Աստանկ ըլլալով, անհատ մը նախ ինքն իրեն պարտականու թիւներ ունի, ետքը ընկերին, ետքը շաղգին, տէրու թեան, ետքը բոլոր մարդկային ազգին:

Աստի ազգի մը ժողովրդեան մը կամ տէրու թեան մը այս կամ այն վիճակի մէջ գտնուիլը, իր անհատներուն գտնուած վիճակին բովանդակու թիւնն է, բոլոր մը որ անհամար մասունքներէ կը բաղկանայ: Սարմին մը այնչափ դուռ է, որչափ իր մասունքները իրարու նման են, նմանապէս ազգ մը և ժողովուրդ մը, այնչափ ընտիր այնչափ ազնիւ է, որչափ իր անհատներուն բարոյական կատարելու թիւնները իրարու համեմատ են, և ասոր ներհակն ալ հարկաւ ներհակ եզրակացու թիւներ կանենայ:

Այս ընդհանուր տեսու թիւներով քննենք հիմայ մեր ազգը: Աններ Ազգային պատմու թիւնը առջև

նիս , ու մեր խիստ պայծառ օրերէն մինչև յետին թըշ
ուսառ թեան հասած օրերնիս քննե՛ք ամեն գործս
զու թիւնը , և տեսնե՛ք մի թէ ասոնք մէյակ պատա-
հարք են , եթէ ամեն գործք իր պատճառը ունի , և ե-
թէ ամեն նախկին գործողութիւն իր յետագային պա-
տասխանատու եզրածէ թէ ոչ : Աւ եթէ այս այսպէս է ,
հարցընե՛նք մենք մեզի , թէ մեր հիմնական գործողու-
թիւններն ալ կրնա՞ն իրենց յաջորդելու գործողու-
թիւններու նպատասխանատուութիւնը իրենց վրայ ա-
նուր : Եթէ կրնան երջանիկ ենք , և եթէ չէ ապերջա-
նիկ , մենք և մեր յաջորդները :

Աւասի եթէ ազգը , Սահմանադրութեամբ գիւյ-
ուածական գրութենէ մը գուրս ելած , և մտաւորա-
կան գրութեան մը մէջ մտած է , այլ պէտք չէ որ իր
գործողութիւնները գիւրուածական բաներ ըլլան , այլ
ամենն ալ խոհականութեամբ քննադատեալ , ապա թէ
ոչ ինչ ձե որ ունենանք գիւրուածական միջակի մը ար-
կածից ենթակայ կ'ըլլանք :

Վնութեան կամ անոր տէրը եզոզ Վախտինամու-
թեան պատիժները միշտ ստատիկ են , որովհետև իր
համբերութիւնը հարցընելու շա՛տ արկածից և անկար-
գութեանց գէզ մը կը պահանջեն : Աւասի ժամանակ
մը անկարգութիւնը կրնայ անպատիժ մնալ , որն որ
անպայայնելու նախնի յաջողութիւն մընալ կրնայ ե-
րեւալ , բո՛ղէնայց հոս ար պատիժը սկսած է , վասն զի
յաջողութիւնը վատահութիւն կ'արտադրէ , վատահու-
թիւնը թուրութիւն , թուրութիւնը անհոգութիւն ,
անհոգութիւնը պակասութիւն , պակասութիւնը յան-
ցանք , և յանցանքը պատիժ :

Հիմայ ալ ան ժամանակները չենք որ ազգին թըշ-
ուսառութիւնը կամ երջանկութիւնը մէկին մէկային
վրայ ձգենք . հիմայ ոչ Վաղարշակ կայ , ոչ ալ Վրշակ ,
ոչ Վարդան կայ ոչ ալ Վասակ . հիմայ ազգն է ազգին
իշխողը , և դայն որ չկարացին ոչ աշխարհակալ թա-
գաւորներ և ոչ սրբազան Վահանայապետներ , ներկայ

սերունդք զայն իր վրայ առած է, մանաւանդ թէ խուճք մը մարդոց կռնակը բեռցուցած է. շրտ հազար տարուան ազգ մը իր աչքերը անկամ է սյուսիսի զարմանալի ակօղեան մը :

Այս կը դողամ սյուսիսի սարսափելի պատասխանատու թեան մը առջին, և կը շուարիմ երբ կը անուամ սյնալիս թեթեամբաներ սրանք ազգ մը փրկելը առօրեայ խաղալիկ մը կը համարին : Չէ ազնիւ բարեկամներ, չէ, միլիոնաւոր ազգի մը առջին առաջնորդ կանգնելը այնչափ դիւրին բան չէ ինչ որ ձեզի կերելայ . ապա թէ ոչ այնչափ ազգք և ազնիք ինչու հաւմար մինչև հիմայ երեքեալ և տասանեալ սիսի հեծէին . միթէ անոնք մենէ յառաջ ալ շունէին իրենց քարոզիչները, ճարտասանները, տրամարանները, բժիշկները, լեզուագէտները նա մանաւանդ խմբագիրները : Անեղով ունէին, բայց աակաւին կը հեծեն և սիսի հեծեն :

Վանաստեղծք կրնան երեւիացել միշտ գաղափարաւ կան դեղեցիկ թիւն մը, ինչպէս նաև գաղափարական ազգ մը, բայց խակ թիւնը շատ տարբեր հանգամանքներ ունի երեւիացականն :

Ազգ մը նորոգելու համար, հասարակ մարդիկ երբէք բաւական եղած չեն. ասիկայ ուրիշ ձեռքերու գործք է :

Վերագոյն հանձար մը, սուր գառազու թիւն մը, որանչելի նախատեսու թիւն մը, և մանաւանդ գերազանց խահեմու թիւն, արիւ թիւն աւ արդարու թիւն, ասոնք են նորոգող ձեռքի մը յատկաւ թիւնները :

Հասարակ գրքերէ և անարգ զգացու մներէ, գրծուած նախապաշարմունքներէ, վեր, շատ վեր, շատ բարձրագոյն հոգւոյ աէր եզոզներու միայն տրուած է սյուսիսի պաշտան մը ՚ի գլուխ հանելու ան ալ ՚ի դէպ ժամանակի, և աստիճանաբար :

Արանի թէ սյուզէս ըլլային սյուսուան օրս ազգին իշխանութեան զեկը բռնող այն պատուաւոր անձինք, երանի թէ ճանչնային իրենց, անցեալին ներկային աւազագոյսին տալու պատասխանատուութեան ծանրու-

Թիւնը . երանի թէ ունենային ամեն մարդկային կիրքերէ , ու ամեն ազգային վրդովմունքներէ ազատ վեհ մարութեան և բարձր հոգի մը . ուր անարգ և ստորին նըկատմունքներ ամենեւին ապաւորու թիւն մը չեն կրնար ընել , այն ժամանակը ազգին նորագու թիւնը՝ Նախախնամութենէն սրտուած և ստուգուած կը համարէի :

Իսկ դուք ժողովութեան , գիտէք և կը ճանչնայք արեւոյս նայն իսկ ձեր մասին ինկած բաժնին ծանրութիւնը և անոր պատասխանատուութիւնը . գիտէք որ հիմայ ձեր ձեռքերովք պիտի ստորագրէք բազմազարեաց ժամանակի մը և գուցէ անգառնայի գարերու համար ձեր երջանկութեան կամ թշուառութեան հրամանագիրք . գիտէք որ Հայ ազգին համար դարագլուխ մը եղած էք , ուսկէց պիտի հարուին ձեր վշտաց , տառապանաց կամ յաջողութեանց և բարեբաղդութեանց օրերուն երկարութիւնը . եթէ գիտէք , երանի ձեզի . եթէ չէք գիտեր , ճանչցէք ձեր պարտաւորութիւնները որոնք միայն կրնան ձեզի սորվեցընել այն ամենը , որով դուք , ձեր որդիքը , և անոնց որդիքը յազգաց յազգս երջանիկ կ'ըրաք անշուշտ :

Չեր սիրոյն համար գրեցի , և ահա ձեզ կը նուիրեմ մեր այս քանի մը գիշերուան գուցնաբեաց աշխատութիւնը , որ եթէ մեր արդէն ճանչցուած ապիկարութիւնը կրնայ նորէն ապացուցանել , կրնայ միանգամայն հաստատուն և մշանջնաւոր վկայ մը կանգնիլ գոնէ մեր անկեղծ բարեկամութեանը , զորն որ այս գործքիս մէջ չ'կրցան ստանել երբէք , ոչ կիրք , ոչ կուսակցութիւն , ոչ մարդահաճոյութիւն , ոչ նախապաշարմունք և ոչ ալ կեղծաւորութիւն մը :

Իմ կարողութենէս վերէ ասկէց զուտ , ասկէց մարութեան և ասկէց օգտակար ընծայ մը ձեզի նուիրելու , թէպէտ բանասիրական գեղեցկութիւններէ բոլորովին զուրկ : Ար յուսամ թէ ձեր մէջէն կելլեն ուրիշ արժանաւորագոյններ , որոնք գեղեցիկը օգտակարին հետ միացունելով ձեզի առաւել ընտիր , առաւել բազ

մարդիւն և առաւել գոյացութիւն ունեցող ընծայ-
ներ կը նուիրեն, չեմ նախանձիր . մանաւանդ կը բազ-
ձամ և կը փափաքիմ . ինծի համար բաւական, ու նաև
չսա է որ գոյս չ'մերժէք, փոշի մը, ասկէց առաւել
պատիւ չ'արժէք :

Վ փոխանին գուցէ սեանք պիտի զարմանան, տես-
նելով որ գրուածոյս մէջ ամեն սահմանադրական պար-
տաւորութիւնները յիշուելով միայն սիրոյ վրոյ լը-
սութիւն պահած ենք . սէք, առանց որոյ ամենայն
ազգային միութիւն, բարեկարգութիւն և երջանկա-
թիւն անհնար է :

Ղսոր պատասխաններ զիւրին է . սէրը Ղստուածա-
շին պատուիրանք մըն է, Ղւեաարանին գրեթէ ամեն
էջին մէջ կրկնուած, քրիստոնէի մը համար սիրոյ յար-
գորանք մը գրել, ևս իսկապէս ամօթ կը համարիմ . այն
անձը որ Ղստուծոյ հրամանին պատուիրանազանց կ'ըլ-
լայ, կրնայ երբէք մարդկային յորգորանք համոզուիլ .
ևս չեմ կարծեր, գարձեալ Վրիտաս ըսաւ սիրեցէք,
ինչպէս ըսաւ հաւատացէք, և որովհետև եկեղեցին կը
վարդապետեալ որ հաւատքը շնորհք մըն է և ոչ թէ ա-
ռարքնութիւն . նոյնը կը պարտաւորինք ըսելու նաև
սիրոյն համար . ուստի յայս միայն կրնամ յորգորել,
որ խնդրենք Ղստուծմէ ամեննուս համար նաև այս շը-
նորհքը, և յուսանք իրմէ նաև այս պարգևը, և այս
յուսով ընկրնենք մեր խօսքը, ամեն օրուան պատա-
րագւորի վերջին ազօթքովք :

« Մի Թողուք գյուսացեալքս ՚ի քեզ . . . զխա-
« զազութիւն քս պարգևեալ . . . ամենայն ժողո-
« վրքդեանս : Օ ի ամենայն սուրբ բարիք, և ամենայն
« պարգևեք կատարեալք ՚ի վերուստ են իջեալ, առ ՚ի
« քէն, որ ևս հայր լուսոյ, և քեզ վայելէ փառք, իշ-
« խանութիւն, և պատիւ, այժմ, և միշտ, և յաւի-
« տեանս, յաւիտենից . ամէն : (1)

(1) Հա կը պարտաւորիմ ներսն խնդրել քանի մը ազգայական
սխալներն համար որ գործոյս մէջ սպրդած են, ուսկից ազատ գրէք մը
գրեթէ չ'կայ, և զորմոք խահահան ընթերցողք կրնայ ինքնին ալ ուզել :

1	1875
2	1875
3	1875
4	1875
5	1875
6	1875
7	1875
8	1875
9	1875
10	1875
11	1875
12	1875
13	1875
14	1875
15	1875
16	1875
17	1875
18	1875
19	1875
20	1875
21	1875
22	1875
23	1875
24	1875
25	1875
26	1875
27	1875
28	1875
29	1875
30	1875
31	1875
32	1875
33	1875
34	1875
35	1875
36	1875
37	1875
38	1875
39	1875
40	1875
41	1875
42	1875
43	1875
44	1875
45	1875
46	1875
47	1875
48	1875
49	1875
50	1875

13356-13360

2013

